Антологија
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Антологија
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Растко Петровић

АФРИКА

„Антологија српске књижевности“ је пројекат дигитализације класичних дела српске књижевности Учитељског факултета Универзитета у Београду и компаније Microsoft®

Није дозвољено комерцијално копирање и дистрибуирање овог издања дела. Носиоци пројекта не преузимају одговорност за могуће грешке.

Ово дигитално издање дозвољава уписивање коментара, додавање или брисање делова текста. Носиоци пројекта не одговарају за преправке и дистрибуцију измењених дела. Оригинално издање дела налази се на Веб сајту www.ask.rs.

2009.

Антологија
СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Растко Петровић

АФРИКА

Садржај

ГЛАВА ПРВА....2
ГЛАВА ДРУГА....17
ГЛАВА ТРЕЋА....33
ГЛАВА ЧЕТВРТА....50
ГЛАВА ПЕТА....66
ГЛАВА ШЕСТА....86
ГЛАВА СЕДМА....101
ГЛАВА ОСМА....114

АФРИКА

ГЛАВА ПРВА

БРОД ЈЕ ЛАГАНО СИЛАЗИО НИЗ ТРОПИКУ. ПЛОВИО ЈЕ ИЗМЕЂУ АРХИПЕЛАГА И КРАЈ ШУМА. С ЧИЈИХ ОБАЛА ПРИСТУПАХУ ПЕВАЧИ

Половином децембра, по пучини приступасмо лагано тропима. Птице су се мењале, наилазили смо на рибе које излећу из мирног, зеленог или азурног мора, а покоји брод, који је пролазио хоризонтом, био је за нас — догађај! Ноћу се за бродом вукла фосфорна река, свако вече, што смо били даље на југу, све светлија. Читава звездана кола одскакала су од брода, и губила се у води. Велике светле кугле, као запаљене буктиње и као сунца, бежале су такође од нас. Узбудљиво је било гледати у тај млечни пут који се вукао за бродом. Остављасмо са стране невидљива Канарска острва. Велика Кола била су све ближе на хоризонту; са друге стране, појављивао се Јужни Крст. То беше сасвим друго небо.

Тога јутра сам без шлема прешао преко сунчаног простора, а већ сам по подне имао и главобољу и кијавицу; опомена да се треба чувати тропске сунчанице. Дивно сунце са далеким сумаглицама, на пучини белој као млеко, непомичној. Одједном свет, оправљен, излази да се баци на јела са лармом и весељем деце. Једнодневно пролеће претворило се у лето.

Вуије ми прича о каменом добу Африке, о њеним племенима, језику, биљкама, фауни и фосилима. Док говори, осећам како јесенашње назебе, и све назебе од рођења до данас, ово сунце извлачи из мене. Заузет тим осећањем ја и не чујем добро све његове речи, али их потврђујем главом и смешим се. Колико је за мене срећа да путујем са њиме! Сат-два његова разговора за мене су као јединствени семинари. Он је пре тридесет година водио једну од најважнијих мисија по Судану, он је основао по Високој Волти читаве градове, дао многим инсектима и биљкама своје име, различито деформирано, саставио збирке преисторијског оружја, накита и драгог афричког камења из свих доба.

У Тулону сам био остао између два воза да узмем од њега још последња упутства за укрцавање у Марсељу. Познао сам га одмах по лику, толико сличном лику његовог брата; који је мој велик и пријатељ. Он је некада био у Африци генерални директор агрикултуре а сада води једно велико предузеће за производњу кафе. Ми ћемо само до његових плантажа ићи заједно а онда ћу ја продужити сам. Он о тим плантажама баш размишља одређени број сати. По њему је то једини начин ла човек дође до одлука, јер леност мисли спречава човечји рад више но леност покрета. Кад заврши размишљање, које траје сатима, он спрема упутства за чије састављање употреби неколико минута, а која за неколико тренутака прећу просторе.

Затим развијамо географску карту и он ми објашњава како ћу ићи, где ћу шта видети, или где је какву бубу нашао. Кад му нешто сасвим смешно саопштим, као да

сам тога дана најзападније што сам икада био, он бесни: Као да иза најзаднијег нема опет западног, све док се не стигне на исту тачку! Затим је опет благ и, пошто мисли да више волим анегдоту од факта, прича ми у каквим је околностима нашао коју татуажу, а не какав је био мотив на њој и шта је значио. Залуд га убеђујем да ме ту факт занима.

Покаткад вода, којом свакога јутра перу брод, окваси нам потпуно ноге. Тада се седа Вуијевљева коса накостреши од срџбе и он ларма к'о наљућена деца. Читави потопи воде сливају се из пумпи. Пред нама су непрестано морнари, који раде ћутљиво и прљежно Бретонци, Корзиканци и Црнци. Ја сам пријатељ са једним Бретонцем, који се зове Роберт Л'Вотр. Увече, кад сврши посао, долази на кљун брода. То је савршен бретонски тип. Треба га видети како цео дан риба лаћу, бос, полунаг, сав преплануо, па са муком поверовати да може да зна за толику масу књига. Био је на бродовима трговачким, ратним, јахтама (тамо су га ухранили књигама), и путничким. Био је апсолутно у свим крајевима света.

У ствари је то красан младић, мање лукав но што сам замишља. У његовој причи како је вереници, која га је на самрти питала ла ли ће је заборавити, обећао да неће никада (разговор који цитира на бретонском је) и због чега се, каже, уистину неће никада ни женити и поред хвалисавости, китњастости, евентуалне лажи, има много искрености и поезије. Вели: „Била је шваља код моје мајке, кад сам дошао на одсуство у Тре Кастеле. Радило се у пољу, и ја сам рекао да се од мене не очекују велике помоћи, јер сам хтео само да гледам, а прашину од жита не трпим. Мала је радила и, пролазећи поред мене, стално ме гледала. Упитао сам је где спава; она ми је рекла: „Над кујном!“ Онда сам јој рекао да ћу спавати ту код магацина. И кад су сви отишли на спавање, она је дошла. Тако је прво вече била моја.“

Да би дошао да нам прави друштво, он свој уптљани трико, кањаве чакшире и дубоке чизме преко колена замењује чистим плавим и белим трикоом, широким белим чакширама и платненим сандалама. А да би нам показао да то нису једине беле чакшире које има, он седа одмах на већ почађавели под. Како месечине још нема, његово преплануло лице и руке изгледају сасвим црни према оделу, да га са уживањем слушам како лаже по два сата. Госпођица Н. долази нам у друштво. Пошто јој је глас влажан и мутан, а речи нагле, нема сумње да је заљубљена. Не усуђујем се проверити, једним простим покретом, у кога је. Сва чар неизвесности пропала би.

Најзад, та далека линија на хоризонту обала је Западне француске Африке. Тамни галеби који нас надлетају први су весници од ње. До Дакара је још увек далеко. Чекамо да се најпре појаве „дојке“ Дакара, што су два пупчаста брега изнад саме вароши. Обале Сенегала нагло се приближише; пусте тешке обале са баобабима погдегде, Баобаб, дрво кратко, дебело, чворновато, скоро сасвим безлисно, са великим тамним плодовима што се већ и догледом виде. То је дрво прелазних степа између пустиње и саване.

Ево прве афричке пироге. Танка и дуга, ишарана црвеним и плавим, са ниским четвороугластим једром разапетим на виљушци од три штапа. Црнци увијени у пространа плава платна, у црвене ђердане, дугих танких руку, веслају. Прилази Вуије да ми покаже шта да гледам. Торањ који се види иза два брега торањ је гувернаторове палате. Дале се продужава дакар, космополитско пристаниште на обалама Африке. „Не, ово није још ваш први додир са Африком. Дакар није Африка, земља око Дакара није земља Африке. Још пре тридесет година ту је било само две–три куће. Право седиште Европљана било је на оном острвцету које се зове Горej, где се и сад могу

видети Негријери, тамнице за црнце којима се трговало. Целим Сенегалом владали су у ствари афрички султани, који су се тукли између себе, а сви заједно са европским насељеницима.“

Појављује се испред нас, пре уласка у пристаниште, диван гребен: пуст, неприступачан, обрастао ретким биљем. Вуије да су на њему нађене читаве врсте потпуно нестале флоре; то је један од врхова Атлантиде, споне између Африке и Америке. Гребен који заокружује пристаниште скоро је од пурпурног Неколико мајушних кућица обојених зелено на овом пурпуру, између плавила неба и индига мора, радују необично. Тамне птице, огромне као орлови, толико су смеле да црнкињама из корпи са плећа односе храну. Остатак града и обала удесно сасвим без карактера. Ту су свуд у изобиљу остаци насеобина афричког каменог доба, стреле и ножеви. Можда је и острво Горој, на коме се још налази оружје, џиновско, што показује да су га носили џиновски људи, и добило име које је у вези са именом Горила. Врачаре и друге црне трговкиње, кад продају кремен за пушке или талисмане, најчешће продају ово камење које налазе свуда по обалама и обалским пећинама.

Камено доба западне Африке, као и Италије, изгледа да спада у време египатске и феничанске културе, чији се ситни предмети често налазе у тим каменим насеобинама. У ђерданима које носе црнкиње горе у Судану, на пример у Куликору, и сад се може видети покоје плаво феничанско зрно. Вуије има колекцију најчуднији измешаних преисторијских, феничанских и црначких перла. Он о свакоме зрну зна легенде. Скупљање је тешко јер се црнкиње нерадо одвајају од накита, којим би се одрекле и једног дела своје личности.

Нове три пироге четвртастих једара на непомичноме индиго мору. Пристајемо. Пристаниште, као и сва светска, са безбројним магазинима, вагонима, стоваришитма, наслагама: вате, кафе, дрва, вина и коже; доковима; гвозденим конструкцијама за утовар и истовар; бродовима из свих крајева света и са тмом црнаца одевених најфантастичније. Ту су црнци увијени у простране бубуе, пошто је ту много помуслимањених племена, који онда своје традиције пркосно чувају. Смешно је да у Африци, између два црнца који се прихвате одевања, много је ближе примитивности и голотињи онај који носи европску одећу, састављену од најчуднијег комађа, но онај који усваја своје традиционалне плаштеве, чуване дотле само за празнике.

„Дакар није Африка!“ понавља мој пријатељ, који ми тако забрањује да се одушевљавам овим урођеницима што су ту као представници скоро свих племена екваторске и западне Африке. Има их дугачких и танких, витких, кратких, угојених, главатих, сасвим ситних глава на јаким вратовима, црних као абонос, црвених, у свим тоновима скоро до ружичастог, плавичастих кожа скоро до азурног, тетовираних дубоким зарезима, тетовираних правим цртежима. На понекоме је, (дословце) и по неколико кила григриа (талисмана). Григри против змија, ножа, куршума, злог погледа, зле мисли, речи, за добар пут, добар лов, удар, и тако у бескрај. То су разни камичци, кожице прашине, коштице, дрвца: ушивена у црвену кожу, обешена о огрлице, о мишице, о босе ноге.

Тражим од Вуијеа дозволу да се одушевим једном црнкињом која пролази; у пространим је широким огртачима, индиго и плавичастим, под прозирним огртачем од оног брокатног чипканог тила од којег се код нас праве завесе. Њене танке црне руке, обнажене до рамена, накићене пурпурним и плавим колајнама, држе на глави судове од џиновских тикава, калбаса, жутих као сунце. Изнад косе, огромне

компликоване фризуре, црне, ол ситних витица измешаних перлама, марама од плаве свиле. На прстима од ногу прстење. На њој је све ново и она корача весело, говорећи сама за себе, као да је у каквом балету. Вуије ми допушта да се дивим, под условом да је индиго материју жена сама ткала а не купила у европском дућану. На пристаништу школа црних бабица у белом, црних болничара у белом, девојке и младићи, чекају директора школе који стиже нашим бродом.

Искрцавамо се. Жандари црни, врло елегантни, поносити на своје униформе, благи и услужни. Варош европска, мање лепа од Казабланке. Прашина. Хотели огромни, тамни, дугачки, са чардацима као у Приштини. Пошта џиновска. На пост–рестант само један телеграм. Стотине и стотине црнаца чекају пред гишејима. Ко их је научио да се дописују? Сматрају за природно да белац чим стигне буде услужен пре њих. Казати црнац увреда је, треба рећи Црни; то мање показује разлику у раси. На црним таблицама исписане вести из Европе добивене радиом. Штреземан на Конференцији ударио песницом у сто. Углавном за црне све вести из тако конкретних детаља.

Пијаца риба свих најнежнијих боја: оних које гледамо да се преврћу по пучини, на радост бескрајне млечне даљине мора и небескога азура, у коме као бели пожар гори сунце, оних које јатима излећу, ситне, и лете над водом, све док им се крила не осуше, оних које наше очи не виде. Брегови банана; гри–гри на све стране. Парк са стазама посутим шкољкицама, седефастим и руменим. Пред главном кафаном један пријатељ са брода обраћа ми пажњу на црнца који показује огромног питона. Што је занимљиво, на овој џиновској змији, због аномалије или случајног атавизма, виде се са стране као два нокта или као остаци ногу. Врућина и поред белог одела и ципела платнених. Главобоља. Враћам се на брод да се мало одморим па ла поново изиђем.

Идем у црначке улице, чије су куће као у нашој Палилули, једноспратне, окречене и са дубоким двориштима по којима гамиже свет црне деце и жена. Не, Дакар није још Африка, није сасвим, није никако за мога пријатеља, који је познаје дивљу, какву ми је обећава, али за мене ово је ипак оно што нисам никада раније видео и што је блиско ономе о чему сам сањао. Ено у дну дворишта жена гола, само са „пањом“ око бедара да би њим држала дете на плећима. Једним дрвеним мањем туца просо у високом дрвеном авану. Прва гола црнкиња. Кад види да их гледам, она застаје, и нагло, машући расклиматано, удара равномерно руком своје дете по леђима, а онда безбрижно наставља да ради. Треба дете сачувати од погледа који му може донети зла.

На улици разговарају црне жене између себе. Како је Дакар вавилонска кула, то је свака друкчије очешљана и свака друкчије одевена. Жене из португалских колонија, црнкиње зване Португалке; из енглеских, црнкиње зване Креолке; из Сенегала, Волов и Церере. Свима је заједничко само да своје зубе не престају зашиљавати дрвеним прутом. Њине компликоване фризуре чине их грдно главатим, огртачи су им пуни широких набора са дивним осенчењима, широке блузе завршене чипкама, што све показује да откако су се заљубиле у тоалете жена првих гувернера и команданата, па то измешале са својим свечаним одећама, још нису ту своју љубав напустиле. Утолико ме више узбуђује сусрет са овим женама, овнујских очију И дебелих усана, што оне одговарају тачно гравурама које сам налазио као дечак у старим путописима или романима у којима се говори како је црнкиња постала дадиља код гувернера, како је у кући сви заволели, па кад је дошао Божић, овако је обукли. Иначе, све су ове жене

страховито брбљиве, уочљиве, горопадне. Мој пријатељ говори са њима бамбара, што је језик суданси, али који, као Европљани француски, говоре сви трезвенији црнци у западној Африци. Враћамо се на брод да вечерамо и да наставимо пут на југ.

Сав угаљ није још ни после вечере укрцан. Налазимо се и дале близу пристаништа, непомични на пучини. Осветљени великим лампама црни укрцавају тамно камење из шлепова. Дакар блиста. Лађе се крећу по пристаништу, као огромне, мрачне планине, осветљене само по врховима, заклањајући при пролазу својим тамним масама озвездани град. Покаткад је то као црно анђеоско крило које пређе испред обала. Један брод нас скоро додирује. Име му је Арханђел. Момци нас са брода ословљавају италијански. Разговарамо са њима. Долазе из Ливерпула и иду за Буенос Ајрес. Случајно питам једнога из кога је краја. „Из Спалата!“ одговара он на италијанском. — Јеси ли Хрват? — питам га нашим језиком. — А шта бих био? — одговара он, узбуђен, и иде, пошто се Арханђел удаљује, ивицом брода да би ми био што ближе.

После ручка акварел. На средини лађе под небом имамо од Дакара неколико сенегалских породица из племена Волов. Људи са масом голишаве деце, са женама које цело време леже на асурама, дојећи четвороножну децу, као зверчиће, ћутљиве, са дивним косим меким овнујским очима. Млади Марабути, Тенерилом и Ибраим, и трговци, читају поваздан, левајући своје коране. Увече увијају се голи, витки и дугоноги у парче мараме, па онда тесно у беле огртаче, чврсто као мумије, и спавају право као посечена стабла један крај другог. Са њима су жене на асурама, ликова окренутих увис и стегнутих песница. Рекло би се: какав египатски цртеж. Једино деца, голишаве малише, сјајно–црне атлете, мазна и насмејана, пузе између њих, и заспе често са једном ножицом заборављеном на лицу једног свештеника и шачицом на устима и носу своје матере: Кардиате, жене Волов.

Цео дан хоризонт је покривен тешком млечном запаром кроз коју се сунце слива као растопљено олово. Море, које је иначе толико прецизно по својим ивицама, меко је и густо као крем. Око нас народи и народи делфина, који се избацују из воде, кратки, скоро бели. Где год падне поглед види се по двадесет, по тридесет њих у исти мах, а наслућују се хиљаде, Јата птица, што лете прецизно, право, као стреле изнад њих. С времена на време ајкула сече равну пучину својим оштрим леђима.

Разгледамо бродски дневник. Ево како у њему изгледа наше пловљење до данас:

8 дец. полазак из Марсеља, 6 часова увече.
9 „ 41,10 С ширине, 2,47 И дужине, 171 миља, облачно, бура, ветар СИ
10 „ 37,24 Н „ 0,52 З дужине, 293 миља, облачно, бура, ветар СЗ
11 „ 36,08 С „ 5,18 З дужине, 236 миља, облачно, бура, ветар З
12 „ Казабланка.
13 „ 32,10 С ширине, 9,58 З дужине, 160 миља, облаци, велики таласи, ветар ЈЗ
14 „ 28,06 С „ 13,19 З дужине, 310 миља, облаци, таласи, ветар СИ
15 „ 23,52 С „ 26,28 З дужине, 311 миља, облаци, мирно, ветар ИСИ
16 „ 19,00 С „ 17,51 З дужине, 308 миља, ведро, таласи у ноћи, море мирно.
17 „ Дакар.

Једно вече пуно узбуђења. Пред њим дан врео који упија сву плаву боју неба и мора. Све је у белим испарењима. Јасно се виде тела риба, које лете испред брода. Њина врло широка пераја, која им у ваздуху служе као дуга крила, боје су зарђало

црвене, док је тело сивозелено и скоро провидно. Лет им је најмање од по сто метара. С времена на време проплови између њих покоји снежно бели лист. Један морнар ми каже да је то од цвећа које цвета на обалама, четрдесет до педесет километара одавде. Галеби све тамније боје.

Читам историју Африке, у току свих доба. Кад човек мисли на урођеничке земље, замишља их да су оне управљане само геолошком и биолошком историјом; ко би сумњао да су и ови најдивљији крајеви дељени између разних северних фараона, султана, крсташа и урођеничких династија. Сваки комадић и тек откривене земље, оне где људи нису нашли ништа што представља цивилизацију, има своју херојску прошлост, своје победе и поразе, своје битке и своје јунаке. Свако племе има своју епопеју од по десет и више хиљада стихова, што прелази са оца на сина, и које сви ратници знају напамет.

Што је најзанимљивије, црнац зна напамет често и епопеје суседних племена, реч по реч, без погрешке, целе, иако ниједну њину реч не разуме, утолико пре што су те епопеје на архаичним језицима. То приповеда и Вуије, који је забележио на лицу места (помињано свуда) најлепши црначки еп о борби Сумангурија, Бамбаре, поглавице фетишиста, са Сундијетом, Мелинкејом, поглавицом муслимана. Позната је јединствена упечатљивост црначког мозга, који иначе није способан ни за какав аналитички или дедуктивни напор. Стихове које ми цитира Вуије, и који представљају шум ветра у зору, уочи битке, имају невероватну игру алитерације.

Гледајући акваре на којима сам забележио чудни индиго бубуа ових црнаца што су на броду и друге боје њиног тела и одеће, пита ме Вуије: „Шта чини да ви видите овако светле боје док би романтичарски сликари овде нашли једну много тамнију таму?“

Ми смо таман били усред разговора о сликарству, о Монтичелију и Сезану, кад се архипелаг Лос појави на хоризонту у предвечерје, превучен голубијим плавим велом, и приближи нам се нагло као из сна. То беху дуга ниска острва у продужењу једно иза другог. Ћутљива вода била је између њих као заспале реке. Брегови острва, огледајући се у води још обасјаној сунцем, које само што није потпуно зашло, беху обрасли травом и високим жбуњем, не сасвим честим палмама у подножју и чешћим на врховима. Сви су се они стапали све више у опште бисерно и угушено плавило овдашњих птица, неба и даље пучине. Читава гама све треперавијег, све голубијег плавила, све блеђег, низала се на овом архипелагу, чија су се острва пружала једно за другим.

Не могу евоцирати свечану, скоро патетичну, тишину тропскога мора увече. То би дало сву величанственост визији архипелага на њему. Све би било скоро иреално, и тако би остало и у успомени, да једно једино острво, најмање, није се одједном сасвим приближило броду, још зелено, још конкретно у овој вечри, иако потпуно у складу са својим пратиоцима иза себе. И оно беше спремно да и само зачас пређе у општи сан. Његова земља, као и земља осталих, мора да је била такође пурпурна. Оно беше ту као једини доказ да тај архипелаг, тако близак а због сутона тако далеко, диван је баш зато што је стваран. Као некад у Напуљу, на Каприју, кад сам ручао у Кафе Пањоти, изнад пучине коју је плавило уздизало до неба, ја сам и сад себи говорио: „Гледај, гледај пажљиво ово, јер ћеш, не зна се зашто, доцније у животу говорити: То је нешто због чега је вредело живети!“

Оставили смо ерхипелаг Лос, продужили кроз вече. И била је већ сасвим ноћ кад се приближисмо Конакрију, главном месту француске Гвинеје. У ноћи брод се није смео приближити обали, и зауставио се на два-три километра од ње. Велика гужва због црнаца који се искрцавају у чаћаве петролне шалупе, осветљене само лампама против ветра. Не зна се колико ће требати броду да искрца и укрца робу. Гужва. Чим нам кажу да ће брод остати до поноћи, ја и још два млада познаника са брода силазимо у већ препуну шалупу која полази обали. Шалупа није уопште осветљена, баца на нас облаке отровних гасова, и иде изгледа читаву вечност кроз потпун мрак. Чак и у ноћи се осећа чаћ под руком, где год се ова спусти. Прилазимо некој врсти огромног мола подигнутог на кољима, осветљенога сам о лампама што клате они који нам помажу да се испнемо. Преко кеја се види друго широко платно воде обасјано једва младим месецом. Велике приче око питања кад ће се шалупа враћати. Газда шалупе, црнац, џандрља док одговара да не зна и, пошто жури, свршава нужду ту, сасвим међ нама. Огроман смех.

Кејови непоплочани, неограђени, земља засађена дрвима, свакако бескрајно блатњава у време кише. Куће иза кеја су дрвени бенгалои: на два спрата, са чардацима, са широким прозорима и решеткама, са светлошћу која пробија из њих на све стране кроз танке зидове. Гомила црнаца која вуче пус-пус, опкољава нас и намеће своје услуге. Пус-пус су колица на два точка која вуче по један уроћеник. Све ово даје овако у ноћи апсолутно утисак пола наших македонских вароши на језерима, а пола кинеских вароши на филмовима. Прва велика зграда у близини, даље од мора, је „Гранд Хотел“, за чијим су столовима искупљени сви белци Конакрија, Има их десет–петнаест за двадесет до тридесет столова.

Лутамо широким авенијама, засађеним великим гвинејским дрветом, „фромажеом“, што увече личи на наше липе. Топли пријатни мирис црвених цветова покрива овај заспали град широких улица, црвене утабане земље и дрвених кровињара, Бенгалои као играчке, час су мајушни а час огромни, када су у њима седишта банки или предузећа. И поред тропскога у изгледу ових зграда, кроз чије се прозирне зидове јасно види све што се у њима догађа, Конакри је провинцијски град, пун грања, засада и шорова. Узвици ноћних птица и мајмуна имају чар нашег лавежа паса.

Младић–црнац који нас води, бој, нуди нам своју господарицу која је „скоро белица, груди уздигнутих, кратке косе и нимало стара: свега петнаест година.“ Она је љубав главног кувара Мадоне а по крви је из племена Пел, пастирка. Сам за себе каже да је „бриљантан“ јер уме да „козира“, што други, каже, црни, не умеју. Хришћанин је.

Узимамо пус–пус нас тројица три пус–пуса, и полазимо у тражњу најлепше црне Конакријке. Познато је колико је једном црнцу, код кога љубомора уопште не постоји у облику у коме код нас, част да му белац почасти жену или кћер својом пажњом. Стари трговци слоновачом нису могли успети у преговорима са црначким краљевима, све док се не би показали галантни према њиним кћерима. Трговци су често и само форме ради узимали краљевску кћер к себи за све време свога бављења у племену. Разумљиво је дакле зашто, кад најпре уђе један од њиних црних тркача да прво избаци мушкарце из полузаспалих кућа, па да онда нас уведе, то нико не схвата чудним ни неумесним. Црни луди увијају се у плаштеве, машу нам рукама, смејући се одлазе у ноћ. Лепе успаване девојачке очи гледају нас предусретљиво. Најзад изабрасмо једну кућу где је девојка јединствено лепих обнажених груди, сањалачког,

скоро нежнога лика и дугих дивних руку. Шаљемо још по две-три девојке из кућа кроз које смо прошли, и ево је пуна мала просторија, њих и дечака којих се у почетку нико не стиди. Девојке доносе вино и кад ми одбијемо да га пијемо, пију саме, брбљајући између себе, из црначке учтивости, правећи се као да нас више не примећују. Треба показати странцу да је он као у својој кући и да никоме не смета. Не желе да скину своје мараме око бедара докле год има више од једног мушкарца у соби. Велики проговори, дискусије. Избацујемо дечаке напоље. Пажљиве су, насмешене, али равнодушне и упорне. Излазе, улазе, уистину заборављају да смо ту.

Оној најлепшој најзад врућина и, кад смо већ уморни од наговарања, без икаквих увода одбацује свој „пањ“, и остаје мирна и бестидна као деран. Сва је један једини мускул превучен тамном блиставом кожом: нигде опште дуге савршене линије не прекида ни угојеност ни јачи мишић. Она је изливена у једном једином маху и углачана чврстим ваздухом и хоризонтима. То је жива бронза која расте као биљка и као звер већ четрнаест година. Одлази да спава; да би нам показала да је богата и да јој дају поклоне, покрива се кратком жутом атласном марамом. Гледам тај скромни раскош о коме је сањао Бодлер или Дела Кроа.

Не чуде се да их нећемо. да миришу „на воће“ и зато се парфимишу амбром. Шминкају се најдивније, најнеприметније и најнежније што се да замислити. Шминка је код црнаца исто тако општа као и чистоћа. Мати ујутру шминка децу која још пузе; младић будећи се за лов шминка свог друга или брата. Лаким плавилом окружују и продужују очи, љубичастим тоновима сенче округлину образа тако прозирно да се више примећује кад ње нема, јер је лик без воћнога сјаја, но кад је ту. Не говорим о шминци коју усвајају од белаца. Црнкиња која близу обале ставља бели пудер удаје се за црнца који носи оковратник од целулоида, и њихов порок са Запада остаје у породици.

Остављамо девојкама пет франака, на чему су нам бескрајно захвалне; полазећи упадамо погрешно у једну одају где наилазимо на нежну сцену између једнога младога брачнога пара, брата и снахе малопређашње лепотице. Млади човек скаче са постеље и љубазно нам показује пут. Ми мислимо још увек да је то један од наших тркача пус–пуса, и хоћемо да га силом упрегнемо, да не бисмо задоцнили. Међутим, показује се да прави тркачи дремају у сенци. Враћамо се на пристаниште.

Шалупа је тек стигла, црнци клате лампама и истоварују камембере велике као точкови. Гаде се на мирис: све ће то белац појести. Имамо пола сата до поласка брода. На пола пута црни газда шалупе наплаћује карте у мраку. Половина сапутника има карте купљене за повратак још на некој другој шалупи, али на којој им је речено да ће важити и за све остале шалупе пошто припадају истоме белцу, те одбијају да плате нове. Црнац без икаквих увода пада у хистеричан бес муца. буса се у груди, и виче кондуктеру: „Враћај, враћај!“ Шалупе се окреће у супротном правцу: земљи.

Толико је луд да неће уопште да чује за објашњење. Нешто га је увредило, и он испљувава неразумљива муцања, пола француска, а пола бамбара. Забадава му се нуди да му плате и остали, забадава му се објашњава да ми који смо платили имамо права да идемо на свој брод. „Ви право, ви право, али сад не може, сутра!“ И шалупа се све више удаљује од брода Остаје још десет минута до поласка брода. Потпун мрак. Ту је и момак који спрема моју кабину. Моли ме за дозволу да баци црнца у воду. Умирујем га, јер у овоме случају то би значило бацити га ајкулама. Црнац ипак срећом чује нашу

препирку. Сумња да се тако што може и догодити, размишља један тренутак, и као да продужава да прети, виче кондуктеру: „Добро, терај на брод, терај на брод!“

На броду нам кажу да га је требало ошамарити; то је, веле, једини начин да се објасни нешто црнцу кога је узбуђење заслепило. Није се никад догодило да црнац одговори на шамар друкчије но послушношћу. Требало га је такође бацити у воду, па би он већ нашао начин како би се извукао. Говоре нам све то гласом који значи: „Тако вам и треба кад не умете да баците ни човека у воду, а хоћете у прашуме!“ Овај је црнац, уосталом, први кога сам видео да је сасвим антипатичног лика и безобзирног држања.

Брод ће поћи, међутим, тек у четири сата ујутру, јер се пре тога утовар неће завршити. Гледам мађијску игру нагих тела оних који товаре угаљ; упадају у снажно осветљени круг рефлекторов, врте се у њему са препуним корпама и излећу као у игри мушица око светиљки.

Пучина 6,00 над Екватором. Почињем да волим овај брод, црвених димњака, који тако упорно и бешумно плови по непомичној пучини. Тешка врела испарења скоро сасвим бришу хоризонт. Боје бледог драгог камења које је без сјаја. Свет ћутљив излежава се дуго на крову у пижамама. Нико нема храбрости да сиђе у кабину ради облачења. Од Дакара сам сасвим сâм у кабини, пространој, пуној вентилатора. Имам туш морске воде преко пута и да није покрета који остаје слободан и лак, дан би пролазио као у парном купатилу.

Вуије ми се смеје. Онај цвет који доносе таласи са острва у ствари је нека, врста чврстог сунђера. Госпођа J. каже да никад једног црнца, ма колико он био културан, не би примила за свој сто, и да она никад не пропусти прилику а да таквоме црнцу не стави до знања да је од једне ниже расе но што је она. Она је иначе врло образована, тиха фина дама, доктор је медицине и њен је муж многе своје године посветио црнима. Сви који се умешају у наш разговор сматрају да би уистину било испод сваке могућности јести за истим столом са црнима. То сматрају откако су свакодневно са њиме, али не умеју да дају ниједан убедљиви разлог за то. Признају да образован црнац може бити финији од белца а да и иначе може имати све добре особине. Вуије каже да је то основна антипатија раса које се бране — Индоевропејци, Самити. А можда је то и због оне основне упорности човека да не учини никад никоме баш оно за чим тај највише жуди (Пруст). У сваком случају колико је смешан онда напор белих да уведу у хришћански дух црне!

Ја по цео дан гледам одозго ова два мала црнчета, голишава, толико лепа, умилна и весела. Не вичу, не плачу никад, не дирају ништа. Као млади пси они се само преврћу, сами са собом непрестано, и смеју се и радују својим покретима од јутра до вечери. Играју својим телима као најлепшом играчком. Беспримерно свеснији од наше деце, они немају онај начин пуњења и стидљивости, немају бригу исписану на лицу и болешљивост на образима. Тела су им тако хармонична и мускулозна да их човек гледа као уметничке творевине. Ови дечаци су још из племена Волов, које не спада у најлепша. Код великих такође, оно што чини црног тако драгог онима који га први пут сретну у његовој земљи, а кад не глуми Европејца, то је та јасност и једноставност његовога лика, осветљеног очима, које дају телу могућности да види, и зубима, која омогућују телу да се обнавља. Од ране младости европско лице је измучено и испраћено непрестаним, често болесним, радом мисли. Као после какве буре, бели лик је разорен чежњама, бригама, апстракцијама. Не кажем да је зато белац

гори од црнца, напротив. Али је јасно колико своју супериорност белац плаћа својом лепотом.

Планине које се појављују на хоризонту и којима се приближујемо, обале су енглеске колоније Сијера Леоне, Лавље планине, и острва испред ње. Издалека ови купасти врхови увијени у мека испарења, као у облаке, изгледају као вулкани. Око десет часова почињемо пловити сасвим близу дугих благих острва, одвојених ваљда само тракама воде од главног копна. Земље црвено зарђала, она што боји прсте као шафран, црвена као земља архипелага Лос, или Конакрија, покривена је густим зеленилом. Палмама свих врста, гумама, фромажеима, хлебним дрветом какотијеом, тако да само погдегде остаје широко црвена, сита и крвава. Мали плави пропланци су до саме воде, густо зелени жбунови, и у затишју уске кратке плаже, много жуће и много блиставије од злата (кад стављам реч: злато, то је једино да дам тачну слику боје и сјаја).

Ниједног станишта, ни стазе, а чежња је да се остане ту дуже, да се проведе више дана у излежавању под џиновски широким фромажеима. И то је прва чежња пред овим облама. Што више пловимо крај њих, склоп распореда овог острвља све је чаробнији. Сада је то једна бескрајна ривијера, чији најближи део има, усред овог зеленила, час жуто, златног, час дубоког до плавила, велики комплекс провидно љубичаст, зарђало црвен и сепија, док су далеке обале све плавље и блеђе, голубије, утапајући се у испарења хоризонта.

Појављује се варош Фритаун, зидана у увалама и заливима испод шумовитих планина, из оне исте црвене земље, местимично крваве, местимично тамне и зарђале, од које су и њене широке засађене улице, и све овдашње Тло Африке. Варош је једна од најстаријих африкански–европских вароши; неке су куће још из XVIII века. Простране, на више спратова, патиниране као холандске слике, оне се пењу зеленим брежуљцима, и појављују каткад само својим црвеним крововима из густих врхова. Виђена где било, овако осенчена зеленилом, овако скривена по падинама, обојена земљом из које је изашла, и временом, ово би била једна од најлепших приморских вароши.

Већ одавна пролазимо по води крај сасвим мајушних црних дерана у малим вретенастим пирогама, истесаним из стабла, којима они управљају веслајући било рукама, било широким пљоснатим лопатицама. Они не долазе да виде брод, но се забављају по пучини кружећи један крај другог, као ове птице над нама. Догледима видимо да су широке дрвене степенице, којима се силази до кратких молова подигнутих на кољима, прекриљене шареним гомилама црнаца, исто као и црвене улице што стрмо силазе између шумовитих брегова. Приступа нам чамац са представницима енглеске власти, управљан од изврсно униформисаних црних морнара. Други чамац доводи црне полицајце у кратким чакширама, тесним енглеским блузама.

С друге стране брода скупљају се пироге оштрих врхова високо изнад воде, управљане од атлетских младића, потпуно нагих, који скачу у воду за новцем баченим са брода. Дерани су мишићни, дугих леђа, уских бедара, правих и јаких ногу. Врло лепих ликова. Не скачу као ми право у воду, но, извивши се некако док су у ваздуху, у страну, као риба која би се избацила из чамца. Дивно је како успеју да се понова убаце у пирогу која нестабилно и само својом средином стоји на води. У свакој пирози је само по један младић опружених ногу по њеном дну, а само један од њих, на сасвим

нагом телу, има око врата крагну ол каучука и кравату од кариране свиле, коју не жели да укваси скачући у море.

Чудо је настало кад нам је допловило читаво јато малих пирога са деранима од четрнаест до шеснаест година, аполонски грађеним, лепих, широко отворених очију. Почеше певати неку енглеску песму, било какву, сасвим глупу, али од њих самих савршено ритмично разрађену; са безброј упадања, синкопа, допевања, понављања, у масу разних гласова. У своја кратка, широка весла удараху као у гитаре. То беше прави концерт, најлепше младежи у најлепшем пејзажу. Кад су завршили, пироге осташе празне. Певачи су били у води, ронећи за новцем којим смо их наградили. Више од сата слушали смо их како певају, весели, радосни, сложни и музикални до несвесности. Бацали смо им цигаре, које ће после исушивати, писаљке жижице, све што бисмо нашли у џепу, а што би они после ређали по својим пирогама, одакле би, и пре но што се сва вода слије са њих, почињали нову песму у хору. Песме црквене, католичке са латинским речима, енглеске ратне и црначке, све су биле подједнако чаробне и узбудљиве из њихових уста. Вуије је био приморан да призна да је то дивно, и да је то Африка.

Седамо у чамац и прелазимо у град. Велика разлика између француске и енглеске колоније већ на првом кораку. Место демократског француског, има нечег феудалног и витешког у колонијалном Енглезу. Он ни црнцу не допушта да на случај глуми европејство, већ га униформише елегантним одећама које изазивају поштовање својим савршеним кројем. Униформисани болничари, баштовани, полицајци, поштари итд. Остали се задовољавају да обавију бедра марамом, и да око грла ставе европску крагну која има тај шик што је лежерна, незакопчана, у слободном окретању око шије.

Свуда плакате позивају на конференције за борбу против жуте грознице, маларије, туберкулозе, алкохола, неморала итд. Кафане са широким баровима, леденим пићима а крај њих сиријски и индијски дућани. Парк, огроман водоскок, читав базен. Показују ми у уроћеничком крају једну дрвену кућицу, око које расте пет стабала: чоколада, банана, хлеб дрво, кокос и једно које носи дивне црвене цветове. Између стабала је шећерна трска. „И ви се чудите, кажу ми, што су црнци тако весели. Ево да не морају ни прстом мрднути да би помогли да ове рађају, гране им дају хлеб, чоколаду, шећер, млеко, воће и цвеће које је храна за очи!“

У речици која протиче кроз саму варош, испод мостића, жена узима једно журно купатило, остављајући зачас на страну прање рубља. Њени покрети су покрети застићене црне Венере. Насред трга врло млада девојка прска своје голе груди, голе и чврсте, пре но што ће дићи суд са водом. На покривеној пијаци лечник продаје гомиле корења, брегове ђинђува, афричке шафранске и индиго боје. Најфантастичније воће, Купујем један диван калбас (чинију) од меког дрвета, на коме су пирографисане птице у сплету разних шара. Хтео бих да се купам, али ми не дају. Кажу ми да је пристаниште као и цело афричко море пуно ајкула, о чему црнци ни не воде рачуна.

Увече сумрак лагано и чаробно пада на обале Сијера Леоне док их брод напушта. Силазећи у кабину око поноћи сретам Роберта, морнара Бретонца, који ми показује књигу што је тек узео од госпођице Н. Сад бар знам ради кога долази она да слуша када се увече води разговор са Робертом. Уосталом, ружна је.

Журио сам се да завршим једну главу из књиге, кад ми Вуије дође синоћ у посету. Изиђосмо на кров: лимунаде и лед. Док смо разговарали, небо се стаде

облачити и неколико далеких муња објавише олују. Први пуцањ грома био је тако изненадан, сув и акустичан, да нас је уистину тргао. Величанствени пљусак, какав скоро стално наилази на брод кад се овај приближи Екватору. Муње су осветљавале, љубичасто и електрично плаво, савршено мирну пучину шибану страшном кишом. Било је занимљиво гледати једну тако бучну олују над непомичним морем. Око један по поноћи појавише се опет звезде.

Вуије је причао да је првих година живота у савани, у искључивом општењу са црнима, кад је морао, као и они, себи ловити „месо“ којим ће се хранити, врло често и несвесно заборављао да није један од њихових. „Ја нисам представљао себи да сам црнац, али сам се тако осећао, и ништа ми није сметало да видим своју руку белу, данима, све док ми изненада не би пало на памет: „Гле, моја је рука бела“ Кад сам се после четрнаест година таквог живота оженио изненада из љубави, ја сам са својом женом по европским појмовима врло рђаво поступао, само што сам у свој „бели“ брак уносио потпуно менталитет црначког брака. Дивим се својој жени како је она то одмах разумела и ниједан мој поступак није рђаво тумачила. Тек после двадесет година живота са црнцима, ја сам се, не одвајајући се од њих, почео несвесно враћати европској цивилизацији. Данас сам ја у односу са црнима скоро исто толико друга раса колико и ви. Узмите да никаквог стварног разлога за то враћање европејству није било. Своју жену и своју децу ја нисам посматрао као супротност црнима; разлика у боји може вам изгледати тако обична да је више и не примећујете. Наш начин живота, силом околности, није се нити разликовао од начина црначког живота. Кад кажем био сам црнац, хоћу да кажем да нисам осећао никакву разлику између себе и урођеника. А затим сам је одједном почео више осећати. Да ли је то умор, старење, које је избрисало све оно ново у шта се формирао мој дух, или је то непротив атавистичко буђење нових елементарних сила расе, додавање нових сила које ниште све што је било можда само миметистичко у мени!?“

Поводом миметизма Вуије је и ово испричао. Он је открио један нов инсекат који миметира цвет јадног дрвета на чијим гранама живи. Како инсекат није успео да савршено миметира цвет, цвет је од своје стране почео миметирати инсекат, добио неку врсту ножица, и тако одбијао од себе лептире који су га уништавали. То узајамно миметирање довело је до апсолутне спољне идентичности. Догодило се да му је један црнац, који је знао да Вуијеа занима тај инсекат, донео на место инсекта цвет. Треба знати како је савршена моћ опажана код црнца, па разумети шта значи кад се и он могао преварити.

Друге приче о змијама у савани, које гамижу по целој кући. Вуије Ми каже: „Моја је жена цикнула; и кад сам утрчао, видео сам како се змија одвија од ноге наше девојчице. Узео сам штап и убио је. После ми је било жао што сам то учинио, јер није ујела девојчицу! Није ли овај начин размишљања потпуно црначки“? Вуије каже: „Оно што је младо у мени то је Суданац, оно што је старо, то је Парижанин.“

Јутро потом свануло је пучина бескрајна, скоро безбојна под безбојним небом. Рекло би се да води у неки други свет, да „по ној плове духови.“ Врућина није била прекомерна. Балет марсоена, на стотине, у непрестаном превртању по пучини и кроз ваздух. Заморени остају за нама. Само један пар, под првим огледалом воде, упорно, чини се „задихано“ прати нас. Час заостаје, малаксао, да се опет упрегне, и буде у једној линији са нама. Дивно прецизно просецање воде, као да су торпеди а не рибе. После пола сата, одједном скрећу у страну и нестају на ширини. Ниједне птице више

над нама. Пред подне почињу они меки, углачани, завијени таласи који се увијају сами у себе и који, кад постану већи, стварају такозвани „бар“. Нигде пене, ни набора; рекло би се да је површина воде покривена непрегледним атласом.

Обале и плаже Табуа појавише се жуте као злато између зеленила растиња и бледе сињости мора. Најпре најнежније боје, зарђало црвене, љубичасте, сепија, и сви тонови зеленог, стапале су се иза неколико невидљивих ваздушних велова плавила. Тиме почињу Обале Слоноваче. Али што им се брод више приближавао, боје се све више растресаху: бескрајна ниска жута плажа, одмах под густом шумом кокосових, зејтињаних палми, дрва жутих и црвених круна у цвету. Јаснозелени, свежи пропланци, ниски загубљени домови, дубокоцрвених кровова. У једном удубљењу између шуме и изненадне црне стене у води, урођеничко село дугих тамних слемена од стабала сасвим ниских над земљом. Збијено и издубљено ово село изгледа као какав заспали крокодил који би главом био над таласима и телом иза стене.

Из шуме над селом, где се не види више ништа до густо зеленило, из тесних круна палми диже се узбудљива перјаница дима, и трепераво разилази у ваздуху. Наслућује се да је то осамљена колиба, да се тај дим диже са огњишта око кога је живот. По плажи трче жене и људи у послу. Нико се не купа. Затим се много чамаца пуних нагих младића упути броду. Табу је чувено са својих атлетских сељана, који су можда последњи људождери на самој обали Океана; бродови који настављају на југ застају пред Табуом да узму неколико десетина њих за рад на утовар и истовар доцније робе, враћајући их при поновном проласку крај села. Црни дошљаци испеше се уз конопац у лађу. Дуги, блештави, њина одећа састоји се само из једне обојене марамице. Чим се дохватише брода растрчаше се на посао, не питајући где ће налазећи своја места већ традицијом утврђена. Жене, које се укрцавају за пут, дизалица брода пеца котарицом из чамца; црне, уплашене, оне прелетајући кроз ваздух пружају руке нагдо као да би да се понова врате пучини. Чаробни марсоени са лицима медуза. Тако ћу се сутра искрцати истом котарицом у Басам, прешавши преко чувеног басамског „бâра“.

Таласи се на овој обали, као што је споменуто, увијају у себе, и тако поступно ископају огроман округао олук под собом, који је затим права млеваоница чак и када је море мирно. Једино је урођеник у стању да својим чамцем погоди тренутак кад једним простим покретом може са леђа таласа, уместо да сиђе с њим у дубину, склизнути на и даље мирну воду. Али се догађа и њему да промаши, а тада не вреди више никакво знање пливања, под снагом таласа, која и гвоздене шипке увија као хартије. На неколико стотина метара даље „бар“ изгледа као играчка; јунаштво црних сељана као обична рутина. Неколико белаца који живе у Табуу ретко се поверавају вештини урођеника. Има само десет година да се цела бела власт Табуа утопила на очиглед све публике једног брода коме је дошла на аперитив.

Мало даље од нас на пучини мирно дими брод Отар, који је допловио из Дахомеа, и који је сад у карантину због случајева жуте грознице која се тамо појавила. Он прима путнике али их више не искрцава све до краја карантина.

Петнаестог вечера од оног када сам се укрцао у Марсељу посетио ме је Вуије, да ми каже да је гром који је ударио пре неку ноћи погодио у предњи мост лађе оставивши јасан траг, да је дан раније брод зато свирао три пута сиреном, пролазећи поред једнога црначког села, што су црнци из околине Табуа пристали да раде на броду једино ако њихово село буде тако поздрављено. Тиме су се они опростили од

породица. Разговарамо до један по поноћи; толико је пријатно на крову, пити ледене лимунаде и осећати ноћни поветарац.

Кад сам завршио паковање и испео се на кров, ја сам се већ нашао пред Басамом. Обала дуга, једнолико, не одвише зелена. То су брегови који заклањају стварну обалу, одвојену лагунама. Иза њих одмах, од самих таласа диже се прашума. У два по подне дизалица са брода искрцала нас је корпом у чамац, а дизалица гвозденог мола извукла корпом из чамца па пренела на обалу. Под нама се протезао „бар“, и стари искидани гвоздени молови као препотопски костури. Маса сасвим нагих црнаца, свих племена, несрећних, бедних, прашњавих, ради у пристаништу. Њина тела јако снажна, нису намазана палмовим уљем, оним опојним палмовим уљем на које мирише све што долази из Африке. Страшан смрад полутрулог семења какаоа који ми једним махом, и за цео живот, убија љубав за чоколадом.

ГЛАВА ДРУГА

ПРОЛАЗИЛИ СМО КРОЗ ПРАШУМУ; ПИРОГОМ СЕ ПРОВЛАЧИЛИ НИЗ БРЗАКЕ; ДОТИЦАЛИ СЕ ТАМНИХ НАРОДА, ЧИЈА ЈЕ ЛЕПОТА ВЕЛИЧАНСТВЕНА

После дугог освежавања полазим са Вуијеом у поље. Саму варош потпуно тропску остављамо на острву између две дуге лагуне које ивиче обалу. Над дужом лагуном, често разливаном, дрвени полукружни мостови, што све као да личи, са свеже зеленим пољима, урођеничким кровињарама, растуреном водом, више на пејзаже Тихога но Атлантскога океана. Путем непрестано долазе урођеници, мушкарци увијени у шарене индиго и љубичасте тоге, и једним голим раменом. Необично лепи, необично лепо израсли. Жене облих округлих рамена. Много пролазника сасвим голих са маленом марамицом између ногу. Дечаци и девојчице имају једино црвени ђердан по тамној кожи око бедара.

Лагано, у разговору, улазимо у урођеничко село. То је чудно село подигнуто на жутом песку плаже. Све расе, почевши од Аполоноваца, који су име добили по лепоти својих младића па до Бамбара, настањене су по фантастичним бело окреченим кућицама. На једној је записано: „Томас Кофи, Краљ Моуса, Цар над Царевима“, два корака дале налази се његов гроб. На једној другој кући читам: „Сви ви пажња. Кад нађићу једног ђака писао на овај зид, осетиће тежину мог штапа. То је лудак п... дивљак. Напротив то си ти то је онај који описује то је дивљак, разбојник, гадан, ратар (Човек земље). Он је луд. Стари гага. Ниси ли луд? Добро, ја сам луд. Животиња без к... Напротив. Тамара Балин“. Ово је писани разговор неколицине становника села Мосуа.

Невероватна лепота голих тела, какву даље иа путу више нисам сретао. Она корачају гипко као у игри. Група младића сјајно драпираних лежи по једним степеницама. Они су наслоњени један на другог, ћутљиви и мирни као у позадини каквог херојског и класичног декора. Сваки њин покрет представља једну хармонију. Њине речи одлећу у тихо небо као птице. Све су улице пуне црних шетача, сањалачки насмешених. Групе које играју томболе и групе око црних фризерки које насред улице, седећи на асурама, чекају младе жене. Чешљање траје цео дан а фризура ће трајати и више месеци. Група око бербера који насред улице бријy главе људима. Два-три сасвим бела црнца (албиноса), црвени, изборени, као скувани, језиви, омрзнути од својих сународника. Занимљиво би било знати уколико су били зачуђени урођеници који су први видели белце, кад су већ раније знали за овакву своју белу браћу. Данас они јасно разликују белца од албиноса, и док једног сматрају за савршенство лепоте, другога презиру због његове абнормалности.

Женске главе уистину неописано лепе, дуге, фине, сањалачке, девичанске. Рекло би се да су ове младе другарице Аполонијеваца у ствари становнице Антила.

Много људи излежава се без одела по урођеничким дугим постељама исплетеним од трске. Њине тамне очи пуне су плавог неба које се гаси. Сретају се и младићи у белим европским чакширама и ружичастим кошуљама; ретки су они који носе фракове или полуцилиндере. Такви јуре бициклима и личе на оне шимпанзе које показују по циркусима. Одједном побеђен од оволике лепоте ликова, боје и светлости, имам пуне очи суза. Враћање кроз поља пуна зричка крај чопора мајушне говеди. Аперитив, лед.

На јутро Бадњег вечера чекам на пошти иза три дуга реда. Младићи с којима смо говорили јуче доводе ми једнога свог друга који би да ступи као бој. Зове се Самба седамнаест му је година, родом је из Бамфоре, тетовиран је по лицу. Зна да спрема пољску кујну и пристаје да иде за мном где год будем пошао. Одмах купујем прибор за кување, кога још немам, конзерве, брашно, зејтин итд. Самба ме подсећа шта све још треба купити. За „лампу-олуја“ каже: „Па бон, ил и а па бон иси, отр!“ Одмах по ручку жуто платнено одело замењујем белим, ради посете коју ћу са Вуијеом учинити гувернеру.

Идемо аутокаром у Бенжевиљ, седиште гувернера. Аутомобил пролази најпре кроз село у ком смо били вече раније, затим га шалупом превозе преко лагуна обраслог густим „пото–потоом“, непроходном мочварском шумом пуном крокодила. Најзад улази у прашуму кроз коју је прсечен друм. Причам Вуијеу причу о Сари Бернар, која стигавши у Рио де Жанеиро, чим се умила у хотелу, сишла је, узела кочије и наредила: „Прашума“. Мислила је да је прашума одмах иза вароши, док је она била далеко железницом. Овде прашума почиње већ од обале. Местимично је крај друмова раскрчена за плантаже а за сто година је, кажу, неће уопште бити.

Палме свих врста, фромажеи, акажу, лијане, папрати. Као пожар оне освајају сваки простор чим га ко напусти. Из средине оне сеоске куће никла је палма и однела целу кућу увис. Од тла земље до највиших грана постоји такав густо зелени сплет лишћа, лоза, папрати, шибља, лијана, да је немогуће и замислити да човек начини корак напред. Шума је овде једна компактна маса која се брани од свакога приступа, као грудима. Стазице, као тамни ходници, одводе кроз то зеленило у какву малену урођеничку плантажу. Џиновска дрва склапају своје гране над друмом, птице лете по тим живим сводовима као напуштеним тврђавама. Неке додирују крилима аутомобил који чудно шишти у овој тишини.

Бенжевиљ, се налази на тридесетак километара у једном раскрченом терену, на брежуљку који га штити од мочвари. То је сасвим особита врста насеља. Куће се уопште не виде, заклоњене цветним жбуњем и огромним палмама. То је један јединствени расадник свег биља које се може наћи у тамошњим горама. Гувернерова палата доминира тим вртом, пространим пропланцима и широким стазама; ничега што карактерише једну варош: ниједног дућана и ниједне кафане. Само неколико бенгалоа за станове чиновника, баш као да је то каква летња бања усред Америке. Посета лабораторијуму за агрикултуру, у коме се издвајају, испитују све врсте кафе, какаоа итд. Наги црнци и црнкиње раде у дворишту око одабирања семења. Њихов посао изгледа као играње пиљцима, и њихова тужна песма разлеже се кроз шуму. Млади шеф лабораторијума, блед плавоок деран, опаљен сунцем, води нас кроз огроман расадник, што би, да је у Европи, био један од најлепших и, толико су стабла већ дебела, вековних паркова. Џиновско цвеће.

Ја, који још не разликујем културно од дивљег тропског биља, имам утисак да се још увек налазим усред прашуме. Вуије и вођ гледају један по један плод, започињући

стручне дискусије. Уче ме да разликујем кафу од кафе, по њеним руменим плодовима увијеним у меке црвене опне. Крупна кафа из Сикасоа и ситнија из Конакрија доносе по два плода годишње. Стазама се опојно шири мирис јасмина, што је овде мирис белога цвета кафе. Док једни расадници кафе већ зру, други тек цветају. Као миртин цвет, нежан и провидан, цвет кафе дршће у запаљеном предвечерју. Крупни, наранџасто–црвени мехури какаоа у тамном лишћу, семења рскавичавог и горког. Између дрва дижем неки непознати плод, налик на презрео краставац. Жедан, притискам га на усне па ми се зачас уста испунише свежим соком укуса ананаса и лимуна.

Посете разним чиновницима што живе у високим бенгалоима, ограђеним дрвеним плотовима. Разговор са једним господином који баш узима свој туш иза заклона. Нико га још није видео али се његов лик и његово тело огледају у његовоме гласу, преливаном шумним слаповима. Погађа се да је сед, дежмекаст, коже изборане климама. Вече, оно нагло екваторско вече које пет минута измења своје боје по небу, тако да је већ ноћ када прође шест часова, спуштало се патетично по шуми, све до лагуна који блеште. Изглед са високог прозора био је величанствен. Црнци, радници, свршивши свој посао, враћали су се певајући у своја села. Господин који се тушира и облачи иза заклона излази и завршава реченицу коју је још отпочео док је био невидљив. Даје нам једну руку која свеже одише на сапун од бадема и колоњску воду. Његово уморно, избраздано, дебело лице гледа нас жмиркајући и љубазно, док друга рука већ тражи по столу вирђинију и не може да је напипа. Одједном смо сасвим у мраку. Једино се још беласају наша одела.

Враћамо се између бенгалоа кроз густину тропског расадника који се, не знамо на којој линији, претвара у прашуму. Мирис шуме у ноћи на лим, на воће, на коже зверињa. Вуије каже: „Мирис афричке ноћи!“ Влажна, тешка запара као да се пуши око нас; светлеће мушице на неколико метара трепере неодређено растопљене у овим испарењима као у меду. Тек кад се погдегде гране акажуа растворе изнад нас, и све што је запарно разиђе пут неба, види се величанствени свод пун звезда и месечине. Милиони запаљених мушица пењу се пламеним стубом у висине.

Кад се пробијемо до лагуна, широке воде осветљене месечином, велика барка која треба да нас превезе налази се на другој обали. Кроз потопото, подводну прашуму, чује се шум кретања великих барских животиња. Не чује се глас који би полазио из њих, нити се виде њини облици, али се чује кидање врежа и ломљење грања да би начинили места за њина огромна тела. На дну крокодил изгледа успаван и полумртав, хипопотам потопљен водом; ноћу, човек се близу њих сети геолошких доба када су се џиновски гмизавци вукли шумама осветљени месечином и када је гуштер виши од баобаба брстио лишће фромажеа.

На размацима, претерано дебела стабла у потопотоу, трула изнутра и сагоревајући лагано, прождирана врелином и електрицитетом, као каквом страшћу, изгледају само у ноћи фантастично провидна и зажарена. Нека од њих, захваћена сасвим пламеном, горе као буктиње. Земља под ногама, као у песми о Заспаломе Бозу, још мека од последњега Потопа.

Чамац клизи по води, која страшно јако мирише; кроз тако густа испарења, да се скоро сумња да овде постоји тачна граница између водене површине и водених пара. Црнац који весла трепери испред нас, час надуваван, час сплашњаван, усред ове гасне лупе. Осећам задовољство и несвесно што ми је пола грама кинина у организму.

Затим смо опет, или усред мрачних шума, или усред пуклих пољана загушених травом. Али изнад свега једна огромна светковина осветљења, небесности, месечине која јури небом.

Хотел, туш, ледена пића. Неки трговац Швајцарац коме кажем да имам већ и боја; да је овај из Банфоре с Високе Волте; да се зове Самба; каже ми скоро победнички: „Самба, тетовиран? Па тај је допратио мог пријатеља из Бобо Цуласа. Лопов најгоре врсте, и ја га само чекам у Бобоу (где исти господин рано сутра одлази) па да га стрпам у помрчину (хапс)!“ Вуије, на моје очајање, да би ме утешио, или што тако мисли, ову тврдњу овако преводи: Бој мора да је изврстан иначе га његов господар не би довео чак до мора; пријатељ господарев хтео је да га узме к себи, на шта бој није, из ко зна каквих разлога, пристао. Ако успе да боја ухапси, он ће га извући из хапсе и узети себи за слугу. При том код овог Швајцарца, који је стари колонијалац, постоји још и суревњивост да се један новодошли без велике муке навикава на специјалне прилике у Африци.

Што је природна ствар, кад се уђе у средину људи који воде особити начин живота, који је мучан а на који се поносе; сваки други од њих ми, и поред велике предусретљивости и срдачности, не може ту суревњивост да сакрије. Час ми један тврди да без четрдесет хиљада франака не могу стићи до Бамака; да ми зато треба пола године, и да ћу боловати, и да ћу се љуто кајати што сам дошао; док други причају како је тај или тај долазио у Африку, прокрстарио је, уображавао да је видео и познао, а после у ствари само трућао глупости о њој. Вуије, напротив, тврди да човек који прокрстари једну земљу, с напетом пажњом, широко отворених очију, у ствари је боље упозна, боље схвати, но човек који седи на једном њеном месту годинама. Да чак прво путовање кроз једну земљу више упозна човека с том земљом но и једно идуће, које још слаби и првобитно стечена убеђења. Навика је најгори непријатељ сазнања, каже седи пријатељ, на моје дивљење, не толико што тако јасно закључује о ономе што се мени само чинило, већ нарочито што тако широкогрудо закључује он који је, да упозна који крај света, проводио у њему по двадесет и тридесет година.

Ова врела ноћ је ноћ Бадње вечери. Трпезарија хотела се лагано пуни белцима бело одевеним који се скупљају да дочекају велики празник. Вуије седи преко пута мене тужан. Његово лице изгледа одједном још много старије и уморније, ишибано више климама и годинама. Ја погађам тугу и пијем у здравље деце која су вечерас без њега око божићњег дрвета. Њему су очи пуне суза. Он не жали, како каже, што су његови без њега, већ себе што је без њих. Кад је човек отац и муж, чак и кад је најобљубљенији, он треба да буде захвалан за сваку нежност коју му кућа поклони. Мати и деца су једно јединство, отац је само вечита чежња да се споји са њима.

До шест ујутру под мојом собом страховита ларма џеза, котиљона, шампањског напијања, те зато кошмарско спавање. У пола седам улази мој бој да ме пробуди. Не питајући ништа, и вештије но што бих то чинио сâм, он скупља и пакује моје ствари, сређује сапуне и бријаче. Вуије и ја силазимо на обалу пуну пирога, чамаца растовареног воћа. Пролази недалеко једна петролејска шалупа пуна црнаца. Ова је толико пуна света да се чини као да се само није сасвим утопила. Вуије се узбуђује, виче: „Куда?“ — „У Ампе!“ одговарају два црнца са крме. — „Можете ли чекати мог друга док узме ствари?“ — „Може, око пет минута!“ и шалупа скреће с пута да пристане. После овога кратког разговора, настаје пола сата бесомучне журбе. Трчимо натраг у хотел; ја идем у собу да покупим ствари које ће ми требати; Вуије у кујну да

ми спакује нешто јела и пића. И мој и Вуијеов бој, као у каквој оперети, трче напред са стварима на глави. Газде шалупе, такође, дошле су да нам помогну.

Кад стижемо на обалу, мој бој је већ у води испод шалупе. Док је утоваривао ствари нека кашичица, или нож, упала је у воду, и он се, уплашен од казне, одмах свукао и бацио за њом. С времена на време појави се његова црна глава, да удахне ваздуха, док се са тврде, коврџаве, и масне косе вода одваја одмах као од нечег туђег и страног. Једва успевам да му докажем да кашичица није важна и да морамо поћи. Он онда излази, очајан, сасвим наг, кријући између ногу своју голотињу. Облачи се лагано брижљиво, и чим се нађе у шалупи наслони се на куфер и спава.

Сасвим уз мене, урођеници, један човек и две жене, да би ме очарали, ословљавају се између себе на француском са: monsieur и madame. Креште и лапарају на сав глас. Покрети су им научени од белих жена кад оговарају; изгледа као да играју какав Стеријин комад; ударају се рукама, узвикујући: „Ију, ију, шта кажете!“ Једна од њих цичи у одушевљењу другој: „madame, madame, мој муж је мажискил а ја сам пароксизам; а не, madame, ви, напротив, нисте пароксизам, ви сте вербал!“ Оне припадају елити покрштених црнаца који читају пропагандистичке брошуре, те се радосно и раскошноките бљештавим речима без смисла, као крупним бисерним ђерданима од морске пене.

Враћају се у своје село са божићне мисе у Басаму, ради које су целу прошлу ноћ провели у пирози силазећи низ Комое. Они су ставили не целу своју побожност, већ сву своју разметљивост, у тај огроман напор да изврше један чин поште.

За пола сата црни хришћани били су сасвим изнемогли од свога мајмунисања отмености. Жене су најпре јеле суву рибу и хлеб, влажан и без квасца, што личи на прљаву сланину, а затим захватише воде у ноћни суд да би се расхладиле, запирањем. Човек, борећи се још са европејством, као човек који само што није заспао, пружи им галантно свој рубац да би се њим избрисале између ногу.

Не знамо тачно баш где прећосмо из лагуна у реку Комое, чије су обале обрасле вековном шумом, мрачном, осенченом плаво. Комплекси водено зелених круна у тамној гами зеленила. Жуте, риђе вреже, бршљани и лијане дршћу од птица које кроз њих пролећу. Река се једнако цепа у рукаве, обљубљујући острва кроз чије нас густо биле љубопитљиво посматрају мајмуни. Они прелазе са гране на грану распињући се каткад као паучина. То је једна сасвим обична врста малих мајмуна званих „речни“.

Чини се као да шалупа бира свој пут између острва чисто по њуди свог крманоша; она оставља са стране често шире рукавце да би упловила у оне што изгледају непроходни. Шума, која као да се на крају саставља, одједном се размакне да нас пропусти. На малим случајним плажама спавају пироге, грубо издубене у стабла. Људи и жене перу неко биље. С времена на време пловимо поред урођеничких насеобина подигнутих на високим кољима крај саме ивице воде. Риболови. Плетена ловишта.

Река тамна као опал, склапа иза нас и расклапа пред нама своје огромно високе и густе шуме које је окивају. Ове су шуме ипак проходније од оних јучерашњих; лепота њиног растиња је нежнија, више песничка. Између џиновских стабала, која се гуше у своме грању и лишћу као прегојени стари црнци у салу, трепере витке палме са руменим гроздовима у лишћу.

До пред подне скоро небо је тешко, сумрачно, од силних испарења; над водом врела и загушна пара као у купатилима. Ова убиствена светлост облачног екваторског

неба уништава фотографске плоче остављајући по њима неразумљиве кругове. Рекло би се не светлост сунца, већ зрачење саме земље пред крај апокалипсе.

Пред подне све је нагло светло и блиставо од сунца, страшног сунца чији су зраци, као отровна копља, смртоносни. Доста је да им само неколико минути буде изложено теме или врат, да се голим оком гледа у њин одблес и преламање на води. То није врелина зракова која убија, већ угао под којим ови падају, и нарочито онај део њине спектралности који је јачи на Екватору но на северу. То исто сунце што је на нашим ширинама добри и мили друг, под чијом се топлотом пријатељства расцветава наша крв, овде је за белца највећи душманин, једини непријатељ који га прати у стопу и с ким се не може измирити. Треба видети са колико се радости у тропским крајевима дочекује ноћ у којој је човек сигуран за овој живот до зоре, у могућности да одбаци калпак, да се разголити, изложи кожу светлости звезда, месеца, па да се разуме откуд онолико несвесно огорчење код тропскога белца на велику небеску звезду од које у ствари све живи.

Ја нисам срео ниједног колонијалца који би показао да се боји звериња, дивљака, зараза; али је из њих непрестано избијао већ укорењени ужас што су сигурне и лагане жртве климе, пригушених грозница, које вребају један час када ће заборавити да се заклоне. Догоди се да понеко има тако чудну конструкцију да може ићи гологлав усред екваторског поднева као усред сицилијанског или напуљског; обично се сврши тиме што се он сувише ослободи, и једног дана, када је случајно са мање отпорности но обично, буде убијен од сунца као какав митолишки јунак који се усудио пркосити божанству. Треба видети са коликим вас очајањем пита ваш сапутник, који је случајно био заспао у колима: да ли је у сну можда клонуо тако главом да су му зраци падали на потиљак. За сваку сигурност он одмах удваја дозу кинина, ставља влажне облоге на главу и око груди, и остаје непомично лежећи да се не би даље умарао. Ујед најљуће отровнице не би пробудио тај израз ужаса у његовим очима. И, ако се све сврши то вече само грозницом, главобољом и повраћањем он сматра да је одвише мало платио за своју несмотреност.

Дуге колонаде палми, бескрајне и у недоглед, чије су круне замршене у зелено лисно грање. Пролазе пироге пуне банана; њино жутило и лепота младих тела која, издужена, управљају пирогама, значе веселе и раскош у овом склопљеном пејзажу. Фотографишем најпре једно село од прућа на кољима, у удубљењу између шуме и воде, затим један кут Раја: један сасвим наги пар који се купа. Девојка и младић стоје у реци до колена; у рукама им траве које сапуњају. Оно што ме изненади то је њино видно, јако и мирно дисање, приметно као у животиња које стоје у полу и чине се као да мисле. Истим ритмом, уједначено, и грудни кош младића и грудни кош девојке ширио се и скупљао. Обоје су изгледали том тишином и тим мирним ритмом тако пространи и тако вечити, да би човек и несвесно замислио како се њине тамне плећи продужују у раширена анђелска крила. У целоме пределу, изван нас, они су били сасвим сами уоквирени прашумским пределом. У тренутку када удесим апарат да их снимим, једно треће лице, наго, са европским шеширом на глави појављује се крај њих. Одапињем ипак.

Иначе дуж целе реке нигде ни комадића европске одеће, која је тако ретка већ и у Басаму. Становници су, као у кратке тоге, драпирани у четвртасте мараме од танке индиго материје са љубичастим шарама. Ове мараме, дивних угаситих, а ипак веселих боја, које топло украшују њину мрку кожу, тако су лаке да њини меки набори стално

прате покрет и облик тела. Занимљиво је видети на колико начина црнац носи ову одећу; ако жели да је елегантан, он је обавија око себе као тогу; треба ли му да има обе руке слободне, он је завије само око бедара; ако има да запне, онда је стави само око врата као ешарпу. Пошто голотиња није срамотна, многи је уопште и немају.

Расе које живе у овом крају сматране су с правом за најлепше расе света; једна од њих носи још од старине име Аполона. Тела су, и у своме склопу и у своме покрету, хармонична до савршенства; она су необично снажна, а истовремено нежна и фина у линијама и саставу зглобова. Нигде ни сала ни претераних мишића; кожа угасито бакрена, светла и свилена. Ликови су симпатични, меки и насмешени; израз бадемастих влажних очију скоро болан.

У оваквом пејзажу оваква жена представља уистину најдивнију жену каква се да замислити. Ниједна бела жена не би била достојна еве тежине и патетичности боја и светлости, ниједна не би могла издржати на својим благим белим раменима насилност овакве природе. Овдашња тамна Ева је израз овдашње тамне природе; њена округла рамена преливају се као јаке воћке, а врхови груди јако набубрели вуку груди навише. Мирис њене коже на амбру, на уља и на траве, радује; али највише радује чудна дивља боја њенога гласа, у коме има узбуђених нота девојачких, пиштавих детињских и промуклих кликтања ратничких; и радује живо и прозрачно црвенило њеног језика који јој се као какав влажан цвет непрестано појављује између зуба док говори. Има нечега поетског, пролетњег и страшно саблажњивог у руменилу тога језика, који једини на томе тамном телу објављује тајност и интимност тог бића. Једино кад говори црнкиња, кад се види влажно црвенило унутрашњости њених уста, што човек јасно бива свестан њене нагости.

Головрати орао–ловац кружи над нама. Купачи, што се сапуњају травама и масирају сламом, вичу, да га уплаше.

Кад, око два, пристајемо уз обалу, само неколико расушених пирога и мало утабане земље означују да стазица, која се нагло пење кроз густо зеленило уз брег, води Алепу. Ово зеленило, ова густа шума овде је од палми, на којима се виде режими банана и хлебова, од кафетиа и кокоса. Ја тек овде видим да је велики део горе која ограђује реку у ствари њена питомост, дело руку њених сељана. Тај густи појас растиња, што је између праве прашуме и реке, и који прашума осваја одмах својим лијанама, врежама и папратима, уствари је жетва која зре. Оно што код нас значи жетву и храну, то је клас; овде, то је бујно зелено дрво у чијој се круни гоне мајмуни и са чијих грана висе змије.

Алеп је: две–три плетене зграде на шумовитој коси која доминира околним шумовитим бреговима на реци и дубоком шумом преко ње. Опојни мирис зеленила, тропског цветања, свежине и сенки обавија ове кућице. Трава је мека, неугажена, а невидљиве птице дозивају се над њом страсно. Милиони инсеката који удружено исткивају своју песму. Величанствена осамљеност и величанствено присуство простом, сложном, заједничком животу у природи. Идући уском стазицом плетеним конацима у Алепу, ја као да сам ишао и путањом која води кроз овакву исту усамљеност и животну сарадњу предела око Студенице или хрватских Фужина.

Белац који је био администратор у Алепу има већ неколико година да се није вратио са путовања; њега замењује неки сељанин црнац који, болешљив, лешкари у љуљашци. Отвара ми зграду која служи за конак (кампман) кад наиђе који белац, што је толико ретко да, кад ми прећемо преко прага, имамо пред собом једно опште

бежање најразноврснијих рептилија и инсеката који су се ту населили. Неколико степеница силазе са мале верандице на стазу, што се најпре нагло спушта, а онда нагло пење у заселак где су црни дућани, рибарске колибе, кошеви. Док бој развија моју пољску постељу, коморник, столове и столице, док спрема ручак од конзерве, ја имам непрестано пред очима како том угасито црвеном стазом силазе тамни сељани увијени у плаве мараме. Они су тако вертикално преда мном а тако смањени у перспективи, да личе на ове обојене гуштере што силазе на све стране низ плетени зид крај мене. Колибри, птице бљештаво зелене и црвене, ситне као инсекти, лете са цвета на цвет.

После овако позног ручка треба продужити даљи пут пирогом низ брзак. Шеф Алепа шаље у село младића да скупи пагајере који ће управљати пирогом. После пола сата чекања дође, оном стазом преда мном, први младић. Прилазио је хитро, чешући се једном руком по глави, носећи у другој уско кратко весло. За њим дође други и онда трећи. Сваки је донео весло за себе. Љубазни, весели, они ме поздравише и поведоше одмах реци. Један једини од њих једва да је разумевао неколико француских речи, тако да нисам ни покушавао да се споразумем са њима.

Између неколико дугих уских пирога од дебелог стабла, грубо истесатних, изабраше једну која ничим није подсећала на дивне пироге у Фритуну. Са невероватном обазривошћу успех да седнем у средину а да се не преврнем. Седећи по ивици, сасвим на рубу стабла, младићи завеслаше. Један је био испред мене а двојица иза мене. Да им не сметају, своје тоге обавили су око грла. Ја сам се осећао необично срећним што сам насред реке чија се вода нагло и неуједначено сустиже, разбијајући један свој талас на други, између шума чија је разбијена и рашчупана слика силазила дубоко испод мене. Био сам у правом урођеничком чамцу који је јурио по води нагих младића. Иза њиних чела радила је њина усредсређена пажња да одрже чамац на матици; али то није била пажња мисли која умара, то је била урођена тежња да се постигне највећа прецизност, која не умара ни орла који лети, ни пса који гони.

У једном тренутку осврнух се да их фотографишем. То их баци у урнебесни смех, окован само том пажњом да не изгубе власт над чамцем. Топао, меки и звучни смех урођеника за све што их занима, што их обрадује или узбуди. Нико не би рекао да тај свет који се смеје по цео дан, има у ствари узбудљив живот због свих оних неизвесности и опасности које претпоставља да види у свачему око себе. Ничег распуштеног, досадног и грохотног у његовоме смеху. То је смех од срца, нагао, кратак. Неуздржана експлозија вечитог детињства.

Прво сеоце у које уђосмо, опет уском стазом између зеленила, јесте Мали Монгази, за разлику од села Монге, које је веће. Сељани, што ме прихватише и поведоше својим домовима, рекоше ми да је њихово село Мали Париз. Обрадова ме та идеја. Нису ли нам за време повлачења становници Андријевице са поносом причали како је кнегињица Ксенија сматрала да је Андријевица Париз у маломе, и нису ли нам у Сплиту говорили: „Ча је Лондра пуста контра Сплиту граду“?!

Далеко од тога да личи на Париз, мали Монгази је ипак дивно сеоце. Његове нове, чисте колибице обојење су црвеном афричком земљом а на самој средини села једно огромно дрво покривено је ружичастим цветовима. Одмах од села, надносећи се над њим, почиње густо зеленило банана и какаоа. Све то богатство припада младим људима велике Монге, који су се пре четири године одвојили од свога родног села, поженили се и основали ово ново насеље. Тако овде нема ни стараца ни баба, ни деце

која би већ сигурно умела да корачају. Цео овај млади свет ради, одушевљено, стиче ново богатство. Сами за себе кажу: „Богати смо!“

Пирога наставља брзаком до Монге. Село много веће, зграде трошније, старије, улепљене земљом што се сасушује и отпада. Крај села нешто што треба да је гробље. На гробовима луди празне флаше од џина, на гробовима жена ноћни судови — симболи њиног спола, и оно без чега не могу ни на другоме свету. Два младића који знају понешто француски хтели би пошто-пото да посетим баш њихов дом.

Седим на троношцу у средини дворишта које се лагано пуни сељанима, децом и сумраком. Већ сам од после подне толико жедан да ми скоро сузе иду на очи. Због срдобоље и грознице белцу је немогуће пити воду која није филтрована; остала су пића обично љута а од горе још сасвим врућа од сунца. Домаћини износе чаше са џином, после кога ми жеђ постаје још несноснија. Режим банана које тражим да ми узберу, читав грозд од ваљда педесет воћки, још назрео, опор и без сока. Неки младић одбацује мараму са себе и одлази по кокос. Колибе су тако ниске а кокосова стабла тако висока, да га ја одмах потом видим преко кућа како се он хитро пење уз стабло, не пузајући се као наши дечаци, већ дохватајући га се само стопалама и рукама као мајмуни.

Сок разбијенога кокоса, док се прелива из воћке у чашу од калбаса, изгледа чаробно свеж; у устима, сасвим врућ, отужан зато, и с далеким укусом који сећа на петрол, уверава ме да се ничим не може гасити жеђ што прати путника кроз Африку, све до његовог поновног укрцавања. Једино што остаје то је привићи се на жеђ, као на несносног друга.

Срамота ме је да сам узбунио свет са тражењем банана и кокоса а да сам не пијем, те се правим као да је то све било ради окупљене деце. Прво сасвим мали, па онда, охрабрени, и они већи, прилазе да скрну. Црнчићима, разуме се, није нека нарочита посластица тај сок од кокоса, кога имају кад хоће, колико их занима та моја игра. Голуждрави, узбуђени, с дивним влажним очима, они стају једно иза другог како би дошли на ред. Девојчице су тек врло мало стидљивије од дечака.

Изненадно, панично екваторско вече, које је на Екватору тачно у 6 часова, дванаест часова тачно после тако исто паничног свитања, на овом незнатном растојању од Екватора збило се два-три минута доцније. Цела она чаробна каскада боја, измаглица и треперања, која у Европи траје по читав сат и на северу недељама за време заласка, овде се као у магновењу сручила низ тропско небо. Ја сам се хтео дивити јединственој револуцији светлости и сенки, цепаних крвљу, на своду, кад већ наступи сасвим ноћ. Пагајерима се журило и ми пођосмо.

Код изласка из села, према светлости запаљене траве: там–там; мој први там–там у Африци. Удар у бубањ, у обичну флашу и у звонцад, што све даје само ритам, прати младиће док табају у круг за девојкама. Кад се ритам развуче, девојке и младићи приљубе се плећима једно уз друго и играју у месту слободним грудима и слабинама. Кад се ритам убрза они се окрену једно другом, обухвате и понесу тај покрет у круг. Ове просте фигуре, које би рашчлањене представљале играње два корака с једне и два корака с друге стране, понављале су се сад неуморно.

Како су црни у ствари врло лагани у остваривању својих чулних уживања, која су онда виолентна, а како је ова игра пут ка остваривању, играчи, иако би требало да су већ заморени, нису имали никакве намере да скоро прекидају. Све оно што су они сад стекли као чулну екстазу, играјући, пропало би чим би прошли да се одморе. Зато ће

они играти гомбу можда до поноћи, када ће осетити да у њима бије крв силних љубавника и да ништа више ту крв не може зауставити до сједињење са природом. Било је доста погледати на младиће па видети чиме ће се завршити ноћ велике Монге.

Ноћ је била потпуно над реком и месец се кидао, скакао и гњурао по брзацима Комое. Дуж целе обале купачи, стојећи на крајевима притераних пирога и преливајући се калбосима, радосни што је ноћ овладала светом, певаху неупоредивим, дубоким и расцепканим гласовима. Један од мојих пагајера реши се да запева такође; нађе у дну себе један тихи једва чујни глас; подиже га све више, све даље у свод, везујући себе са звездама; али се одједном предомисли, прекинувши своју песму ту, баш када је био са њом највише. Он је настављао да уједначено и смотрено весла даље као и његови другови, али у ствари неколико дугих тренутака остаде, једини од нас у чамцу, фантастично и кошмарски издужен све до звезда. Толико је његово недовршено вознесење гласом било једна стварност у овој ноћи.

Искрцасмо се под саму ивицу шуме. Ваздух је, иако без сунца што бије у теме, још увек топао, а вода само незнатно свежија. Неколико дерана, у пирози, и до прсију у води, лове рибу размахујући четвртастом мрежом. Звезде су на њиним рукама, у њиној мрежи и на крљуштима риба које хватају. Хтео бих се купати али не смем; одједном ми сав тај страх од кајмана (крокодила) изгледа савршено романсијерски и смешан, те нагло улазим у воду. Уистину, и поред те смелости, ја ипак несвесно гледам да дерани који лове буду стално на неколико корачаји испред мене. Не што бих их ја послао у смрт да бих себе заштитио, већ пошто се и иначе сами излажу.

Бој чека са вечером. Кроз стабла и кроз грање чује се подмукли удар у там–там. Вечерам брзо, пијем филтровану воду која мирише на осушену земљу кроз коју се цедила; гадим се. Мешам ту воду са вином донетим из Басама, да бих угушио њен укус, али се на све то гадим све више. Целога дана ова мешавина воде и вина била је мој сан и моја утеха; сада, видим да ни њом нећу угасити жеђ, седам на праг, на граници да зажалим што сам и дошао у ову земљу. Само због једног дана жеђи усне ми сасвим испуцале и грло потпуно упаљено.

Срећом бој доноси кувани ситронис, неку врсту врелога накиселога теја, кога је понео без мога знања. Имам утисак да више нисам жедан, али сам себи не смем да признам, као човек који још не зна да ли га је зуб прошао, или је бол само заглушен.

Одлазим у заселак и, онако у мраку, проналазим одакле долазе звуци там–тама. Неколико одраслих дерана седе испред колибе на асурама и ударају у бубањ и у калбасе покривене мрежом по којој су нанизали перле. Седам крај њих. Они не прекидају своју тужну, ритмичну песму чији се мотиви непрестано понављају. Крај сваке строфе је врло занимљив; састоји се из једног допева који је, види се, без речи, и који има само да дâ поенту музичкој мелодији. То је као неки вокални акорд, изненадан и прек. Када их питам шта значи песма и какве су њене речи, смеју се и они и њина старија браћа која су пришла и поседала око мене. Кад се узјогуним, да ми објасне какве су речи, они веле: „Овакве!“ и понављају песму певајући. — „Је ли о љубави песма?“ Они се бучно смеју. — „Јесте!“ Питам их игра ли се уз песму; одговарају ми да се игра са маскама, али да се то сме само дању и само извесних дана.

Старији ме воде да ми покажу неке свете маске. Износи их један младић, из колибе, увијене у неке крпе. То су четири дивне маске од тешког дрвета, жуте и црне. Можда најлепше маске типа „бауле“, које сам икада видео. Једна од њих продужава се у две фигуре, чији су сексови, мушки и женски, увијени у крпице. За њу се види да је

очигледно огромно стара. Друга има пластичне татуаже, искежена је, свршава се у повијене рогове. После врло дугог наговарања пристају да ми их уступе, али траже за њих двеста и педесет франака. Ја нудим сто педесет, они ми их дају, али кад сам већ платио, неко трећи који им прилази нешто им каже, на шта они опет захтевају стару цену. Осећам да је вредност тих маски далеко већа, и у самој Африци, али наљућен што зацењују не што мисле да толико вреди, већ да би ме „одрали“ (двеста педесет франака за црног сељанина је огромна свота), враћам им их, решен у себи да им ујутру пре поласка дам баш и своту коју желе. Толико ме нека глупа страст за цењкањем одједном заслепила.

Нешто доцније, почиње играње онако исто као у великој Монги; овде само под кровом једне простране колибе. Око колибе и пред њеним улазом маса црних који гледају игру било кроз врата, било кроз рупице на зидовима. Само сам прешао преко мале траве, да бих скратио стазу шетајући, кад ми читаво јато неких инсеката улете под ногавице и стаде уједати по ногама, нагло, љутито, болно, скоро као осице. Трчим у кампман и тамо увиђам да су то обични крилати мрави; они што поједу и изгризу све изузев дрвета и гвожђа, што зидају црвене мравињаке чврсте као од цемента, високе и по четири и по до пет метара, декоративне као готске катедрале; они што су највећа посластица афричких змија.

Бој излази пред кућу, и пре но што ће лећи пева окренут месецу.

Прва ноћ на пољској постељи, савршено без ичега, мокар као у купатилу, под комарником који мирише на магазен у ком сам га купио и на прашњави тил. У зору излазим пред колибу и гледам у маглу која се још задржала по врховима грања и по бреговима. Чудна врућа магла, расцепана по плавој бистрини шумског јутра, у којој и сваки листић изгледа прецизан, а ситна песма колибрија као бучна ларма. Са грања, са лишћа, са крова од трске пада шумно роса као пљусак. Морам да изиђем на слободно земљиште, да бих закључио да кише нити има, нити је било.

Крај моје постеље, гуштер, кога сам ноћас пре но што ћу заспати отерао из моје вреће за спавање, лежи мртав склопљених очију. Плав, са жутим пегама и жабљом главом. Напрасна смрт пуна тајанствености!

Купање у платненом лавору пљускањем из платнене кофе. Све те ствари начињене за путнике, које изгледају тако компликоване, употребљиве су и неопходне чим се о њима не мора да стара сам путник већ његова послуга, и чим ничег другог баш нема на расположењу. Само то што су јуче кашике пале у лагун начинило је пуно досадних, ситних непријатности. Кад се сетим да сам од детињства сањао поћи и залутати овим крајевима, без икакве спреме, без икаквих удобности, сам са дивљацима, делећи с њима њину храну и воће, спавајући на гранама! Нисам могао претпоставити да је земља ипак пуна, не толико рептилија, колико мрава, да су гране високе, незгодне и чворновате, или кратке, и слабе, да је цео простор пун комараца и мушица це–це; да урођеници једу нешто што личи на старе дебеле лојане свеће, неке смесе начињене од свега чега се ми гнушамо; да је оно што ми волимо овде често сумњиве чистоће; да се овде вода не сме пити; воћка јести ако је непозната, јер оно што вари стомак црнаца може да отрује белца; да је све врућe, влажно, опасно. Или сам све то претпостављао и све то за детињу машту баш и давало вредност једној величанственој авантури као што је ово путовање.

Диван лет обојених птица.

Шеф села долази да ми прави друштво пре но што дође време за силазак на реку. Бојим се да не задоцним и енергично скраћујем разговор с њим да би пошли. Сретамо шефа Монге који је потегао пешице из свог села да би ми донео на дар три бела птичија јајета; ја му за уздарје дајем десет франака. Очајан сам да не успевам пронаћи младиће који су ми синоћ нудили маске. Они су отишли у поље, и нико не зна где су ни кад ће се вратити; можда вечерас, можда тек кроз дан-два.

Силазимо сви на реку да бих узео шалупу којом сам јуче дошао на Комое, и која има сад по договору да пође. Заказано је било да сам у осам на обали. Сам шеф послао је још од раног јутра човека који има да је изгледа. У часу кад смо силазили реци било је око пола осам. На пола пута пресрета нас један од мојих носача; враћа се са обале да ми јави да је шалупа већ прошла. Зашто је прошла пре времена и зашто ме није сачекала? Али колико је узалудно и тешко објашњавати се са црнима.

Требало би чекати до сутра. Мој састанак са Вуијеом, пре његовог одласка на плантаже, пропао би. Међутим, шеф села ипак проналази да један богати тамошњи црнац има своју шалупу, којом преноси банане, и да би је можда могао изнајмити. Треба сат времена док се погодимо, и док брод, који није месецима радио, проради.

Плаћам цвста педесет франака више за сву шалупу, само да бих један дан даљи употребио у коме другом крају. И напуштам овај крај, који је свакако најдивнији на свету, о коме као да сам сањао од својих првих снова; огорчен до гађења што сам преварен.

Вуијеа сустижем у моменту када се спрема да се утовари на кола. Седам крај њега, и гладан и жедан; почињем одмах своју причу о Комои и шалупи. Мој пријатељ се сав промени у лицу; „Па то је све удешено да би вас испшумпали! Ништа страшније но пасти у руке црних а не знати бити одлучан са њима! Они су се договорили између себе. Шеф села је и дошао да вас заговара, како би шалупа имала времена да пође, и они сад сви за једно деле новац којим сте платили ону другу шалупу!“ Грди ме што сам за три поклоњена јајета дао десет франака. „То је такође удешено; јаја су мућкови. Требало је да пробате, да ли тону или не у воду. Ја увек тако чиним, и, ако је поклон добар, враћам тачно оним што поклон вреди; јер је, верујте, иза њега прост шеретлук, а ако је поклон рђав, онда га остављам на тако видном месту да је очито да нисам насамарен. Требало је само франак да му дате!“

Идемо кроз бескрајну вековну шуму. Огромна стабла акажуа, махагоне, хлебних палми и другог скупоценог растиња владају у царству измрежанога шибља, лијана и жбуња. Кора дрвета са стране је начинила широке попречне контрфоре као на готским катедралама, како би помогла стаблу да издржи претешке круне грања и лишћа. Друго растиње, које би и поред тога ипак подлегло под тежином, потпомогнуто је од самога грања. Са овог се спуштају танке дуге жилице које чим се докопају земље пуштају у њу корен. У току векова ове жилице се претварају у дебеле снажне стубове који свуда у круг око стабла одржавају џиновски кров од густог грања. Тада бодлерова поетска слика, да је шума живи храм, претвара се у фантастичну стварност. Свако гигантско дрво у овој прашуми је огромна грађевина која живи и расте у својој архитектонској привлачности. Како се не узбудити онда тим! Стегнутог срца, као деца у ноћи, ја осећам скоро нелагодност од овог џиновства у природи. Осећајући још при том да ћу, сасвим брзо остављен од Вуијеа, бити бачен на велики пут који води кроз Африку (на овај црвени, пурпурни пут, усечен као у живо месо копна), обузет сам неким поетским расположењем туге, страха и усхићења.

Сећам се Кима Киплинговог, где је велики друм главно лице у роману; живо лице, биће чулно и мистично. О, овај грдни пут на ком сам сад, који је пут кроз бескрајну катедралу, једини пут који није ружан, прашњав, који не квари предео, већ га оживљава својим трагичним црвенилом! Овај пут на ком ћу остати сам, који ће се претворити тако брзо у стазу, у брзак, или у траг само стопа урођеничких!

Молим Вуијеа да ми каже када буде десет минута пре но што морадне сићи, пошто још имам масу ствари да га питам о своме даљем путовању и да му саопштим, па да почнем скраћивати кад затреба. У ствари, мени је толико чудно што остајем сâм у овој непознатој земљи, да се бојим да то не наступи баш сасвим изненада. Вуије хоће да ме прати још који километар даље од места на коме мора сићи да би стигао на плантажу. Затим би се морао враћати пешице што је, разуме се, сувишно као замор под оваквим поднебљем, чак и кад је човек Француз и кад је оволико љубазан колико је Вуије.

Причам му како сам се једном у Паризу, пошто сам најпре молио пријатеље да ме не прате на станицу, осетио одједном тако несрећан што напуштам тај град који волим скоро колико свој родни, као да сам и напуштен и изгнан, да сам започео разговор са својим носачем; распитивао се за његову породицу, дао му врло велики бакшиш, само да би био ту. И када воз већ пође и само да би ми бар он махнуо руком када напустим то тло.

Ја сам се у последње време толико спријатељио са Вуијеом, са његовом пажњом, огромном ерудицијом, срдачношћу и простотом, са свим оним што га чини једним од највеличанственијих људи које сам срео у животу, да ми се растанак са њим учинио бескрајно тужан. Пре но што ће сићи он мора да примећује то моје узбуђење, и у моменту када прихватим његову руку да се поздравим он ме и загрли и потапше по рамену. Затим се моја кола удаљују; Вуије гледа за њима и врло дуго остаје на друму машући ми.

Не обзирујући се на црнце, на боја, на кувара, на тумача који су ми се придружили, ја пуштам да ми сузе обилно теку низ лице. Зашто? Зар сам толико сâм на овом друму, у овој шуми, у овом животу, да ми једно пријатељство тако пролазно и један растанак тако природан могу задати прави бол? Или је изненадан сусрет (са човеком који има истовремено: и мисао што схвата наше осећање, као и осећање које појми нашу мисао; који, са другог краја живота, коме ми тек идемо, пружа нам насмешено и пријатељски руку), такво исто чудо, таква иста узвишеност, као што је чудо и узвишеност живети или умрети.

„Ево, мислио сам, човек који је за ово кратко време био за мене што и отац, или брат, или друг, који ми је отворио своју мисао, коме сам поверио све што сам сматрао тајнама својих мисли, јер је било драго немати тајни пред његовим седим косама, остао је на друму Африке, усред огромне прашуме пуне птица, ноћи и зверства, а мене наговорио да продужим даље у грознице, у змије и у саване! Наговогрио ме, узбуђен мојим узбуђењем и чежњом за непознатим и просторима, као да се тако сами његови снови остварују а не да је у томе и цела његова младост прошла“.

Вуије није био први пријатељ с ким сам се тако брзо спријатељио, и за кога сам имао апсолутно поштовање. Ја сам видео људи исто тако величанствених као што су величанствени ови пејзажи натопљени последњом светлошћу и бојама. Њих је живот односио из моје близине, али ја нисам никада престајао осећати њихово присуство у оном комплексу богатства које чини да нам је живот драг. Ипак сам ретко са ким,

изузев пре са Дероком и сад са Вуијеом, седео у сумрацима пред пејзажима који би промицали пред нама као на каквом бескрајном екрану, показујући нам из каквих је све лепота сачињено оно што се зове живот; и чега ће нестати у оном што се зове смрт. Ни са једним нисам везивао своју мисао. за нова неба и нове земље, и никада ме нико није оставио овако насред друма по чијој се ситној црвеној прашини јасно види траг пантера који су прошли. Живот је хтео да пријатељство буде исто тако светло као и љубав, и сада, када нисам плакао за оном која је далеко, моје су сузе, изгледало је бесмислено, капале на руке једино што сам се растао са једним старим господином који је, покривен белом колонијалном капом, стајао далеко на друму. И, оно што је најчудније, ја сам у исто време био бескрајно горд на те своје сузе.

Ја сам свршио у Абиџану све своје послове и спремио своје даље путовање. Задржао сам се у томе месту, тако ружном, раштрканом, прашњавом и бесмисленом.

Прешао сам потом попреко целу прашуму; преко две стотине километра. Видео сам, од животиња, ретке и тамне птице, ретке и тамне мајмуне. На земљи којом се храни прашума, тесна, збијена, сједињена, нема места за живот, ни људи, ни зверова, ни птица. У тој непроходности, тишини и помрчини, за њих нема ваздуха. Једино ту бујно царство победило је царство животињско; изагнало га. Само на врховима растиња, огромно високо, докле ни лијане не достижу, као на каквом вишем и мекшем, шумнијем терену, живе ту поједини народи птица, мајмуна и рептилија.

Друкчија је савана. Огроман простор осветљен, слободан, тајанствен. Висока жута трава, која је час до појаса час до рамена, која је у кишно доба као шума. По њој су гдегде, где је извор, велико тропско жбуње, огромна безлисна дрвета која цветају, палме које носе џиновске црвене гроздова, чије је свако зрно велико као хлеб, и риђе, и рујеве, и плаве круне дрвета. Над свим тим лете птице жуте као савана, или најфантастичнијих боја као плодови екваторског биља. Свуда се укрштају стазе изгажене зверињем које излази на извор или одлази на лов. Чопори звериња свуда, од прве хладовине поподневне до прве топлоте јутарње.

Савана има своје шумарке и своје шуме, тамне, хладовите, тропске, које су баш онакве какве ми замишљамо да су прашуме, пуне боја, огромних цветова, змија, зверских појила. Има своје потоке, своје брзаке, има своје споменике. Споменици су огромни стубови палми растурени по простору, остали без иједнога листа, слични азбешким високим идолима. И споменици су џиновски црвени мравињаци, тврђаве милиона термита, живи градови са торњевима и кулама, видни још издалека. Савана, дивна савана, која је час прелаз у гору, час у праву степу, има своју мистичност непрегледних простора. Она је цела Африка изузев северних пустара, и оног компактног прашумског појаса који по екватору окружује свет. Где год није океан; од три стотине километара над екватором, до три стотине под њим, без изузетка и свуда, било то острво или копно, шири се непобедно царство густога и вечитог биља: прашума. Свуд је ту прашума, и само је то гора која је прашума. Остало је савана.

Онај огромни простор, од западне до источне афричке обале, који се зове Судан, могао би се звати саваном. Његова је земља црвена, трава жута а дрвета и зелена и црвена. Волим нарочито она чија су стабла извијена, а чије огромне круне на себи не носе ниједан лист. Види се да живе већ само по томе што су тако здрава и светла.

Чим се уђе у савану мења се и становништво. Села, која су била угушена између шуме и стазе, овде прже на сунцу и слободи своје кућице купастих сламних кровова. Становништво је по расту веће а његова кожа је обасјанија; нарочито су жене сад

дивне. Њине груди су ретко кад исушене. Напротив, оне корачају испршених груди, чији необично набубрели врхови трепере. Око бедара имају кратку плаву тканину коју саме израђују, од чвршће материје — ишарану једино мирним пругама. Деца носе проплетене између ногу и око паса црвене ђердане. Људи не прабацују више ништа преко рамена.

Са таквим људима стигао сам у престоницу расе Бауља.

ГЛАВА ТРЕЋА

ОБУКОХ СЕ У БЕЛО ДА БИХ ПОСЕТИО ГОСПОЂУ БЕДЕ, АЛИ МЕ СТАЗА ОДВЕДЕ ЉУДОЖДЕРИМА У ГОРЕ ОКО ЗЕГЕЛА. КАД САМ СТИГАО ПРЕД ЊУ, ОДЕЛО МИ БЕШЕ ЧАЂАВО И ЗЕЛЕНО

Боаке је престоница племена Бауле и њих је највише овде. То је оно чувено племе на које се увек мисли кад се говори о црначкој уметности. Код њега је нађен највећи број маски од тамнога, тешкога дрвета. Од свих племена, Бауле је осетило највише ону хармонију и мир у пластици који толико приближују осећањем њине скулптуре класичним грчким скулптурама. Бауле још увек израђују јединствене ствари; али, откако је тражња белаца за њине ствари врло велика, они своју рутину примењују на меко дрво много лакше за израду.

Иначе су Бауле у свему другом у декаденцији. Њина тела, необично лепа, постала су скоро филигранска у својој мишићности и пластици; њини ликови су одвише мисаони. Људи ниједног племена немају такву одмереност у опхођењу, такву невезаност и љубазност, а ипак, и поред свега тога, крај све своје питомости (код њих једва да има трагова да су били људождери), Бауле су без интересовања за оно што се око њих збива. Цивилизација се не хвата њиховог духа као што се вода не хвата њиног озетињеног тела. Крај самих бенгалоа, они су у својим колибама остали исто тако примитивни као и бунтовни Лоби више Волте. Алкохол осим тога убија још и последњи полет њиховог духа.

Чим сам стигао, увече, однео сам писмо госпођи Беде, жени једнога одсутнога трговца. Енергична, млада, елегантна, она, не питајући ме ни ко сам, ни што сам ту, нити шта намеравам, решено се подухвати да подеси мој дали пут. За сутрадан у једанаест већ, она утврди мој одлазак било у Манконо или Звенулу, оба места на западу, али у сасвим различитим правцима.

Од ње, у црначко село у пратњи Самбе. Мислим да смо дуго пешачили до првих домова. Село фантомски заспало под месечином. Између округлих колиба, купастих сламних кровова, заспала стока по торовима или сабијена око стабала која су насред разграђених дворишта. То су говеда не већа од наших оваца. Све спава. По некој ларми у даљини, тражећи там–там, наилазимо на дечаке који у једној забаченој уличици говоре гласно и вичу. Распоређују се за неку замршену игру, али се распрште кад нас виде. Тек на позив Самбе они се поново скупљају и изјављују да састављају дружину и бирају себи старешине. Познато је да су сви одрасли црнци раздељени у разна тајна мистична удружења у која се ступа тек после мучних иницијирања. На питање да ли ће бити там–тама, један прислања главу на земљу, слуша и затим показује: „Тамо!“

Мало дале уистину почињемо разазнавати потмуо удар у бубањ, неколико стотина корачаја даље пронашли смо Суданце, муслимане, како играју неко коло; један за другим, трупкајући уморно, и већ помало у екстази. Излазе појединачно из круга, и играју, сами за себе, пред већ поцрнелим бубњима. Играчи прљави, ружни, у крпама. Црнци који су толико иначе чисти, прво што напусте, кад пређу из фетишизма у муслиманство, јесте чистоћа. Муслиманство их научи да се запирају и они престају да се перу.

Напуштам Суданце, да бих кроз невероватни сплет пустих сокака и дворишта, саплићући се о бусење с травом и упадајући у јендеке, дошао међ Бауле. Они сви спавају јер је за њих ово вече сувише хладно. Ја и сам осећам свежину, јер чим се изиђе из појаса прашуме у савану, разлика је између температуре дана и ноћи врло велика.

Из једне од колиба допире певање праћено од више звучних инструмената. Лупамо. Песма одмах престаје; црнац који излази гледа нас с неповерењем и уплашено. Седео је сâм у својој колиби, певао пратећи се неким кастањетима од тврдога дрвета напуњеним камичцима. Каже да сви спавају и да ми тек за сутрадан може удесити велики там–там. Тако се разочарано враћам кући.

Јутро студено толико да се, сасвим преко воље, преливам хладном водом. Таман сам се обукао у најлепше бело одело којим ћу изненадити госпођу Беде, кад ми њен бој донесе писмо. Место у једанаест ја ћу у осам часова моћи поћи за Манконо. Тамо је шеф познати романсијер Франсис Беф, једини белац на простору од четири стотине километара.

Мој вођ је г. од Сен Калбра који ме љубазно води са собом. Он иде у Манконо, као представник једног трговачког предузећа, да би куповао сировине. Овај млади човек, који носи једно велико име, пошто је свршио технику дошао је у Африку тражећи као Конрадови јунаци авантура и егзотичних доживљаја. Међутим овде је његов живот сазрео, средио се, одбацио све што је авантура а прихватио све што је напор и рад. То није он који ми је ово о себи испричао, већ ми је рекао само да му је, кад се вратио из рова, изгледао смешан буржоаски живот у Европи. „Хтело ми се да слободније дишем!“

Са свих страна савана, живописна, местимично шумовита, с високом травом коју црнци почињу палити по нарочитоме плану, како би зверове натерали на замке и јаме. Пролазимо кроз читаве ходнике огња од ког се једва дише и који нам скоро пали лице. „Хтело би ми се да слободније дишем!“ кажем Сен Калбру и заједно се смејемо.

Погдегде избију на нас врло тамни, наги младићи, наоружани црним срповима и батинама. Они наступају у широким редовима и прелазе нас, трчећи даље у гоњењу невидљивога зверињa. Већ раса Бауле, и после све више друге, кад се иде к западу горњом ивицом прашуме, није више црвенкасто тамна као на морској обали, већ црно плавкаста. Због тога, што смо даље, људи нам изгледају све дивљији, све усплахиренији и све више једно друго човечанство, паклено, прашумско и пећинско. Оваквих црнаца никада нема у Европи; они се никада не цивилизују.

Прелазимо скелом реку Бандаму. С друге стране реке група жена и људи необично дивљег изгледа избегава да сусретне наш поглед. Доцније на једној брзој речици, заклоњеној дубоким зеленилом, две жене невероватне лепоте, потпуно наге, крај свих колајни, сјајне од воде која се са њих слива, прскају се и смеју. Када ме виде

са апаратом, цичећи нестају у зеленилу. Њине две другарице, исто тако лепе, пристају да се сликају али најпре обавијају своја бедра.

Где год сусретнемо ситну црначку стоку, са њених леђа дижу се испред нас танке беле птице, налик на мајушне чапље. Хране се искључиво инсектима који иду на стоку. Одмах по подне појављује се једна кошута и иде право к нама на својим витким ногама. Она изненађује мога сапутника који никада није видео кошуту по толикој топлоти. Тако је близу и тако нерешено скреће с нашег пута да је Сен Калбр обара једним метком из револвера. Ја сам одвратио главу да то не видим, и више нисам хтео бацити ниједан поглед на њено мртво тело. Сен Калбр убија потом из пушке и једну, од три јаребице, а срећом промаши једнога зеца који нас најпре сасвим смешно дочекује, а онда се ипак на време сети да побегне.

Манконо је село на скоро двеста километара од Боакеа. Његови становници су из племена Ђула, које, зато што презиру земљорадњу и лова баве се само трговином, сматрају за црначке Јевреје. Ђула пешачи сто километара да купи прегршт соли, или каквог чаробног праха, и пешачи других сто километара да би то заменио за какву лековиту траву.

Сви га остали црнци презиру, иако он, чим стекне извесно богатство, које у ствари представља пет-шест хиљада километара пешачења, за једну половину купује плави суданski плашт, да би био леп, а за другу се опија.

Између сламних округлих кућица, чије су основе од набијене земље, неколико грађевина чудне конструкције од сасушене глине, са шиљастим купастим торњевима на угловима, и дрвеним шиљцима, који избијају са свих страна из зидова и кула. То су џамије и минарета Ђула, који су муслимани. На нечему што је пијаца, углавном продаја вуне, коле (светог плода који се једе, којим се чисте зуби, врача, лечи итд.), сушених рибица, ђердана.

Посета шефу: Франсис Беф! Његов дом је огромна уређеничка колиба која ме је подсетила много на слике старих римских летњиковаца. Свуда око куће, покривене огромним сламним кровом, веранде испред просторија ограђених асурама. Домаћин, полурасплакан од радости што у овој пустињи после ко зна колико времена добија госте, боемски је и пустињски срдачан. Одводи нас у колибу, на другом крају дворишта, где ћи бити наш стан и где нам момци одмах расклапају постеље, столове, столице, комарнике. Под неким сламним хладњаком, црнац удешава платно за сликање: уређенички лан на раму од акажуа. Полунаге девојке туцају просо и кукуруз.

Уметник нас представља својој госпођи, једној дивној дами, изврсног срца, која је сва забринута да нисмо уморни, гладни, жедни. Аперитиви. Кратка упознавања набрајањем заједничких симпатија и пријатеља. Домаћин је познати писац колонијалних поема и романа. Мали, ћелав, напућен као дете, потписан широким каишем преко платнених чакшира; његова ланена кошуља раздрљена је на грудима; на босим ногама су уређеничке сандале, а каск на глави вероватно да је још пре осамнаест година, када је полазио за Африку, био бео. Франсис Беф је час разнежен до суза, час праска расрђено; довикује страшне, инфамне ствари својој жени, погледајући је нежним погледима.

Обоје стари, екстатични, дивни и детињасти. То је један смешан пар првих људи у овом црном рају. Наш долазак за њих је невероватан догађај, који им пружа прилике за редак и скупоцени провод; прво шетња, увек истим пољима али у новом друштву, а потом бриџ. Ја ћу бити страшан четврти партнер, немогућ, и то их унапред жалости.

Шетња има да буде право кроз брус–савану, преко траве, до потока и речице где Франсис Беф зида мост и прокрчује друм. Пошто „Стари лав“, како га овде зову, воли децу, то он мобилише неколико десетина црних малишана који су од тог тренутка свуда око, и испред, и иза нас, а нарочито између ногу и по ногама. То нас више умара но висока трава саване. Шеф пуши цигаре а њине пикавце дели пушама која можда још и сисају; она преврћу очи од уживања.

Велики разговор, о животу, љубави, шумама и умирању, са великом белом децом која су неким чудом остарела.

Дознавши да ћемо у шетњу, црни нас дочекују на реци са там–тамом. Седели су у трави, чекајући нас, па кад смо се приближили, искочили тако нагло и одмах забубњали, да су нас уплашили. Њихова тамна тела у жутој високој трави, испред далеког плавог неба, чудно изгледају. Сликамо се са њиним дрвеним бубњима, добошима од калбаса, звонцима. Купујем један чудан бубањ. Повратак право у сунце које залази; оно нам јури у сусрет са својом узбудљивом светлошћу које ће одмах нестати.

Издалека још видимо да нас пред верандом чекају два белца опружена у црначке наслоњаче. Франсис Беф добија наступ срџбе што је добио још два госта. Тек после кратког неспоразума разумем његово очајање, не што добија госте, већ што му их судбина не распоређује правилно: тако да не падну сви истога дана, а да их после месецима мора чекати. Јер кад настану кише, он ће са женом бити сасвим сâм, савршено сам, отцепљен од другога света.

Белци су: један генерални и један обични трговачки агент који путују ради инвентарисања црначких контоара. Старији је врло отмен господин, млађи један експанзиван швајцарски деран, кога ни афричка клима није још савладала. Волим овај узбуђени, журни разговор белаца на веранди, јединој која светли у овој безграничној мрачној савани. Сваки говори као да му је само за то вече повраћена моћ говора, па треба да саопшти све о чему се размишља у пустим афричким кампманима. Као да се говори на телефонима преко огромних простора, разговором чије је трајање страшно ограничено. У ствари сви ови људи живе у местима које раздвајају по неколико стотина миља и једино их је случајност овде сакупила. После пола сата ми углавном знамо животе један другога; сваки је отворио своје срце како у цивилизованом свету није чак ни ред отварати. И после, то су људи од изврсне грађе коју су опробале многе олује.

Вечера је читава гозба од урођеничких производа са саване и европских конзерви. Црнци, кад их Европејци науче, постају јединствени кувари. Вина свих врста, воће свеже и сочно, о каквом се у Европи и не сања. Црнац, који изненада избија на светлост веранде пред нас, црнац је белаца: исти црнац кад се са веранде врати у ноћ, док иде по јела, само је црнац ноћи, дивљине и бескраја.

До кафе изгледа да смо један другом све већ казали; и још пијући кафу друштво се журно дели у две групе. Швајцарац ће са мном у село на там–там, а евентуално после у лов. Остали ће играти бриџ. У селу су истовремено два там–тама. Први који посећујемо изгледа скроман по гомили присутних. Дочекују нас неразумљиви узвици и жагор тела, која један слаби огањ фантомски обасјава. Инструменти су само бубњи, огромни положени бубњи, обешени о рамена црнаца, и звечке. Простор за играње је велики: ипак шеф игре бичем размиче оне што играјући сужавају круг.

Највише старе ружне жене табају упорно; као љубопитљиво загледане у своје уздигнуте прегаче. Кад се појавим, оне у хору почињу неку тужбалицу пуну јецања. Међутим тумач ми преводи речи те песме, и оне значе: „Здраво, здраво, ево белог госта, ево белог госта, дошао! Смемо да играмо, смемо да га поздравимо, здраво, здраво! Играјте, играјте, дајте нам ватре!“ Познато је да црни, у највише случајева, импровизују речи својих песама према приликама. Сада су просто певали своју радост што им Франсис Беф, који је јогунаст, ћутљив и упоран, и који им, да га не би сваку ноћ узнемиравали певањем и музиком, а сутрадан били неспособни за рад његовог моста, забрањује да играју, сада то дозвољава због мог доласка. Зато су они и искористили да организују два разна там–тама. Овде се жене, које искачу из кола да би играле у средини, дохватају упаљених грана и разносе их по ивици круга. Нова осветљења показују да међ старицама сасушених груди постоји понека млада жена, чије чврсте груди друкчије подрхтавају у игри.

Да Швајцарац не би изгубио ноћни лов, журимо на други там–там. Оданде, чим дознаду да долазимо, полазе нам у сусрет сви са бубњима на челу. Ми их не видимо пошто су сасвим увијени у ноћ, али по ларми нагађамо да их је огромно. Швајцарац управља на њих свој рефлектор и онда угледамо бубњаре и њихове пратиоце засењених очију. Иза ових се види како из свих колиба дотрчавају још и други црнци. Зачас смо у средини чврстога круга. Издвајају се тројица, и дижу увис велике дрвене рогове покривене кожом; високи, симетрични, они пиште у ноћ и престају одједном не завршивши своју арију.

Од играча је најзанимљивији неки старац, који над младићем што му је пар у игри врти мач као да ће га посећи. Обојица певају за то време: „Раније белац није био међ нама, и ми смо секли главе један другоме. Сада је дошао белац, сада не сечемо!“ Стари се одједном одушеви. Његова игра постаде драстична, ласцивна, кловновска. Он се преврће по земљи, скаче разбацује руке и ноге. Долази пред нас и пева уз најневероватније покрете и љубавне погледе, који су све само не пристојни: „О да сам девојка, ја бих вас очешљала!“ Ја сам задовољан што то може да се односи једино на Швајцарца о чијој се коси још може говорити. Пошто показујемо намеру да пођемо, свирачи и играчи лупају и табају, превијени сасвим пред нашим ногама; у прашини, неми, очајни. Треба им дати поклона, и мој бој издишући празни кесу новчића и ђинђува што носи за нама.

О лову са Швајцарцем било би боље не говорити, јер иако је око нас дивна свежа тропска ноћ са протоцима о чије се таласе одбија светлост звезда, као варнице, иако на те потоке свакако силази звериње на појило иако моје бело одело — оно исто које сам обукао да запањим госпођу Беде — траве бојадишу, по грудима и плећима, јаким обојеним пругама, ми се враћамо само са два зеца, што је Швајцарац погодио, између оне десетине које је његов рефлектор изненадио.

Франсис Беф лагано удешава да ме примами на једнонедељно бављење. Кад посумња у свој успех, узвикује очајно: „Је ли то за живот пријатељство; за живот?! О боже, како свет не схвата шта значи један тренутак а шта значи цео живот!“ У ствари, при повратку са шетње, тражио је да му се закунем на пријатељство до смрти и на пријатељство после смрти, ако се опет сретнемо. Све то једино што смо читали исте књиге, и знали почетке истих песама напамет.

То је план Франсиса Бефа, који би да прекрати своје време. Мој је план да напустим Сен Калбра па да се придружим овој другој двојици путника који иду у Ман,

кажу, међ праве људождере на граници Либерије. Потребно је да ме ова друга двојица приме као свога сапутника тј. да ме позову да пођем с њима. Потребно је и да ме после неко врати у Боаке, где је већина мојих ствари: бар сва платнена одела, изузев овога смешног, белог, на мени. Око један сат ноћи њин позив најзад паде и ја, одушевљено, победнички одахнух после мучне психолошке тензије, и опрезног али упорног навијања.

Мислећи да би се тако понашао у другим околностима какав прави политичар сигуран у своју победу, ја не одговарам одмах да ли пристајем или не. Остављам да им то кажем тек ујутру, када сви будемо спремни за полазак. И смејем се у себи, праштајући се одмах за спавање, што знам колико би тужан био мој одлазак под комарник да овај позив нисам извојевао. Чим су ме позвали, ја сам их оставио њином разговору који ме више није занимао.

Црнци и слуге већ увелико спавају по угловима плетене просторије у којој лежим. Ја се смејем у себи непрестано, мислећи на лов Швајцарчев, на моју постељу, на коју морам да се пажљиво спуштам да се не би расклопила итд.

После сат-два спавања трзам се из сна са радосним узбуђењем. Око мене савршен мрак. Неки чудни гласови долазе из ноћи кроз размаке плетеног зида. Мислим шта ме је то пробудило и шта сам се тако обрадовао на своје буђење. Одједном се сетих Швајцарца. Пробудили су ме гласови зверова из ноћи и то ме је усрећило. Право звериње је око мене а не само зечеви. Звечарка звечи на неколико корачаји од мене иза зила и хијена се дере из шуме. „Идем сутра у Ман!“ кажем себи и понова тонем у сан бескрајно срећан. Неколико сати раније ја сам први пут у животу чуо за Ман.

Ујутру поливање водом од које се језжи. Кинин. Доручак обилан као да се руча. Дуги разговори са госпођом Франсис Беф. Волео бих да ми је мати, толико је добра, нежна и чедна. Како је полазак одложен за мело доцније, ја трчим да видим манастир марабута; онај са минаретима од сасушене земље и дрвеним шиљцима. Жене су пред колибама, међ масом судова од палминог плода; крај других што бију просо у дрвеним аванима, рој голишаве деце. У манастир неће да ме пусте обувеног, нужно је да будем сасвим бос. Сав унутарњи простор издељен је зидовима, лагумски као пчелињак; са светлошћу која се ломи о танке преграде од набијене глине; стрме степенице воде кроз уски отвор на кров. Старци који ме воде протурају за мном апарат, акварѐле, цртежнике. Кад бацим црну хартију којом је обавијен филм, старци, је, са устезањем али ипак грамзиво, дижу за себе.

У манастиру иначе ничега нема; ниједне стварчице, ниједне тканине. Његово једино богатство је дивна визија са крова на црначко село и на велике камене масиве који се дижу одмах иза села. Између колиба је рој голе црне деце измешане са калбасима, са афричким кокошима и неизоставним козама, ситним као наши пси. У око још неколико грађевина од пожутеле и потамнеле сасушене земље, шиљастих неједнаких зидова, који су као језеви начичкани кољчићима станују црни марабути, свештеници овога храма.

У подне још једна гозба код Франсиса Бефа, свечано опраштање и поздрављање, и онда полазак. Много пре но што ћемо проћи кроз село Сегулу, идемо кроз саму савану. Тек понегде наиђемо на поље засађено кафом, каучуком или памуком. Предвече настаје паника да ли ћемо до мрака стићи на бак за прелаз преко реке Зазандре, пошто ћемо иначе бити приморани да преноћимо под отвореним небом и у

сасвим мочварном крају. Међутим на Зазандру стижемо у први мрак. Црнци–алери распознају нас ипак са друге обале док силазимо низ брег и допловљавају нам у сусрет. У ноћи њихов сплав на пирогама, који терају хватајући се рукама за уже пребачено с обале на обалу изнад реке, изгледа да плови по самом Стиксу. Толико тела алера изгледају огромна и страшна у покрету и толико река има велике светле одсеве по тамној води.

С друге стране реке је већ дубља и јача гора; улазимо опет у горњу ивицу прашуме. На све стране пожари. Обасјавају џиновска стабла и лијане и вреже које се сасушују од врелине. И онда опет ноћ сасвим тамна. Изненада јасно, као највећа звезда, засија око пантера. Он нас сигурно види али нас се не боји и трчи нам право у сусрет: не да би нас напао, већ да би наставио свој пут ка реци од које долазимо. Не види се ништа друго до једна једина електрична светиљка која нам јури.

Од тог тренутка ја сам идући кроз ноћ видео масу тих светиљки које разно обојене представљају очи најразличитијег зверињa; али никад нисам разумео зашто се очи животиње не виде као они парови далеких звезда, већ се састају увек у једну једину. Швајцарац диже пушку и чека; светлост се одмах потом гаси, што је знак да је звер скренула свој правац кроз ноћ. Негде бескрајна гора у пламену, праћена праскањем дрвета и дерњавом птица што одлећу. По нашој стази, док прелазе с једне стране шума на другу, наставља се променада зверињa. Сваки час зелено око кошуте, жуто хијене и огромно електрично пантера. Овај нас љубопитљиво чека све док не разазнамо његова мека леђа, тамна у ноћи, и онда се тек склања у честу. Швајцарац се више не труди да пуца и ми мирно пролазимо кроз овај тамни рај где нас све животиње радознало гледају и ниједна не мрзи. Ево брзог шикања великих зечева, пацова и змија. Ево се опет, са стране пута, у чести, пале и гасе, као лантерне, очи мачака–пантера, антилопа, хијена, које и не дајући знака од себе присуствују нашем проласку. Звоњење звечарки, лавеж мајмуна и шакала, пиштање ноћних птица. Велики ноћни живот горе на ивици саване, узбудљив, нарочито и зато што нисам никада очекивао да је толико безопасан.

Пошто је над нама велика светлост неба ноћи, где су међ зверима једна друга скорпија, један други медвед и лав, и један други биво и овца измешани са болом, мучењем, легендама и трагедијом човечанства, ја са страшћу одбацујем разлике између неба и земље, између стварности и идеала. Узбуђено задихано замишљам како сами знаци Зодијака страшно, тајанствено и радосно промичу поред нас, ту на земљи. Између стабала која живе хиљадама година и која падају да би умрла по дебелом ћилиму папрати и врежа. Стабла што умиру, лежећи, а што ипак, још, свом својом дужином пуштају корење у земљу, црвену и масну. Гњилу, као пуну крви. Ево звезда по земљи, отелотворених, огромних, меких, врелих, пуних задаха. Ми им видимо још само очи, које су дух неба и простора.

Њима су осветљене планине. Јужни Крст косо је пободен изнад шуме. Мој други бој, Мури, диван младић, фетишист, нерасположен је због ове посете племенима Јакобар, Џјере и Абе. Верује да, кад би се одмакао само, човек–пантер би га напао, пошто је истовремено и црнац и странац. Бели уливају страх свима па и овдашњим многобројним дружинама људи–пантера. Сам Мури видео је пре три лета како се један фетишер претворио у пантера, и једва је успео да му побегне. Кажем му да имам револвер (у ствари био је увек у ковчегу); његово лице дотле смешно–уплашено,

разведри се, и после тога ме више ни он, нити остали бојеви, не пуштају из вида. Док вечерамо у Ману они су близу у куту иза мене.

Одседамо у бенгалоу трговца Јорка, који је на путу, али чије слуге знају да су моји сапутници Јоркови пријатељи, те им отварају све просторије. Једино у спаваћој соби већ спава Јоркова „мус“, црнкиња с којом се венчао по урођеничким обичајима. Како такве жене овде служе само у једну сврху, и пријатељи се чак могу и послужити њима, или им бар не указивати никакву пажњу ако неће, Швајцарац захтева да је слуге пробуде и преместе на какво друго место. На моје посредовања, остављамо је где је, а ми наше постеље развијамо по верандама. Кувари нам спремају изврсну вечеру са вином и содом. Домаћин је велика и важна личност за околину; он купује производе лова за крпе, бразлетне, колајне и ликере. Исте ноћи Швајцарац који је сомнамбул, пада са веранде право међ живину и оне жуте афричке псе, те нас све разбуди страховитом лармом која се око њега дигла.

Јутро у пределу брдском, зеленом, са великим стаблима која се пуше од магле. Овде су црнци сасвим другога типа: врло црни, врло дивљих ликова и блиставога погледа. Не смејући се, не осврћући главе прате погледом сваки наш покрет. Дуги, стасити. Девојке дивних груди као из камена, с необично пупчастим брадавицама. Праћен слугама и дечацима одлазим пешице у суседно село Бапле. Шеф села, Кењ, младић озареног погледа и кршан, боји се очито фотографскога апарата. Иза сваке округле кабане почиње необично зелена планина. Пред селом, кроз дубоку увалу, протиче речица, преко речице је исплетен мост. Купају се људи и жене. Шеф ми нуди плод коле, и објављује там–там којим ће ме поздравити село Бапле од расе Ђахове.

Припреме трају дуго. Мале играчице, свештенице и куртизане, купају се најпре у колибама уз читав низ церемонија. Игру деде почиње стара фетишерка, дугачка, танка, висећих груди. Окречена бело, она се на општи смех окупљених сељака, који тиме изражавају своју радост и дивљење, извија, тресе, скаче, и приближава ми се сасвим да би мимирала либричне сцене. У страшној галами бубњева, под јаким јутарњим сунцем, изгледа као да је дошла из самог пакла. Смеје се, задиркује цео свет, нуди им своје сасушене груди и трбух.

Најзад ево правих свештеница Нои и Сати, на раменима младих фетишера. У тим годинама девојчице код нас још играју школице, овде су оне директорке божанскога и љубави. Намазане су уљем и одевене само у ниске жутих и црвених ђердана, провучених између ногу, затегнутих преко бедара, и у крст преко груди. Прсти и чланци на ногама и рукама, и грло претоварени су накитом. Дуга уздужна сребрна дијадема од темена до чела. Оне подсећају тако много на статуице Шиве. Очигледно да су изабране по лепоти, јер су им очи дуге, косе, тамне и осенчене лаким плавим прахом. Ивице напућених усана такође превучене плавилом; са врховима лако навише. Њина тела, детињски дуге руке и ноге, јединствене су лепоте. Ништа мирније, свечаније и тише од ове деце. Сву древност, неразумљивост и трагичност Африке оне носе на себи. Оне простиру око себе ону тишину и свечаност коју простиру наше катедрале.

Од тренутка очишћена па до ступања у Деде фетишку игру, девојчице–свештенице не смеју додирнути земљу. Њина старија браћа (код црнаца зову се браћом сви заштитници) носе их иа раменима. Да би их могли носити, они сами морају испуњавати обреде. Само спуштене на земљу, мале почињу игру превијене унапред, загледане у свилене жуте и црвене мараме, којима машу као

пламеним цветовима. Одбацују ножице у страну, с прецизношћу хитрином и ритмом. Оне праве фигуре утолико компликованије уколико су асиметричније. Док једна игра сасвим превијена напред, укошене накићене главице, друга се превија, свијене главе и руку скоро до земље, потпуно залученог трбуха.

Играјући прилазе гледаоцима и додирују их рукама као у распусности. У ствари су савршено свечане, склопљених очију, и њино мимирање разблудних покрета трагично је и болно. Сликам их, и док, бело обојена, фетишерка очигледно ужива и врти се све ближе апарату, мале имају пренеражени поглед од страха али не прекидају игру. Зовем их да им дам поклоне и оне прилазе стидљиве, тихе, спуштених трепавица, повијених главица, са накитом које као тешко цвеће пада изнад високих заобљених чела. Дајем им новаца и кори, али како ђинђува немам код себе, кажем им да ми пошљу ког дерана по коме ћу им послати. Сељани изјављују да ће играчице доћи саме по поклоне, само не одмах, но тек кроз два-три сата када изврше наредне обреде. Лупа там–тама, и гомила, лармајући весело, прате ме до изласка из села.

Продужавам, одатле на седам километара, у планину, у село Зегеле. У тренутку хад се појављујем, уплашени становници беже у своје кућице. Затварају рупе, кроз које се једва иначе може упузати, и тек кад се шеф села после дугих преговора са мојим тумачима сам охрабри, он бодри и остале да изиђу. Црнци се појављују и гледају ме издалека извирујући иза својих округлих колиба. Доста је да пођем у било ком правцу па да на тој страни свих нестане. Узалуд тумачи довикују, пљескају се по коленима, вабе их као зверчиће. Зегелци су чувени стрелци, дивљег, злог изгледа, очију које су скоро на врх чела. Нема давно да су их белци покоравали оружјем тако ефикасно да је сад сваки белац за њих страшна и опасна личност.

Завгеле је иначе још увек једно од најживописнијих гнезда: сулудих вештица, фетишера, људи–пантера и антропофага гнездо спуштено међ високе планинске литице на самој ивици прашуме. Тишина дивљине је апсолутна око њега. С једне стране ка далекоме Океану мрак и ужас џунгле, с друге одмах мрак и ужас планина Либерије; са обе стране непроходност и смрт. Једина веза са светом за Зегеле је ова уска стаза која долази из Мана. На колибама су сасвим шиљати сламни кровови, округли зидови од набијене земље, уласци тако ниски да се само на коленима може ући. Оно што је необично ретко у другим селима, и што показује неповерљивост Зегељана, јесу сталне вратнице од дебелог тешког дрвета на уласцима. Усред сеоцета је ниски кров само на стубићима изнад круга за сеоско веће; мало даље ниска колиба вештице Ламе, главне фетишерке. Зидови ове колибе су ишарани мотивима шафранове боје, и на вратницама, које се одмах затварају испред мене, насликана је глава полу бивола а полу ратника са огромним роговима који се продужују на зидове. Глава је бела, индиго и алева.

Вештица је расрђена и не жели да ми отвори своју колибу. На посредовање шефа села ја ипак постижем да уђем код ње, али не на ова главна врата но на једна споредна с друге стране. Старица, главна личност ове насеобине, остаје сва скупљена и ужаснута у дну колибе. Она држи на својим прсима масу гри–гриа и врацбина. Утисак који имам од ње не превазилази ничим утисак који бих имао од какве наше Циганке. Ја сам скоро задовољан што одбија да ми „гледа у колу.“ У округлој колибици иначе као на каквом буњишту маса прљавог корења, полупаних калбаса, љусака од јаја. На зиду разапете прашњаве коже антилопа, крокодила и гуштера. Врло сиромашан декор за прву свештеницу села.

Неки човек, стасит, уморне, клонуле главе, голог тела намазаног блатом које се већ сасушило, улази и гледа ме ћутећи. То је болесни Блонде. Израз његовог лика и изглед имају нечег што је заједничко и биволу и човеку. Толико је тај лик прост у својој грађи и трагичан у својој недуховности. Он са лењошћу излази из свог ћутања, само својом пљоснатом главом као биволи из мирне воде пото–потоа, да би одговорио на питања тумача. Болестан је од груди и неизлечив, јер за њега нема лека. Тумач тврди да би за човека као што је овај, који је раније као и многи други овде, био оптуживан да је пантер, лек био свакако месо човека, јер човек–пантер не може живети а да је заувек њега лишен. Међутим закони белих о томе не воде рачуна; закони белих не знају да сви људи не вреде подједнако, да живот једнога каптива, жене или детета вреди таман колико да послужи животу одраслог члана племена. Болесник резигнирано леже на асуру између кућица. Он неће имати свој лек, и тиме је осуђен исто тако на смрт као што би био и од закона када би растргао и своју другу снаху, или малога шурака, или било ког другог члана своје породице. Крв и тело породице дају највећу снагу. Свеједно је дакле растргнути или не, кад се још узме могућност да француске власти никада ни не открију злочин. Највероватније је да се властима нико не би жалио, а да ли је један црнац мање или више на свету тешко је утврдити у Басаму а скоро немогуће у Зегелу.

Таква отприлике мисао мора једанпут сазрети у бивољој глави болесниковој, па ма колико она била лагана. Да мора сазрети, зна цела његова породица, а како је она прва на реду да буде жртвована, она га се највише и боји. Или ће једнога дана Блонде огрнути пантерску кожу и намаћи на прсте пантерске нокте, које држи сакривене у шуми, па сачекати првога рођака, свога брата Тиу, или снаху Моне, или синовца Варињу, да закоље, или ће они на време купити од малопређашње вештице корен помоћу кога ће Блонде најбрже подлећи болести.

Там–там. Бубњи повезани између себе. Калбаси и звечке обучене у масу ђинђува, „Велики хипопотам“ под маском, огрнут у плаву пољаву, са отрцаним перјем на глави, са сламним ресама око бедара и на ногама. Маска од дивног, полираног временом, црног дрвета; она је јединствена као уметнички рад и жива у овој подневној мађији. пуној сунца. Кроз рупе се види човечији поглед, сјајан и неразумљив. Хипопотам игра са врло мало покрета; он трупка незадовољно у месту тражећи да једе. Велики бог Зегеле је гладан. Хтео би једну чисту чедну девицу; можда две, можда три, ако их толико има у Зегелу. И морају ове бити ретке лепоте, и намазане уљем, и накићене. Он трупка у месту и врти се нестрпљиво око себе. Сељани су окупљени у круг и страше се: — О, о! јер хипопотам мора јести, апсолутно мора јести. Иначе неће бити лова и зверови ће клати козе, и стреле ће скретати с пута, и људи–пантери ће растргнути најбоље деране и болести ће насрнути на колибе. Хипопотам је гладан: — О, о! Потпуно ме заборављају и сад су само око хипопотама ту, проучавајући сваки његов покрет.

Ево он игра страшну игру Ге, удара левом ногом у земљу, што значи да зове све болести које су ту у земљу закопане, нека се приближе сасвим и нека га осветe, ако му Зегеле не да жртве. Срећом ево касом долазе младићи, намирисани, намазани уљем, са ђерданима око грла, са колајнама на ногама и рукама, стегнути уским каишима по витким нагим бедрима. На раменима су им мале свештенице као оне у Баплеу. Њине сасвим косе очи, плавим обојене у круг, и висока чела под тешким металним дијадемама; дивне танке руке светле од уља вију се над главама „браће“. Оне су сасвим

наге у својој беспримерној лепоти, са дугим нискама ђердана између ногу и у крст преко груди. Певају болну очајну тужбалицу девојака које ће хипопотам појести. Али оне су и срећне у исти мах, толико срећне, јер су оне његове невесте, његове кћери, његове матере; њега који је најлепши, најмлађи, најљубазнији на свету. Он, хипопотам, има очи страшне, лик таман, чељусти грозне, и он ће их прождрати немилосрдно. Али оне ће као јуче, као пре два дана, као увек, искочити одмах затим кроз његово око, или уво, или кроз његов нос, или пупак, дивније, млађе и светије но што су икада биле. О лепота и пијанство трпљења и васкрснућа! Оне скачу са рамена младића и играју своју игру младости, радости витких детињских удова, лепоте те ране женствености.

Бог је, разуме се, срећан и не жури се са прождирањем јединствених девојчица, на чему сам му бескрајно захвалан, јер је он тежак, неспретан, ружан, а оне су оваплоћење ове горе и ових планина. Оне су младо звериње, у истих мах. И колико распусне, прашумски запањено и фатумски распусне, у својим покретима. Оне насрћу пијане од ужаса и радости, на наге урођенике који су у кругу око њих, на моје слуге, и са презањем додирују се само мојих давно изгужваних и упрљаних чакширу. Оне показују само за тренутак своје зубе беле, своје очи црно–плава; све своје тело превијено и запето као лук са кога као да одлази стрела. Затим човек под маском чини покрет да би да их поједе и сви околни, у ужасу и радости, деру се: — О, о!

Младићи одлазе трчећи, над њиним плећима сијају жарко на сунцу гривне и круне свештеница. Велики фетишер стоји сад смешан и безизразан у средини гомиле, опуштених руку, ознојен под пољавом, са дрвеним ликом чији је израз једном за свагда утврђен. Тражим му да скине маску. Он ме се ваљда боји и полази руком као да ће је скинути; жене, које би свакако морале умрети чим би виделе лик играча и сазнале који је од саплеменика данас био „велики хипопотам“, цичећи грабе своју децу и беже куд која. Људи се смеју. Играч, међутим, ни због себе не сме скинути овде маску већ на утврђеном месту иза своје колибе. Одједном се појављује његов свакодневни црначки лик са малом јарећом брадицом. Црнци саплеменици, који се исто тако морају правити да не знају ко је од њих примио на себе да изврши обред фетиша, као изненађују се, и узвикују радосно; лупкају га по раменима. То је сељанин, фетишер Бро. Изгледају сви доста искрено одушевљени овом ваљда свакодневном представом. Ја, који сам само читао по књигама описе сличних мађија, већ нисам зато имао осећање новости. И то је њина снага примитивности које у мени нема.

После мало нећкања, човек пристаје да прода маску, али се ограђује одмах да је исувише скупа. — Пошто? — Десет франака! Ја му дајем још пет за поклон, а он ми враћа десетицу тражећи новији папир. Тако за петнаест само франака добијам маску за коју сам доцније дознао да је као тип од најстаријих у том крају. Ја је одмах по повратку радосно поклањам пријатељу. Кад помислим на маске које сам могао купити на реци Комои...!

Видео сам много ствари тога дана, обишао неколико села и гледао неколико там–тама, тако да сам сасвим заборавио онај јутрошњи Деде у Батлеу. Међутим, док смо вечерали, младићи из тог села донесоше на раменима Нои и Сати, мале фетишерке; положише их на праг колибе и несташе пре но што смо и успели да се објаснимо. Стављамо им огрлице око грла; оне нас гледају озбиљно и остају зачуђене да је то све због чега су имале да дођу. Неспоразум је очевидан, и сад смо сасвим у незгоди шта ћемо са тим растуженим девојчицама. Да бисмо заташкали збуњеност,

проналазимо за њих неку алву у конзервама коју сам понео из Марсеља. Понашамо се са њима као са обичном децом, и ово их унеколико и раскрављује и плаши.

Бојеви имају највећу пажњу за девојчице. Уплашени и сујеверни, трче да им нађу асуре за спавање, што за себе никада не би учинили. Затим девојчице спавају у дну колибе, напуњене, са длановима под образима, праве, састављених ножица, као што спавају сви урођеници. У зору долазе они исти младићи и односе их. Трчим за њима разнежен њином детињском лепотом (моји пријатељи ми се смеју) и дајем им још две огрлице. Смеше се, гледају ђердане широким зеницама. Полазимо; гледам сву ону тешку гору, густу, коју, долазећи у Ман, нисам видео због ноћи.

Предвече док моји пријатељи остају ради одмора, на стази која иде кроз шуму, чудној црвеној стази која као каква артерија протиче кроз гору, ја одлазим са ње право међ стабла, међ вреже, лијане и шибље. Не видим скоро више ништа око себе, и чујем само чудне ударе у дрво, што су можда куцање птичијег кљуна, и пиштање неких младунаца. Начиним само десет корачаји и не чујем као да их никада није било ни гласове црнаца—слугу, ни пријатеља. У висини се ломи грана од скока каквог мајмуна, а ћутање шуме остаје неповређено, апсолутно у својој величанственој страхоти. Стојим један час као храбрећи се у мрачној соби и онда се враћам истим путем, размичући грање и папрати, које ми превлачи преко лица своју загушну смолу, своје лепљиве сокове и паучину пуну инсеката. Само метар-два од стазе, не видим ништа али ми долази познати глас Самбин, који ми изгледа сасвим нов и смешан.

Ми нисмо прешли ни километар кад испред нас, обавијена вечером које се спушта, изби из горе читава гомила бело окречених младића. Изгледала је уистину чудно, са тамним косама, очима и уснама, посред овог неприродног белила. Изгледала је чак помало и смешно јер је подсећала на циркуске пантомиме, затим на шаљиве филмове о џунгли. Младићи су били апсолутно неми, оборених глава; носили су једино, као и остали црнци у овом крају дуга црна копља. Нису се ни изненадили ни уплашили кад су нас видели, али, не хтевши стати на мој позив, наставише кроз шуму. То су били нови чланови пламена Џјере, који су тек примили тајну фетиша и одговарајуће татуаже.

Овде дугујем једно објашњење за које једва да се смем заложити, пошто су сва посматрања у изучавању примитивног човека исувише несигурна. Све је мистерија и све је илогизам у њему. Нити је црнац савршено „прелогичан“ као што тврди Леви Брил, нити је идентичан нама; нити је онакав каквим ги види Фразер. Не верујем да се иједан савршен систем може применити у изучавању њега. Ја наводим, дакле, само оно што сам као путник чуо у Зегелу, што сам читао и што сам видео.

Једна ствар је сигурна, а то је да сваки човек само тим што је из људске врсте, и што је рођен, није по појмовима примитивца већ човек, тј. члан племена. Човек је само онај који је иницијиран у тајне живота и фетиша. Сваки човек није ни достојан да буде уведен у тајне, чак и кад није крив за ту недостојност (рецимо убио случајно птицу коју није смео; појео забрањену храну; сањао извесне снове итд.); сваки човек не стиче право на иницијирања у исто доба. Има и људи маторих који су сматрани за децу, јер нису проглашени за одрасле.

Како се само за свако ново сазнање мистерија добија и по једна нова татуажа, то ова не представља никако декорацију на телу, већ положај црнца у царству мађије и племенског живота. Код црнаца постоји читава хијерархија сазнања мистерија. Татуажа су само њини спољни знаци. Једна је татуаже да сме ићи са женама, друга да

зна мисао воћа, трећа да има моћ савладати воду итд. Код црнога не бити тетовиран, или не бити довољно тетовиран, значи не бити довољно еманципован; не бити још потпуно члан племена. Што више татуажа на њему, значи да су му фетишери више племенских тајни поверили; да је у њему више духа племена но у других. Не бити тетовиран, значи не знати ништа, не бити спреман ни за шта, остављен на милост и немилост свега што може наићи. Изложен опасности од невидљивог, лишен права пред видљивим.

Чланови племена Џјере шаљу своје синове, младиће, у гору, да под смотром врачева и фетишера проведу по три године. Они у планини живе у тајности; нико их не сме видети, нико за њих знати. Тек после те три године породице сазнају да ли је њин млади члан још у животу или не. За то време младићи се уче тајни риболова, лова, љубави, рата, крађе, лечништва, ратарства, итд. Уче се свему тајном фетишерству без којег је свака наведена вештина непостојећа и немогућа. Јер стрела не убија зато што је оштра и отровна, већ што је праћена нарочитим инкантацијама које ње н отров чине смртоносним. Умети ловити значи научити те инкантације.

Они се ту навикавају глади и трпљењу. Познато је да пре но што младић докаже да поседује већ све врлине које су потребне за татуажу, има да прође још читав низ мучења која ће доказати сву његову издржљивост и присебност. Већ за прво иницијирање, које младића чини само човеком, та мучења су фантастична. Рекли су ми да су многи младићи помрли за време искушења. Истина, треба знати да многи младићи за које се мисли да су помрли у ствари су само кришом преведени на другу планину. Даље иницијирања ће их тамо учинити великим фетишерима, врачевима, вешцима и пантерима.

У извесно доба ноћи за време ових година, недалеко у планини и под засеоцима, чуло се страховито крештање њамуа, фетишера који обучавају младиће. Њаму је стално под маском. Када се појави међ луде он корача на високим штулама. Страх и трепет и поштовање које он улива црноме народу беспримерни су. Нико никада не помишља да сазна ко је њаму; одакле он долази, зашто виче. Јер то би донело смрт већ и ономе који се распитује. Вика њамуа у планини изгледа да обзнањује да је сад једног младића мање међ онима који се уче. Младића је нестало, он је умро, и њега више нико не налази. Претпоставка је чак да га сâм њаму поједе. Звуци које њаму пушта крештећи исувише су чудни и јаки да би могли бити из људског грла. Показивали су ми маске њамуа под чијим отвором за уста постоји као нека врста кларинета од избушенога метеорита. Метеорит је уопште камен необично цењен од урођеника и служи у лову и мађији непрестано.

Доцније сам желео да видим игру два њамуа, за које су сви сељани знали да живе међ њима. Било је довољно да само одредим величину награде. Шеф села је наредио там–там и рекао да ће њаму бити награђен не питавши ни сâм ко су они, ни где им се то може саопштити. Цела је игра приређена иако нико није знао да ли ће њаму хтети доћи или не. Они су дошли, играли, и отишли, а њина идентичност није била утврђена. Нико се не би усудио да их прати и види у коју ће се кућу склонити. Скоро је невероватно да ови њаму нису никада окусили људскога меса. Они су га морали окусити и зато што иницијирања које их ствара захтева такву жртву, и то, изгледа, баш жртву најближег рођака.

Већ у тренутку кад се, по свршетку првих учења за постајање чланом племена, пристане да се младић спрема и за виша сазнања, овај мора најпре навести коју ће

своју својту издати за последњу пробу науке. Отуда је довољно да се само и посумња да један од сеоских младића у ствари није умро, него да је на даљој обуци, па да цело село дрхти од страха, а нарочито његова породица. За ова племена Жорж Дигерлен прича како је један човек напијен и одвучен од пријатеља далеко од села усред планине где се налазе колибе дерана који се спремају за фетишерство. Чим је стигао, опкољен је од људи који му певају „мокоротло“, ратну песму, док га чврсто везују. Један му се враг приближава и сече чланке на ногама. За то време дечаци све јаче певају да би загушили његов вапај. После тога секирама ломе му ноге и ваде срж из костију. Мучење најзверскије продужава се до дубоко у ноћ. и два сина жртве узимају најживљега удела у њему.

Младићи на овом новом искушењу проводе по више година, за које време прелазе више ступњева. Унапређења изгледа да иду нарочитим редом и тек кад се поједина места старешинства упразне. Изгледа да сваком приликом треба дати нов доказ дурашности и нову људску жртву. Има неколико година да је администратор Пруто начинио једну велику аферу поводом једнога од дванаест тајних удружења овога краја. Тицало се друштво Вихиби чији су чланови чинили праве покоље у селима. Они су само људским месом спремали чари и отрове, и било са ким да улазе у разговор, питали су га: „Имаш ли људског меса?“ Сваки час чуло се да се говори о лешевима, људској крви, људској пути. Обесвећење гробова и крађа лешева били су свакодневни. Анкета коју је Пруто водио невероватна је.

Једанпут када је жртва већ доведена, после безброј мучних припремања новога члана, настаје последње искушење за њега. Убијена жртва привезана је за будућега фетишера, груди уз груди, руке уз руке, уста уз уста. Тако спојени спуштени су заједно у дубоку јаму која је покривена грањем и лишћем. Приступ јами чували су остали чланови Вихиби. У овом положају је остајао младић по три и више дана у потпуној помрчини, и у сталном додиру са жртвом која се почиње распадати. Треба знати колико је црни човек плашљив, живчан, па да се замисли његово стање када га изведу из јаме. Тек тада настаје велика светковина, у којој овај, још увек везан за жртву, има да игра. Леш је затим одвојен од новога фетишера, раздељен међ чланове по хијерархији, и поједен. Сваки део тела даје нарочиту моћ ономе који га поједе. Нарочито су цењени образи и полни органи.

У Ману је сасвим скоро био процес једноме човеку–пантеру. То је био тек иницијирани младић, који је изјавио да је ухваћен на својој првој жртви. Једно од села обавестило је било власт да им је нестао један човек, однет од пантера из колибе Док је спавао. На земљи су нађени трагови пантерских ноктију, мало длака његовог крзна. Администратор, који је посумњао, изишао је у село, сазвао све и изјавио главноме фетишеру да ће њега осудити на смрт ако не каже ко су кривци што је сељана нестало. Фетишер је изнео неки кавез са тигровом мачком у њему, играо око овога, певао икантације, умио се водом са нарочитога извора и после тога обишао све своје сељане у круг, разгледао их дуго, и означио тро јицу као кривце. Ови су одмах ухапшени.

у околини, на ивици шуме, нађена је једна рука и остаци ватре. Исте ноћи двојица од ухапшених били су отровани. Уопште је тешко ухапсити „пантера“ а да он не буде отрован од другова који се боје да их не изда. Сада је остао само споменути младић који још није знао имена својих другара. Изјавио је да је на гозби био добио најгоре делове тела, да су са собом имали и једнога кувара, који сам није био фетишер, али који је донео соли (со је врло ретка и скупоцена код црнаца) као и једнога дечка

који је донео воде и ложио огањ. И поред мучења, није хтео рећи какав их је обред гонио да убију и поједу жртву. Издао је пантерску кожу у коју се облачио, и нокте које је намицао на прсте од ногу. И да није ових сведочанстава о људожерству у околини Мана, било је довољно видети само онај уплашени трзај тела једног тамошњег црнца када га белац сретне, његов дивљи скоро умоболни поглед, фаунско црно тело, страшно прљаво, и улепљењо блатом.

На реци Зазандри затиче нас ноћ. То је она иста река којој смо пре два-три дана панично журили, да би јој стигли на време ради преласка. Сељани села Зазандре, на самој овој обали, и који се занимају превожењем преко реке, одбијају да нас пребаце на другу страну. Они се боје ноћи, кајмана–крокодила и брзака. Иако је с брега на брег пребачен конопац за који се они придржавају док превлаче сплав, ништа их не може натерати да то учине и у мраку. Нама би међутим било боле да заноћимо негде дале од реке, где није мочварно.

Тако одлазимо у пусте колибе које су одређене за путнике, црне или ретко беле, које задеси наш удес. Док слуге разапињу постеље и комарнике, расклапају столове и столице, меблирају покретном цивилизацијом, за једно вече само, ову голу округлу просторију, излазим у сеоца које је одмах око нас. Потпуна помрчина чим изиђем из осветљеног круга наших лампи против олује. Вече већ врло хладно. Иза сасвим ниских улаза од колиба виде се наги црнци како греју леђа крај ватре. Они држе стегнуте песнице на очима да их дим не би вређао. Понеки је већ разастро пољавицу крај огња и спремио се да спава. Други цвокоћући протрче крај мене кроз Пошто је одмах изнад нас планина, сигурно је да ниједна ноћ овде није топлија од ове, и чудно је зато да племена нису пронашла никакву одећу која би их заштитила од зиме. Наши бојеви су сасвим модри од хладноће и кашљу без престанка: они спавају између хладњака и уласка у колибу, око нашега прага, збијени као овце, трпећи исто толико хладноћу колико и страх што треба да проведу ноћ у крају по коме само круже приче о људождерству. Обојици мојих момака допуштам да избаце из џакова сву садржину па да их употребе као покриваче. Сâм ја толико осећам хладноћу да једва дочекам прву светлост свитања.

Силазим одмах на реку и гледам дуге траке магле по води, прамене магли по планинама. Право зелено планинско јутро као она на Студеници или у Фужинама. Последњи окрајци џиновских шума, оних страшних шума у којима је вечита ноћ, огледају се над водом. Наги дерани ускачу у пироге, грубо утесаним у стабла, и полазе на риболов. Ја једну задржавам за себе сасвим близу обале да бих се лакше умио и обријао. Нека црна жена сасвим нага, тешких чврстих груди које као да је вуку води и земљи, прилази и гледа задовољно како размазујем помаду за бријање. Стављам је и на њене образе и она сва срећна одлази.

Црнци пред колибама перу се и запирају, чучећи испред калбасе пуних вреле воде. Они врше своју тоалету пажљиво, брижно и савесно као мачке које гладе своје длаке, птице које чисте своје перје. Затим, чучећи један пред другим, браћа, другови, или младић и девојка, или мати и син, они плавичастим металом окружују своје очи, сенче лице, јачају боју усана. Као какво велико гнездо птица или мајмуна, Зазандра се сложно чисти и удешава.

Пренети на другу обалу, продужујемо пут саваном. Један велики тамни мајмун дугачког репа, али сасвим витак и млад, јури испред нас и склања се у пото–пото (мочвар пун била), потом скаче по дрвећу. Швајцарац пуца и омах други један сиви

још већи мајмун, стари, скаче огромним скоком младоме упомоћ, и затим обоје нестају. Таква трка траје неколико тренутака, док иза себе не откријемо на дрвима сијасет мајмуна који кас гледају љубопитљиво као са галерије. Чим се осврнемо они шумно и сложно нестају у даље круне дрвећа. То су читава јата која одлећу као птице. Швајцарац их више не види. Он, изгубивши свако стрпљење, пуца насумце и ту је крај његовом лову: мајмуни се исто тако сложно сурвавају у дубоку траву саване и више се не појављују. Тражимо их, трудећи се да их опколимо, пробијајући се уским ходницима којима је огањ још, пре но што ће се угасити јурио кроз савану. Залуд је мој апарат спреман да сними мајмуна који пада погођен. Ништа!

Једино моје бело одело ту, најлепше бело одело које сам био спремио за нарочите прилике, дефинитивно је прецртавано дугим црним пругама од улепљених стабљика; моје ципеле од јеленске коже и беле чарапе стављене за посету (иначе у Боакеу остале нарочите тешке ципеле и кожне доколенице против змија и мрава у шумама) сасвим су црне. Моје руке и лице такође су гарави, жути и зелени од тог била. У тако страшном стању стижем у једно четири по подне понова у Боаке.

Прва личност на коју наиђем у Боакеу јесте госпођа Беде. Необично елегантна, под белим колонијалним калпаком постављеним зеленом свилом, са зеленим велом преко снежно беле одеће. Желела би да је озбиљна кад ме види, али не може да издржи и зацењује се од смеха.

ГЛАВА ЧЕТВРТА

СА ЈЕДНИМ ЧУДНИМ БЕЛИМ МЕЂ ЦРНИМА. ЖИВОТ ЈЕ ЊЕГОВ ГОРИ ОД ЖИВОТА ИЈЕДНОГ ПСА. МЕЈ ИЗ ПЛЕМЕНА БАУЛЕ ТРУДИ СЕ ДА МОЈ ПУТ БУДЕ УГОДАН

Од тренутка поновног мог стизања у Боаке, престоницу Баула, са повратка из предела племена Јакоби, Дјере и Абе, која су у прашумама на граници Либерије, настаје најчуднији и најфантастичнији део мог путовања по Африци. До тог тренутка, ма колико занимљиво и чудно да је било оно што сам видео — предели, клима и становници — ја сам пред свим тим био ипак само спољни посматрач. Тек од Боакеа на путу ка Ђаволи догодило се нешто што је мене умешало, са свим елементима који га иначе граде, у саму срж афричкога живота. Ја сам осетио горчину и трагедију на својим устима, својим очима и у свом срцу као и сви црнци што су је осећали око мене; као земља која је натопљена њом, небо које је тако често мутно од ње.

То што се догодило није било један догађај; никаква авантура, никаква пустоловина, каква се обично замишља да ишчекује путника кроз савану. Догодило се да ме силом прилика нико више није могао сматрати обичним туристом, и да силом прилика ја више нисам могао гледати око себе као што гледа прости путник. И одмах ме је зато, за тренутак, Африка унела у себе и показала ми своје било, кроз које бије крв врућа и тамна; своје срце, чији облик није као нашега срца, већ је мрачно и тешко, теже од њене земље и болније и непријатељскије од њеног неба.

Ја сам престајао бити прост путник од тренутка када сам ушао код Швајцарца, коме сам дошао истога дана у посету, даму захвалим на љубазности. Код њега је већ био један други белац, који је само дан раније стигао са североистока, од племена Лоби. Ово је племе тога тренутка било у пуној побуни, убијајући белце где год их сретне. Младић је сутрадан имао да иде на северозапад, у правцу Ђавале, где белаца уопште ни нема. Он је био у простој белој кошуљи, опраној на брзу руку, раздрљеној на прсима, посувраћених рукава, у чакширама које су ниско опасане преко неког дебелог омота на трбуху.

Некада мора да је био изванредно леп: његове очи чијим је погледом он тешко управљао, биле су топле кафене боје; коса, необично црна и дуга, падала је низ чело густим праменима. Изглед тог младића ипак био је сасвим мучан; видело се одмах да је неком несрећом која га је задесила сав поломљен. Његов је врат био укочен и велики ожиљци видели су се по рукама, врату, прсима. Сваки час он је склапао очи и отварао их опет као са досадом. То више није био млад човек, већ читава рушевина младости што се одржава и изванредном жилавошћу, и тесним дебелим омотима око бедара.

Никада у животу ја нисам срео човека који би толико представљао несрећу упропашћеност а истовремено силу живљења и неумитност пробијати се кроз догађаје најтеже, и успевати у њима. То је био јунак великих романа авантуре и борбе какве романсијери само снагом своје уобразиле замисле. Од момента када је он био ту, био је и један невидљиви Јосиф Конрад, творац великих пустоловних карактера. Од тренутка када сам се код Швајцарца упознао са њим, карактер мога путовања сасвим се изменио.

Н. је директни потомак дука од Берија и маршала Д., који је, када је одлазио поломљене славе са Березине, без војске, без победа, сâм, одговарао ноћним предстражама које га питају: „Ко иде?“ — „Велика армија!“ Он је гроф; у рђавој ланеној кошуљи, горких усана још од кинина који узима без обланде, од живота који га баца кроз брус над којим дању пржи сунце а ноћу прелази хладан ветар; кроз мочваре с којих се диже пара. Морао је учинити у своме завичају нешто што није дозвољено и због чега су му родитељи морали рећи да може отићи. Отад га је сувише пекло афричко сунце, сувише квасиле афричке кише, од којих се земља пушила, а да се не би уверио да оно што у њему носи тако славно име најспоредније је на свету, а да је оно друго осуђено ређењем да води живот гори од живота пса; дању изморено и жедно, ноћу прозебло и уплашено.

Његова крв била је без престанка само огорчена, љута, болна. Свака звер око њега могла је живети слободно, безбрижно и страсно у овој клими: тигрова мачка, пантер, антилопа и чопори слонова у даљини; само је он, да би живео, приморан борити се за сваки залогај и за сваки час сна. Више се уопште није трудио да кинин увија у обланду, већ га је узимао кашичицом као сав овај жарки ваздух и живот. Какву је ту важност онда могло имати његове име, парадно и кочоперно као једна домаћа птица. Није био свестан да је баш зато што је од такве крвне расе он живот примио тако горко и охоло, а тако: горко и охоло презрео своју крв. Научио је да носи каск, батину, платнене ципеле, да пије врућe пиво и филтровану воду која се осећа на земљане крчаге. Затим је престао да воли жену због које се пропада и његов живот постаде само тешки и сурови живот белог међ црнима.

Тако сам видео ја овога младог уништеног човека у посети код Швајцарца. Сигурно да је са домаћином већ говорио о мени пре но што ћу доћи јер се одмах чим сам ушао заинтересовао за моје путовање. Рече ми: „Ја полазим сутра за Феркасандугу, одакле вас могу једним заобилазним путем оставити у Банфори, коју сте желели да видите. Ако пођете са мном могу вам показати ствари сасвим интересантне, до којих један путник тешко да може доћи. Само, ја путујем на невероватно упрошћен начин: без слугу, без кувара, без боја, једино водећи једног дерана који ми служи за мармитона. Не носим провизије, јер једем сваку црначку храну и пијем сваку могућу течност и воду, што вама не препоручујем, јер сада баш излазим из дизентерије од које се овде умире!“

Ја сам приметио две ствари док је он говорио; наиме, да је њему необично стало до тога да пођем са њим, свакако само и једино друштва ради, и затим да мој Швајцарац помаже његов предлог само реда ради, са: „Да, то је, видите, сасвим добра прилика!“ а да у ствари не би волео да уђем у ту комбинацију. Швајцарац је сматрао или да овај човек никако није погодан за мене, ко зна из каквих разлога; да ће моја сигурност од тога тренутка бити сасвим проблематична. Иди је осећао неку јеткост што ја тако лако, и као од шале, комбинујем свој пут кроз крајеве у којима они,

колонијалци, иначе толико трпе. Само сам видео госпођу Беде; она ме је уручила гну од Сен Калбра, овај ме предао Швајцарцу и његовом старијем пријатељу, а само ме је Швајцарац вратио са тог пута, ја код њега сретам већ нову прилику за даља путовања. То је сувише среће а да не изведе из стрпљења човека чији је живот условљен напором и мучењем.

Није било сумње, што сам после и код свих осталих белих који се сретну са Н.ом утврдио, а што ми је и сам Н. са презирањем према њима причао, да овај симпатични доброћудни швајцарски младић сматра свога пријатеља као сасвим пропалог човека. Да бих утврдио шта је узрок томе, ја сам пратио њихов разговор са највећим љубопитством.

Н. је говорио сасвим расејано, невезано; тешко развијајући мисао; са подсмехом. Његова укруђеност, иако због озледа, несвесно ми је наметала мисао да долази од неке тешке болести која лагано уништава његов дух. Ни најбољом вољом нисам се могао отарасити извесне грозе од њега.

Тога вечера белци у Боакеу имали су нешто да прославе. Ја сам позвао Швајцарца и Н–а да вечерају са мном у „бифеу“ где сам одсео. Н–ове чакшире нису биле сасвим беле, и он за тренутак пређе у спаваћу собу Швајцарца да обуче неке позајмљене. Тада искористих прилику да отворено упитам домаћина Мисли ли он да Н. можда није личност с којом бих ја могао продужити пут. Овај се опет сакри иза претходне своје уљудне изјаве: он налази да је прилика врло погодна. Његов глас, поглед, цело држање говорили су сасвим обратно: да нисам могао уопште пасти на непогоднију, несигурнију личност од ове.

Оволики ме је формализам љутио. Затим сам имао и осећање да је Н. једини с ким, и због кога, могу имати неприлика, али који ме зато баш може извести из шаблонскога путовања. Када се вратио у собу, изгледало ми је више но икад да је и лукав и пропао. Његово друштво, очито, било ми је непријатно. Тако сам ја примио да сутра, у рано јутро, пођем с њим у правцу Феркасандугуа и Ђавале.

Одмах смо изишли у шетњу с намером да доцније узмемо и Швајцарца за вечеру. Ја сам два-три пута споменуо да бих волео да видим какав там–там те вечери, и Н. је желео да ме одведе у црначко село, али тако да Швајцарац не дозна да он и тамо има познаника. — „Ја не волим“, говорио ми је он, узевши према мени одједном неки сасвим поверљив тон, „да моји бели пријатељи знају с каквим црнцима се ја дружим, и шта и како ја с њима разговарам. Ја сам одбацио све преграде између мене и црних; ја нисам, као моји земљаци, бели господин када говорим са њима; говорим њиховим језиком, једем њихове футуе, спавам са њиховим женама и подвађујем им на њихов начин; тако ме и више воле и више ме се боје. Овде сам увек само на пролазу, а имам много више пријатеља међ црнима но они који су ту годинама.

„О ја немам илузија, знам колико је црнац бедан, покварен, и нижи створ, и ја га презирем исто колико и други бели; само што ја знам колико су и бели исти гад и покварености. Црнац осећа да је због нечега у мојим очима он на истој висини на којој и белац, и то је довољно да би за мене много штошта више учинио. И осећа да немам нити илузија нити предрасуда за њега. Кад ага ударим он види да то није да бих га понизио, већ да га заболи; а ја знам место где га најјаче заболи. После, кажем вам, ја с црним говорим његовим наречјем, тако да белцу испред носа однесем посао. О, црнци ме се грдно боје; од мене тешко шта могу сакрити. Бели ме се боје такође и још много више: ја знам све њихове тајне.

„Сад ћу вам показати једну црначку породицу, врло богату, домаћин је брат од стрица једнога краља кога ћете у савани упознати. Он је фетишер и подигао је међ колибама прву грађењу кућу у овом крају. Како никада није видео кућу са верандама, четвртастим собама итд. већ само по мојим причама, он је начинио нешто што је и комично и за дивљење. То је човек исто тако енергичан и генијалан колико и Наполеон. Начинити ту кућу, за једног црнца, било је исто тако и замашно и пуно пораза као што је за онога био поход на Русију. Он више није знао како би становао унутра: све је било мрачно, с немогућим степеницама, и претило да се сруши.

„О, имати кућу, праву кућу, усред саване, међ дивљим Лобиима, ето то је цео мој идеал. Не спавати више по кабанама, колибама и мочварима, већ у кући која представља мир и културу; у мојој кући, са чије таванице не падају страшне стоноге и скорпије. Ја сам у једном крају тад био као какав краљ; тражио сам злато; овај црнац дошао је да ме служи и сваку моју реч слушао је као пророштво. Тако је њему дошло на памет да оствари оно о чему сам ја толико сањао...

Био је сасвим мрак кад смо ушли у двориште неке фантастичне куће на чардаке, и веранде, око које се тискале иначе црначке колибе. Било је ваздан неправилних, угластих дворишта, где су се велики и деца излежавали или кретали слабо осветљени огњевима. Домаћин, увијен у плави огртач, с дугом ретком брадицом, обрадова се, али се не узнемири много кад нас виде. Нареди да нам се изнесу столице, и дуго представљање између њега и мене настаде уз помоћ Н–а, који нам служаше као тумач. Рекох да су ми жена, деца, краве, пси, козе, отац, мати, браћа, кров итд. итд. врло добро и да сам срећан што је тако и код њега. Он ми од своје стране показа свој дом.

Прво што видех је то да су уз један зид неке камене степенице чији су басамаци дубоки једва по сантиметар–два и које су због тога остале заувек неупотребљиве. Начинио мало даље друге, са басамацима дубоким за читаву шаку. Не знајући како ће њима да пређе са доњега на горњи спрат, начинио је отвор у зиду испод таванице; иза отвора је начинио као неку кутију од дрвета, из које се тек као из каквог трапа допирало у горњу одају. У овој се главна домаћица, болесна, нага и очајна, парила над нечим што личи на распаљене мангале.

Иако требе да вечерамо ускоро у „бифеу“, Н. тражи да нам остале домаћице спреме футу. Футу је чврста каша од палмине репе, преливена најљућим сосом што се да замислити. Да не бих сасвим изгорео, бирајући између палминог вина и воде, ја први пут откако сам у Африци пијем воду онакву какву је дала природа и какву пију урођеници. Дуги пословни разговори на бамбара између Н–а и црнца. С времена на време Н. Ми каже: „Он вели: Ми смо од расе краљева, ми смо увек били неустрашиви, — моме оцу бели су одсекли главу, али мој брат влада народом који је најмногобројнији на свету. Краљевина мог брата простире своје границе од изласка до заласка сунчевог (једва да је педесет км).“

После великих договарања, преласка по помрчини из једне колибе у другу, из једног чудно осветљеног дворишта у друго, обећавају нам за то вече у селу Ђула там–там, који ће изводити стари ратници, под маскама и на високим штулама.

У бифеу за столовима сви белци у снежно белим одећама. Моје седење у друштву Н–а и Швајцарца изгледа да све зачуђује. Ја гледам лагано све присутне и са задовољством закључујем да су моја два пријатеља свакако најзанимљивија. За време вечере разговор, са пола речи, између ова два младића каже ми да је Н. имао везе са неком дивном тужном женом, чији је муж нека моћна личност. Жена је била готова да

пође за њим, да умре за њега, а он је грубо одгурнуо, и насмејао се још мужу у лице када је овај хтео начинити скандал. Швајцарац је спомињао то са запрепашћењем, неким помешаним гнушањем и дивљењем. Они су говорили о томе јер су очекивали с часа на час да се ова млада жена појави, а Швајцарац је хтео да зна да ли би он, иако је у друштву Н–а, могао отићи да је поздрави. Онда сам имао утисак да је ту главни разлог што је Н. тако декларисан у овом друштву.

По вечери шампањ код Швајцарца, и грамофон. Он се брзо опија и онда разметљиво износи да нуди и ово, и ово, и ово, на поклон: „Једите, узмите, носите! Црначке статуе, конзерве с путером, породичне фотографије. Око једанаест остависмо Швајцарца и пођосмо опет међ црнце. Шампањ ми брује у глави; звезде су најлепши дијаманти на свету. Даву прича како је због глупости које је починио према некој Рускињи у Паризу — „о сасвим ружне ствари!“ — породица тражила да или ступи у страну легију или да се изгуби у каквој колонији. „Самоубиство није било у питању и, уосталом, у то време не бих био у стању учинити га; ја сам и одвише волео ту младу жену да би ми живот изгледао упропашћен.

„Дошао сам овде и, поред свих тешкоћа, успевао да остављам на страну, само да бих њој слао, и да бих за њу припремио живот овде. Она није долазила, свакако бар није журила, а живот мочвари, испарења, сунца и воде пуне грозница начинио ме је тешким и џандрљивим. Престао сам да јој шаљем новаца, нисам јој чак написао ни да је презирем. Добро сте рекли да сам сад ‚белац међ црнцима', али не онако како ви мислите. Ја сам увек још човек међ људима. Сви су исти за мене, и ја сам као сви други за остале.“

Ћутали смо, и с часа на час ме је само задржавао руком да припазим на рупе и брежиће преко којих идемо. И поред приче о његовом животу, тако једноставно трагичном, био је за мене и дале несимпатичан. Као да је погађао то, и као да би ме сасвим победио, продужавао је: „Био сам престатер. Знате ли шта је то? Онај који тражи злато усред саване, копајући на површини земље под сунцем од кога умиру и црнци који уз мене раде; или копајући сасвим примитивне галерије у земљи које нас сваки час затрпаваху. Налазио сам сувише мало злата а сувише много горчине. Прешао сам на трговину; треба процуњати кроз сваку најмању насеобину, прелазити стотине километара, убедити дивљака да дâ, да прими, да изнесе да само мени да. Преносити сировину која често ништа не вреди, аутомобилима који се распадају, чије бремзе пуцају, чији мотори експлодирају. Погледајте ме, овако у ноћи још можда изгледам млад; у ствари ја сам за годину дана имао три аутомобилске несреће, ја имам на себи рана за које доктори кажу да можда никада неће зарасти.

„И затим то још није најгоре: хтео бих саградити дом. На путу који ћемо заједно начинити ја ћу вам показати грађевине које сам сâм зидао, својим рукама највише, грађевине усред најпустијих, најдивљијих крајева, и које нисам успевао да начиним онако огромним какве су начинили моји преци у Нормандији. Велику, величанствену кућу, унети у њу прави клавир. праве портрете, прави јаки намештај, књиге, судове. Имати пса; не ове афричанске, већ једног јаког нашег дивљег пса, који ће издржати ову климу као што је ја издржавам. Онда ће можда доћи нека жена која ће становати ту са мном. Да ли ме разумете? У најдивљијем крају подићи свој дом, сâм; од свога труда; у дивљини. То је највећа ипак ствар, градити. Оно што сам зидао досад, или сам продавао или поклањао црнцима. То је било увек тако ружно. За мене ће вам казати овде сви, сви: ‚Онај што једнако зида!' Свеједно. Не тера мене на то нека чежња за

Европом. Европа изгледа бедно кад се гледа одавде, и ја је не желим. Али Европљанин је ипак најбоље умео да прави кућу. Ја хоћу да моја кућа буде права кућа у пределу којим ниједан белац не пролази.“

Кад стижемо пред колибе, пола дванаест је. Там–там, који је на високим штулама играо ради нас, разилазио се: кажу нам да у другом крају успаваног села Бауле ипак играју под маскама: вечерас је њихово вече. Идемо кроз село где све спава; стока око дрвета, по двориштима, узнемирена сновима. Нигде никога, сем што два-три мала мајмуна, одомаћена, скачући између колиба, налик на људе, притрчавају да нас виде.

Дозивамо укућане, испред једне колибе. Из колибе одговара мушкарац дубоким баритоном. Н. му говори бамбара: „Доњи, дони–сиса–тара!“ Н-ов глас је тих, отегнут, са ћутањем између речи и речи; убедљив и претећи. Он говори као иза олтара, као на позорници у Метерлинковим комадима. Ко зна шта каже! Црнац такође одговара само са по једном речју, али нагло, гласно, и све уплашеније. Најзад Н. говори сам дуго, реч по реч, сасвим тихо, скоро шапатом у улаз колибе као у какво огромно уво. Онда одлазимо.

— Шта сте говорили?

— О, ништа, — одговара он с гађењем. — Прво није хтео да изиђе и удеси игру за вас зато што је хладно и што сви спавају, а онда сам ја желео да му за то платим и страшно сам га уплашио. — Н. се насмеја: — Замислите црнца који вас пита: „Ко је ви?“ и ви Му одговорите: „Бели духови који желе да твоја коза поломи ноге, да твој кров падне под тежином пантера, да се кроз твој праг провуче питон.“ До смрти ће о томе причати а сутра ће већ разуме се бити там–тама, макар и да отерају беле духове.

— То вас забавља, да их плешите?

— Не, ништа ме овде не забавља, али покаткад презирем их из дна душе и желим им зла.

Наилазимо на Ђуле који још играју, прљави, у екстази; досадно и глупо, као оно прво вече кад сам стигао у Боаке. Понеке, с покваренim зеницама, чак и познам. Враћајући се, чујемо ларму у једној од колиба. Кроз прозор се виде црни парови да играју. Идемо иза куће и сакривени у ноћи гледамо кроз прозор. Ту су све оне Бауле које дању раде за белце или код белаца; шофери, дућанџије; поштари и њихове девојке и жене.

И, сакривени од белаца, они играју на начин који личе на начин европејски. То је црначки гумбе, из кога се развио фокстрот и чарлстон. Игра се дезартикулисаних удова, ишчашених руку и ногу, растављених колена. На диреку у средини залепљене четири свеће чији се пламен њише заталасан од игре. Кад парови прођу сасвим близу, свеће се скоро угасе и настаје за тренутак мрак. Велики ефекти светлости и сенки. Жене у свиленим шареним сукњама и повезачама наврх главе, као Сенегалке, седе у круг око зида и примају позиве црних делија у плавим салопетима или само са полуцилиндром на глави. Многи младићи играју сами између себе.

Одједном гужва (ко зна по који пут ово вече). Један Бауле оптужује другога да је нарочито позвао играчицу да би је стезао. „Ако ти хтео, ако ти хтео, могао посвати ја; ја мене ти стезао, ја знао шта чинити!“ свађа је на француском. То су оне исте Бауле које ће сутра заборавити да су „сивилице (civilisés)“ па се скинути голи и играти свој там–там који се свршава либрички; и тада неће пазити ко ће чију даму стезати.

Дискусија досадна и без краја: „Ја стезао, ја стезао ти, ја стезао мене!“ за час се више није чула иза нас; већ само покаткад који наш корак под звездама.

Ујутру, док се још поливам хладном водом, сувише хладном у ова хладна јутра, Н. долази да види да се нисам успавао. Али када су све ствари упаковане и када су се бојеви удесили, и стегли од мене поклоњене појасе толико да изгледају као зоље, настаје бескрајно чекање црнца који треба да нас поведе. Два пута одлазимо у село, у његову колибу да видимо шта је са поласком. Камион који има да нас носи, и који тек има да се товари црнчевом сировином, стоји празан, напуштен, прашњав.

Укућани не умеју да објасне откуд то задоцњење, ни кад ће се домаћин, Мej Н'гесан, опет појавити. Жене, обвијене у дивне шарене свиле, спремају кокоши за футу. Оне прелазе преко дворишта, љуткају се што их дирамо док прелазе и зову једног старца који седи на прагу да их узме у заштиту. То је муж најлепше међ њима, неупоредиво лепе и јаке афричанске Кармен, сестре Мејове. Њена рамена, руке и груди су нешто од најлепшег што је природа могла створити. Врло млада. Други старац јој је отац, али није он домаћин, већ одсутни син, који је сам трговао и стицао.

До подне Мej се не појављује. Бесни, једемо у бифеу, а пуштамо Самбу, првога боја и кувара, онога Самбу кога сам у Басаму узео, да иде у село и руча са друговима. Најзад се појављује Мej са својим фамозним товаром; он је наг, са једном марамом само око појаса, као било који други млади Бауле; не сасвим висок, пре средњега раста; врло леп; врло хармонично развијен. Брзо се рукује са нама, узнемирен и пун осмеха да би га извинили што нас је пустио толико да чекамо. Брзо одбацује и мараму па пушта да га сестра полива из калбаса. Та млада девојка, жена, опходи се с њим брижно и брижљиво, као према каквоме великом дерану. Он облачи плаве платнене чакшире, браун платнену кошуљу; опасује се, и постаје трговац — за црнце страшно богат, поседник једнога камиона, што је за црнца оно што је велики бродовласник за белца.

Требало би да пођемо, али тада се опажа да Самбе нема, да се још није вратио са ручка. Поћи сад, кад пут постаје најтежи, без доброг кувара, и при том још понети његове ствари које су ту а које ма коме да оставим неће му их више дати, сасвим је досадно. Трчим да га тражим по пијаци, по селу; сачекујем друге црнце који га траже; не успевам никако да прикупим више ни онај остатак момака. Одједном осећам такву муку од врућине, сунца, светлости, мириса на суву рибу, уља од палме, чекања и љутње, да имам утисак да ћу се одмах онесвестити. Уплашен сам да то није почетак сунчанице. Цео овај дан више ме је измучио чекањем но да сам чинио било какав напор путујући.

Једва улазим у први европски бенгало. То је стан католичке мисије. Два оца мисионара, у брадама, у белом колонијалном оделу, дочекују ме као да ме одавно знају; служе ме пивом, причају ми о себи да би ме заварали и да бих се тако што боле одморио. То су два снажна средовечна човека; прави џинови широких очију; ничег свештеничког у њима. У четири кувар пронађен и изгрђен, и ми полазимо.

Идемо кроз необично живописну савану, пуну високих црвених мравињака, птица, брујања инсеката. Савана изгледа око нас као засађена. Као да су то наши воћњаци, а трава између тропскога дрвећа личи на високо зрело жито. Жене пролазе кроз савану са калбасима на главама и једва се виде из била. Осећам се изврсно, ушушкано и меко на овом камиону који ме носи у дубину. На предњем седишту, поред Меја који шофира, седим ја и крај мене је Н. То је, седећи тесно, све што може и стати.

Крај ногу Н-ових, као закачен, и као само што не испадне, стари Мејов отац, кога Н. непрестано грди што му својим леђима греје ногу. Мај не би ни покушавао да на рачун наш постави боље свог оца; он је питом, тих, љубазан, и нимало нема ону насртљиву охолост црнца који је успео да се обогати.

По степеницама, с једне и друге стране нас, закачиле су се слуге наше и Мејове. Остатак света је горе изнад нас, на товару и на нашим стварима које су као какво брдо на камиону. Ту је и неколико црнкиња. Све то изгледа импозантно, и фотографија тога могла би послужити као реклама за фабрику у којој је изграђен камион.

На све стране гори. Црни пале савану ради лова и ради ђубрета. Ево земљорадње у повоју! Познато је да црнац не зна за својину земље. Сваке године краљ племена дели земљу породицама и оним чудним црначким удружењима земљорадника. Младићи често добијају земљу сасвим засебно; они раде за себе и, ако довољно стекну, граде село и насеобине одвојено од својих предака. Кад му се одреди земља коју ће обрађивати, црнац најпре попали густо саванско растиње, затим копа једним малим ашовчићем, налик на наше сатарице. Сади, једно с другим измешано и једновремено, четири–пет разних усева. од ових он има четири жетве на годину. Најчешће земљу раде сасвим мала деца, толико је она плодна и тако је лако обрађивати.

Када сабере све жетве, црни сељак напушта земљу за дуги низ година. Племе тад обрађује просторије које су мало даље. Африка је огромна и плодна; за црнца, који је изврстан земљорадник, имати своју земљу, сталну земљу, сасвим је непотребно. Црнцу би чак било немогуће и изразити на прост начин да је земља само његова; језик ових племена уопште не располаже присвојним генитивом; сам појам толико им је стран да чак, и кад науче наше језике, изражавају га и даље на исти описан начин: „Ово је за мене, ово је за тебе; хоћеш ли чашу што је за тебе, или ону што је за мене?“ а што значи: ово је моје, ово твоје, хоћеш ли своју или моју чашу?

Кад већ спомињем разлике у појмовима о својини и изражавању, треба подвући оно што одмах изненади белог путника, да црнац не броји даље од четири. Ја не верујем да је ту нека специјална неспособност за бројање, не верујем чак ни да су узроци због целокупне менталне деформације — која, разуме се, постоји — већ да брза граница бројењу долази због брзе границе потреба. У стварности, све што црнац има „за“ себе и своју породицу не прелази скоро никад ни четири краве, ни четири колибе, ни четири жене или каптива. Апстрактно он не мора да броји као ми. Није ли чак и за нас, већ после броја десет или петнаест, појам количине: доста или много? Не каже се, нити је у свести представа, да сам прочитао за месец дана четрнаест књига, већ се каже: доста књига или много књига. За црнца само та излишност да тачно одређује бројну количину за себе или друге настаје већ после броја четири. Није да он не види да је пет много мање од стотине нечег, али је и пет, тога и тога, већ у замашној бројној количини.

Уосталом, доказано је да црнац памти не по количини, већ појединачно; место да памти да има четири краве, он памти да има краву белу, краву тамну, краву малу, краву врло рогату, и сву осталу стоку на исти начин. Тако да кад му једно живинче нестане, он примети, и не бројећи цело стадо, ма колико да је велико, да нема баш тога и тога живинчета. Треба се сетити да ни код нас мати која има дванаесторо деце не мора бројати да би знала да једно, није ту, јер у њеној свести није број деце који се смањи, но једно извесно дете, баш то и то, које је одсутно.

При скупљању ствари за полазак ја сам увек бројао пакете, завежљаје, канте, лампе итд. на броју укупно четрнаест или петнаест; мој бој их је прегледао погледом и пре мене трчао да пронађе још ту или ту лампу, тај или тај завежљај. Он је исто тако непрестано могао мотрити и да нас који наш носач не остави. Не треба у томе, као Брил и други, видети чак и неки нарочити таленат примитивних; белац би животом који црни воде дошао до истих способности. У нашем животу, кад се појави један елегантно одевен господин, али који је неку појединост занемарио случајно при свом одевању, ми не вршимо детаљан преглед његове спољашњости да бисмо пронашли која је то појединост. Ми не видимо шта је на њему да бисмо знали шта није; већ чим га погледамо, прво закључимо да је заборавио везати кравату, понети шешир итд. Кад уђемо у спаваћу собу, одмах се изненадимо да су завесе скинуте с прозора или да вазе која је била на столу више нема. Исто тако примитивац види да у његовом стаду нема краве чији је један рог сломљен, а никако не види оне које су ту.

— Подићи кућу у савани, од цемента, од армираног бетона; набавити пријатне ствари. Имати овде своју кућу и назвати је Нови Турмирел. Наш дом у Нормандији зове се Турмирел. Нови Турмирел; тако су некада исељеници заснивали Нови Јорк, Нови Орлеан, Нову Каледонију. Ако ми успе један план за три године ћу имати хиљаде и онда ћу зидати...

Н. је велики лудак и велики идеалиста, а не мало хуља. Таман као и цело човечанство. Што се тиче Меја, Ме Н'гесана, власника и шофера камиона који нас носи, ја имам утисак да је то диван деран, врло пажљив, питом, чак нежан у опхођењу. Иако жури — јер ко зна где ћемо бити приморани да ноћимо — он зауставља кола чим му се учини да бих ја нешто да погледам или сликам. Иако је богат, млад, и могао би биги бесан од охолости, овај црни младић понизно извршава чак и оно што само мисли да желимо.

Одједном нагла тропска ноћ покрива нас и заглушна ларма инсеката диже се око нас. Продужавамо још неколико сати кроз ноћ да бисмо изишли на први кампман. У неко доба кувару Самби, који је горе на врху задремао, откотрљао се у помрчину каск који сам му поклонио и којим се он толико поноси. Док он успе да нам јави то доле, и док Меј стане. камион мора да је прешао две-три стотине метара. Самба побеђује сав свој ужас од помрчине и одлази у ноћ.

Пролази четврт часа у чекању, што је изван сваке мере; Меј и други црнци зову га кроз мрак и њихови дивљи уплашени гласови разлежу се п реко саване на читав километар. Никакав одговор. „Мачка!“ кажу црнци који не смеју чак ни реч „пантер“ да изговоре, како га тим не би привукли на себе. Ништа простије но да је Самбу заклао пантер. Ја мислим да је за ову велику црну децу ужас нарочито стаја ти тако усред ноћи, чије се чак и звезде због силног испарења не виде. Пантер или баук сасвим је исто. Зато и Меј сматра да, пошто је са Самбом сигурно све свршено, боље је поћи. Н. се слаже с њим, очигледно што му је досадно да чека, а судбина Самбе, који ми је бескрајно симпатичан, споредна му је. Успевам да ми даду још три минута. Ако се за три минута Самба не јави. полазимо.

После неколико секунди само појављује се из ноћи Самба. са каском у руци, сав задуван и лица потпуно декомпозираног од страха. Он је чуо наше дозивање али није одговарао да му не би наредили да се одмах врати, а каск, који се био откотрљао у траву, није могао никако да пронађе.

Заустављамо се у кампману села Његромандугу. Кампман је састављен од неколико сасвим празних округлих црначких колиба. Наш упад у њих баца панику у народе слепих мишева, птица и рептилија, који су се ту настанили. Пространију колибу бирамо Н. и ја за себе, а у ону преко пута ићи ће Мej са својим оцем, сестрицом и својим црнцима; у остале наше слуге. У нашој је такође толико прашине, маховине, инсеката, мртвих змија и угарака, да бој, пре но што развије постеље и столове, мора најпре да је очисти. док се спремамо да лежемо, сви црнци долазе на наша врата и љубопитљиво нас гледају То је прво вече да имам да ноћним са Н–ом.

Био сам непријатно изненађен када сам, и против своје воље морао видети колико је тај човек запуштен. Његове босе ноге биле су страховито упрљане од прашине и траве; он се тога није нимало стидео. Пижама, која је некада била плаве боје, огрезла је у прљавштину. Тај младић, чије је васпитање било изузетно неговано, који је познавао стране књижевности као свога народа, на коме су остали сви трагови племићства, имао је сад мање осећања за чистоћу и хигијену но и најгоре рођени белац. Дероко, који је за време рата служио и на француском фронту, причао ми је да су аристократски синови били први који су се увашљивили, упрљали, загадили. Њима је било најтеже да са минимумом начине себи угодности. Када је требало да се Н. одрекне једног дела цивилизације, одрекао је се сасвим.

Од свих слугу, он је водио собом као мармитона само једнога црног дерана, наказно израслог. То је у ствари био први и последњи наказно израсли деран кога сам видео у Африци, где сами родитељи убијају рђаво рођену децу.

Н. сам није знао како је маломе име; он га је звао: „Мармитон!“ и мали се одмах појављивао ужаснутога лица од страха, клатећи као мајмун својим огромно дугим рукама. Био је повијен и имао врат увучен у рамена. Лица скоро сублимног од трагичности. Очи огромне, светле, раширене од страха, уста од увета до увета.

То цело држање, та непрестана забринутост и страх, та ограниченост, сасвим су животињски. Црнац пева и смеје се непрестано, иако је плашљив зато што је близу природе и животиња; али је човек. Мајмун се не смеје никада, а брине се и страши, зато што је још увек само животиња. Ја сам видео да Н. шамара свога мармитона, да се издире на њега и плаши га. али сам видео и да га, чин се овај уплаши и расплаче, теши, милује и мази: „Ти си мармитон „за“ мене, ти си син „за“ мене!“

Нисам приметио да црнца нарочито жалосте батине, а нарочито не црначког дерана коме је тек десет година. Мармитон је међутим добијао одмах кратак дах јецања без суза и дрхтавицу, чим би га Н. позвао. Да ли га је Н. раније много више злостављао, или је овај малишан био по природи ненормалан, или је то било заједно, не знам. Н. ми је у сваком случају био још антипатичнији због тог дерана, а истовремено, једино што сам човечанскога видео у њему, изузев чежње ла дигне прави дом усред саване, било је то његово старање.

Цео дан издирање на мармитона, брига где је, храбрење овога љубазним речима. Мали је био Лоби, тј. члан најдивљијег племена што се да замислити. Не може се претпоставити да један белац опстане један дан у том народу људождера, и полузверова, који, док белац пролази, скривени иза стабала, дочекују га отровним стрелама. Н. је живео међ њима већ више од годину дана, и он их је кињио свакако, како само он уме. Безброј пута ми је рекао да у ствари презире црне; требало је да међ њима нађе једног наказног дерана па да му поклони сва своја осећања.

Одео гајена најчуднији начин. Требало је бити искасапљен као Н., бити горак и несрећан и циник као он, па овог дерана овако обући. Та ме је одећа, уосталом, веселила целога пута. Црнац, чим му се да прилика, воли да се одене у европске крпе и то несвесно баш у оне које га чине најсмешнијим; али да му белац помаже како би изгледао што комичнији, врло је ретко. Обично бој добије беле чакшире, белу кошуљу и кожни појас, и тако одевен често изгледа елегантнији од свога господара, од кога се више пази. Мармитон је имао на себи само једну кошуљу одраслог Европејца, испод које су вириле његове танке ноге, један диван нови жирарди, сувише велики за његову главу, и диван мали штап, од ружинога дрвета. Он је ишао као одевен мајмун или кловн, и његов понос што је елегантан није могао да пробије кроз израз ужаса и несреће који се читао у нетовим очима. Н. је много полагао да се не изгуби ниједан од та три дела деранове одеће.

Сада када су постеље биле развијене, и он сам већ у пижами, Н. му је наредио да се скине и онако наг, мршав, бедан, уђе у испражњену ђакуљицу. Ђакуљица му је била онда везивана око врата и он је сав упакован угуран испод постеље господара. Црнци скупљени на уласку били су овим необично забављени. Смејали су се гласно од свег срца.

Н. их погледа мрко и лаганим гласом који се пунио горчином, срџбом и презирањем, као каквим електрицитетом, говорио им је, не дижући још босе ноге — страшне ноге — на постељу:

— Грубијани, дивљаци, гапови, људождери. То је дете за мене, то је син за мене, ја њега чувам од хладноће и гуштера, а ви се једите између себе; дивљаци, гадни црнци! Гадови, гадови!

Они се нису вређали, јер је то био белац сасвим близак њима престајали су ла се смеју и одлазили од наше колибе.

У колиби преко пута наше Мej је спремао своје и себе за легање. Он је престао бити „цивилизован“ црнац, одбацио са сабе салопет и обавио само „пањ“ око бедара. Кад је добро увио свог оца и сестрицу, да би их заштитио од хладноће, он пређе код нас. То се онда збило нешто бескрајно безначајно, што ће за мене остати као један од најпријатнијих доживљаја. Ствар је у овоме: Мej је навикао себе да спава увек са јастучетом; то је његов начин да буде Европејац. Кад би путовао, он је једно јастуче носио увек са собом. Сад је приметио да ја спавам на равној постељи, без јастука (био сам заборавио да га набавим у Француској), и пре но што ће лећи, донео је да ми понуди свој јастук. Он је дошао просто, другарски и дао ми јастук који је њему нужан. Ја нисам толико сентименталан да ме и најмања љубазност дира до суза, и мој живот није био тако апстрактан да ја нисам имао апсолутно патетичних додира са људима. Прелазећи преко Албаније, ја сам много ноћи буквално грејао леђа приљубљујући се уз спавача који је близу мене; ја сам буквално грејао руку лагано је стављајући близу његовог даха. Догодило се да се мој сусед пробуди, да примети да се ја користим његовом топлотом, да сам му можда сметао, па ипак он није хтео да ме лиши тог последњег благостања.

Дакле, ја не мешам животну вредност једнога и другога догађаја; у Албанији ја сам се смрзавао, у Африци ја сам се будио са помало нажуљеним вратом. Али вредност ствари на духовним теразијама нашега живота не зависи само од њене спољне, практичне вредности, и уступање једног јастука када је то уступање доказ сублимности, чак и да је сасвим некорисно, може бити врло узбудљиво.

Мej је црнац. Црнац не воли белца, нити га мрзи. Он је Бауле, и као Бауле необично питом и љубазан; али Бауле је питом у опхођењу, предусретљив за ствари које му се траже да их учини, но ни Бауле, као ни други црнци, не може да се толико усредсреди да би био усрдан по својој личној иницијативи. Треба много племенитости духа, изненадне велике наклоности, оданости; треба читав један усредсређен рад духа, да Мej Н'гесан зажели да сâм пронађе чиме би ми олакшао пролаз кроз његове крајеве.

Он је чинио нешто што је сасвим изван фетиша и изван обичаја његовог племена; он је био изнад врсте, и тиме сублиман. Зато ми је Н. и рекао да је он годинама у Африци, у непрестаном додиру са црнцима, а да му још нико није понудио нити јастук, нити било шта, што или он није сам тражио, или што није обичај да се понуди. И да ми то није рекао, ја бих знао да је врло тешко да му се тако шта догађало, јер иако не сазнамо увек због чега је једна ствар изузетна, ми смо увек И од првог тренутка свесни те изузетности.

Ујутру кување, умивање, полазак. Савана местимично у цвету, местимично лелујава жута и златна као зрело жито. Кошуте. Одједном у даљини сиви купасти брегови који се лелујају: слонови. Ово је крај за који кажу да је пун лавова. То је крај који је класиран у ловачким картама света као четврто светско ловиште: не само због тога што има много зверова, већ што је богат њиховим врстама. Ретко је ловиште где се срета и слон и лав једновремено. Отвореним очима ја мотрим на све стране узалуд не бих ли гдегод угледао цара саване. Типови црначких колиба унеколико су измењени; кровови су сламни, угаситији, шиљатији, као зарђали од сунца и непогода на врховима.

Тако прелазимо у једно веће село — Тафире. Црнци излазе пред мећ њима је један наг дерaн боксерски развијен; црни Давид Микеланђелов. Н. се забавља да га од шале боксује; у нос, у мишице, у раме. Младић се доброћудно смеши и само кад мисли да ће га рука Н-ова дотаћи и у прса он шаком покрива једну мрљу на грудима. То је мрла велика као већи новац, нешто мало блеђа од осталог тела; жуто–сивкаста, место боје махагонија, као што је кожа младићева. Нимало ни чудна, ни одвратна, а ни приметна чак: једна мрла отвореније боје на угаситом телу, баш као мрље на стором намештају. На огромном броју црнаца с којима сам се сусретао, који су ме служили, и са којима сам се руковао, ја сам виђао сличне мрље по телу, и ове су ми изгледале толико природне, Толико безначајне, да чак нисам ни питао од чега долазе.

Покрет руке овога младића да се заштити урезао ми се у сећање, и док ручамо питам Н–а шта је имао да значи. „Кажу да се белеге које носе губавци по телу отварају од најмање позледе или удара, и да се после више не могу залечити.“ „Мислите да је тај дерaн био губавац?“ — „Ту не може бити никакаве заблуде; уосталом, сва ова племена су презаражена губом. Видите овога младића овде; те мрље око носа и на плећима не могу бити друго но то.“ — „Зна ли он од чега болује?“ — „Разуме се. Питајте га. Само га то ни најмање не узнемирава. Губа долази од злог духа који је навучен на породицу, и њу би, разуме се, само врачарија могла одагнати. У Тафиру је једна мисија милосрдних сестара била подигла азил за губавце; али азил за губавце који се већ распадају; иначе би требало лечити пола афричког становништва!“

Губа! Мислио сам: „Ево ја живим усред губаваца!“ и то ме страшно импресионира. Ретко сам се кад тако уплашио. Моје су руке ко зна колико пута дотакле губава места на црнцу, силом околности; тим рукама ја се доирујем по лицу,

по огреботинама, њима уносим храну у себе. Сетио сам се свих прича Сјерошевскових о нарочитим селима губаваца у Русији, где им се храна доноси на читав километар, где се пале ватре на земљи коју су они дотакли својим ногама; свих прича о губавцима који у Кини живе само на гробљима. Сетио сам се нарочито оних сцена на филмовима, где се виде губавци са веловима преко лица. Питам своје сапутнике за све појединости обољења од губе; како се преноси, појављује итд. Црнци кажу да губав отац има губавог сина и да она долази са хаљином. Н. тврди да у колонијама није познато да се белац може заразити губом од црнца; требало би да је рана отворена, да буде инфекција крви додиром или храном. Потребно је неколико година, често, да се покажу симптоми. Код некога болест иде лагано, локализује се и сасвим, код неког напада одмах на органе, и срце. Маса слепи, остаје без носа, ушију, прстију, читавих удова. Болест подла, јер је без бола; заглушна; њен ток не може се предвидети. Црнац који носи затворене ожиљке по десет година, одједном се једанаесте сав распадне. У азилима је лече као сифилис, и с мање или више успеха.

Све ми је то изменило визију овога народа. Џиновство каквог ратника више ме не испуњује увек дивљењем, већ често тугом: дивна, светла тамнина његових мишића носи каткад бледе мрље испод којих је једе бољка. Горда чврстина младе дојке савршенога облика носи исту мрљу на себи. Треба неколико дана док опет не заборавим да се у лепоти тела крије беда.

Н. је пргав као сви белци у Африци, чија клима разрива карактер. Ако који од црних слугу, његових (он има само мармитона), мојих или Мејових, не послуша одмах, или не са довољно добре воље, Н. га не ошамари као што би било који други белац, већ га бесно и нагло уједа за руку, леђа, мишицу. У први мах сам мислио да се шали, јер се остали црнци обично смеју. Али уједени је увек тако крештао, тако с Мржњом гледао на Н–а и тако уплашено бежао после од њега, да није било сумње да је овај уједсасвим озбиљан. Све што сам могао то је да објасним Н–у да на тај начин долази у опасност да се много лакше инфицира свим могућим тропским болестима.

Он се смејао: „Верујете ли да се црнцем човек може служити ако га не дресира; неће радити ништа и напустиће вас кад вам је најнужнији. А да се дресира треба да га или једнако песничам (што би ми сломило и другу шаку, а што на њега мање делује, јер му је лобања као од камена, мишићи као од дрвета а на машту му ништа не дејствује) или га треба ујести. То га и заболи и сети на све зверове који уједају и на све људождере, а мени је кудикамо лакше. Белац се страши од револвера, црнац од зуба. Знате ли ко ме је томе научио? Сами црни!“

Истога дана је у томе већ сасвим претерао. Помоћник Мејов који је стајао крај њега на степеницама камиона, није га ваљда у извесном тренутку нешто чуо. Тек Н. се нагло нагао и ујео га испод плећке тако силно да се овај сав превио преко нас, дерући се. Он је имао на себи кошуљу страховито прљаву од зејтина, блата и траве. Дижући је да видим ујед, ја сам и од саме прљавштине имао одвратност, тако да нисам схватао како је Н. могао на њу ставити своја уста. Црнац је имао крваве ожиљке од зуба. Очистио сам их алкохолом и јодом, у чему ми је сам Н. помагао. Младић је сад само, као какво велике дериште, тихо јецао и гледао у Н-а са мржњом. Нико није рекао ни речи. Било је јасно дасе остали црни нису чудили што је Н. напао на њиховог сапутника, већ што га после негујемо.

— Ви не бисте могли живети овде, — каже Н.

Било ми је немогуће погледати на његову страну и ћутао сам. Људождерство у мени не изазива никакав ужас кад је код примитивца, али Н. није имао права да постане људождер или бар сличан људождеру, чак иако је његов живот тежак и горак. „Не може се казати да је хистерик мислио сам у себи, „јер не губи власт над собом, али да је извраћен можда луд, то је сигурно.“ Нисам ли од њега чуо да новоме боју треба у храну стално стављати на чишћење како би ислабљен био погоднији за дресиране!

У селу Млата Бара, малом збијеном селу фетишиста, у коме је на свакој малој округлој житници извајана каква рогата глава или шкорпија, наилазимо на једну сасвим нагу старицу, као од сасушеног дрвета. Седи испред своје колибе, и гледа нас, док лутамо кроз пусто село, очима које нити се чуде нити питају. Њене мршаве руке и ноге претоварене су бронзаним гривнама свих облика, свих шара; око врата су такође колајне и ђердан са либричким гри–гриима. Седам испред ње, пуним крило новцем и дајући јој групицу по групицу, скидам са ње један по један накит Врло је задовољна. Захваљујући њеној сасушености, успевам да скинем са ње чак и тешке гривне, које на другим снажним рукама остају сковане заувек.

Цело село мора да је у лову или на раду; нигде никога. у колибици иза старичине, обешене налазим лук и тобоце пуне отровних стрела; у другој једној четири дрвена фетиша сасвим стара, прашњава, и најзад једну млађу жену која пристаје да ми све то она, уместо правих домаћина, прода. покојнице. И још ми доноси три гривне, остале од ко зна какве

Између колиба спава на земљи још једно живо биће То је нека старица која је најисушенији људски створ који сам икада видео у животу. Она је буквално костур обојен црно. Сликам је.

Пролазимо округле глатке камене планине где су биле битке Сумангуруа, хероја Бамбара. То је епска Африка, о којој ћемо доцније говорити. Жене све више носе по телу пластичне татуаже, палме, бобице, цветове. Ова испупчења добијају се било поткожним тровањем, било зарезивањем коже у коју се онда ушивају влакна мађијског била.

У селу Феркасандугу, које је велико и налази се на раскрсници стаза, двор је великог крала Урукуме. У овом селу се нећемо задржавати, али ја ипак идем ма само за тренутак између станишта у правцу дворова. Она су усред села, затрпана колибама. Куле, зидови, двориштa, од печене земље. Тешко је наћи улаз и разабрати где почињу станишта крала, а престају његових поданика. Најзад проналазим да се у двориште улази кроз један трем, који је у ствари штала за краљеве коње. Коњи представљају огромно богатство јер их је тешко одржати близу Екватора.

У трему судови у којима превире пиво од проса и меда; у двор ишту бели коњ краљев, кога држи његова кћи, изванредно лепа и стасита девојка. Она је сасвим гола и једино се ђердани укрштају између њених ногу. За краља ми кажу да га не могу видети пошто је болестан и спава. Ја сликам уплашену девојку, коња и степенице краљевих соба у позадини. У тренутку кад хоћу да одапнем, на тим се степеницама појављује сам краљ који је сазнао да се неки белац распитује за њега и пошао му у сусрет. Крупан је, импозантан, с брадицом, великим очима, увијен у огртач бео са плавим шарама. Не зна ни речи француске; поред себе немам ниједног правог тумача. Рукујемо се; сликам га крај коња, на коњу итд.

Иза Феркасандугуа сва села која се нижу састављена су од колиба које су све више и уже што идемо даље; све збијеније, са житницама округлим и уским,

уздигнутим на кољу изнад земље. Издалека ова села дају утисак средњовековних насеобина пуних кула. У средини села су дворови племенских шефова, саграђени од набијене земље. За овим селима долазе села чије су колибе, да би биле заштићене од зверова, везане полукружним зидовима. У средини су житнице, двориште, тремови. Свака породица живи издвојено у пејзажу тропског биља, букетима зеленог растиња и жуте саване, као на острвцима.

Над нама лете неке чудне птице које, као лептири, прате крајеви њихових репова. Ови крајеви су пера на врху невидљивих дугих голих стабљика, тако да се у први мах ни не зна да припадају тим птицама. На речици у дну густог растиња, међ жбуњем, голе и мокре, тетовиране, жене пуне огромне канарисе водом. Ћупе су џиновске и јединствено ишаране. Вода се слива низ облине канариса и низ савршено нага женска тела. Из корена њиховог трбуха, чак до груди, расцветав а се пластична татуажа палмине круне.

Кроз савану испред високих црвених мравињака, сасвим голи, без иједне одеће без колајни, гривни, гри–гриа, наги као животиње и лепи као оне, пробијају се ратници. Савана их шиба својим биљем по прстима и ногама; њихове главе су без мисли, без снова, божански мирне и животињске. Мало пале пото–пото, пун расцветаних лотоса и ненифара; девојке и младе жене траже неко биље међ цвећем. Небо је љубичасто и сурвава се косим таласима на нас. Грдна ларма инсеката. Непознате мале животиње, као ласице, као пацови, слетле браон боје, протрчавају у злато и зеленило биља. Све постаје као утопљено у једно тешко угасито злато: вече.

ГЛАВА ПЕТА

МРАЧНА АФРИКА. КРАЉ ПЕБЕЊАНИ УЗ ПЕСМУ И ИГРУ У НОЋИ. СА ЦРНИМ НОСАЧИМА КРОЗ САВАНУ ЗВЕРИЊА, ЈЕДНО ДРУГО УЗБУДЉИВО НЕБО НАД НАМА

Тако стижемо у Ђавалу. Кампман, пусте колибе; ноћ над селом. Док наши црнци развијају постеље, док нам кувари спремају вечеру, идемо у посету краљу Пебењанију. Краљ Пебењани је краљ, шеф расе Уаватара, вођ ратника, син крокодила, крокодил сâм. У ноћи унутрашњост његовог двора, компликована, с масом кулица, кровова, надстрешница, зидова, чудно осветљена, сасвим средњовековна као и оног у Феркасандугуу. Сам краљ скида ниско капу да би ме поздравио. Неуредан је, бос, неотмених, простачких покрета. Дочекује нас у свечаноме дворишту и одмах нам дарује тањир белих јаја и белу кокош. Не зна француски; на моје питање које је расе, одговара уображено Н–у: „Јуначке и ратничке“, и да су од те расе одувек, и да су на овој земљи одувек, а да нису дошљаци и освајачи!

Он је брат од стрица онога црнца који нам је дао вечеру у Боакеу, када сам први пут срео Н–а. Пред наше колибе ће нам по слати там–там да нас поздрави а сутра ће ми позирати за цртеж Кад се дижемо, Н. га пита да ли га је познао; овај га уверава да јесте, понизно смешећи се сладуњавим и неискреним осмехом.

Само што се Н. окрене и пође, краљ ме хвата обема рукама за руку и показује на њега очима. Његов поглед и покрети главом има да значе: „Не треба му веровати ништа, то је зао, опасан човек. Дођите доцније сами па ћемо говорити. Имам много да вам причам. Н. им је, разуме се, рекао да сам ја инспектор, да сам дошао да видим како они живе, да ли су послушни, да сам његов пријатељ, и да ћу све записати. То је говорио црначки, али са толико покрета са показивањем на мене и на моје бележнике, да ми је било сасвим лако разумети га. Очигледно је да он свој утицај у овим крајевима хоће, представљајући лажно мој долазак, да утврди на мој рачун. Отуда краљу идеја да ми отвара очи Или да ми се тужи.

Мени је страховито непријатан овај неспоразум и отрован сам и на Н–а, који нема обзира, и на себе, што сам се упустио у његово друштво. Међутим, краљ није још завршио своје журне знаке кад се Н. нагло окренуо, и у тренутку све схватио. Он је видео да је краљ прекинуо један покрет, да је његово лице сувише брзо постало опет сладуњаво, да сам ја увређен. На ставио је као да ничег није било, али се већ тренутак–два, чим смо оставили краља, видело колико је бесан што се то догодило. Он узе на страну једнога црнца краљевог и говораше му огорчено и расрђено, спомињући у неколико махова краљево име.

Затим је настав ио разговор са мном, кисело духовит и насмејан. Ја сам чекао да се вратимо у колибу, да вечерамо, и да ме поново пита како сам задовољан овим

виђењем са једним поглавицом, па да му кажем колико не желим да у очима било чијим изгледам нешто друго но што сам. Он ми објасни да, ако ме је можда лажно представио, то је једино што је, на питање краљево „чиме се занимам“, рекао да сам нешто што одговара команданту или инспектору; да записујем све што видим на свом путу. „Ја сам им говорио само оно што они могу разумети!“

Нисам га убеђивао, прво, да у то не верујем, а онда да не желим забуне које су срачунате на то што црни не могу све разумети. О знацима које ми је Пебењани давао није било речи. Знао сам врло добро да му је он већ поручио како има да се држи према мени и да нити ме више овај чека да му дођем, нити ће сам доћи да ми се тужи. Пре вечере, за овога краља, захваљујући Н–у, ја сам био администратор, инспектор, на службеном путу. По вечери ја сам остао исто то, само потпуно под утицајем Н–а, тако да је узалуд обраћати ми се. Био сам задовољан да се нисам ни несвесно огрешио о француско гостопримство. У ствари, колико ми је био мало симпатичан Н., толико ми је исто био мало симпатичан и Пебењани. И један и други, шакали у отимању о ову тамну афричку савану.

Једини пријатељ кога сам имао овде усред дивљине био је Мој црнац Бауле, који ми, видевши да сам завршио вечеру, донесе опет своје јастуче. Преливајући се од палмовог уља којим се тек намазао, обавијен око бедара у плаву мараму, он седе на праг наше колибе и гледаше шта радимо. Н. је једио свог мармитона, те је овај шмркао и јецао; кувар је скупљао судове, лампе, кутије од конзерви. Ја сам се спремао да пишем, али, да бих се расположио, упитах Меја:

— Ки етр сармант мус кан ну зетр тон мезон, Ме? (Ме, ко је била она дивна девојка или жена што нас је дочекивала кад смо долазили по тебе?)

— Мон се', мусје (моја сестра, господине), — одговарао је Мој.

— Тоа доне моа тон се', Мој? (Хоћеш да ми даш за жену своју сестру, Мој?)

— Но, мусје з' не пе доне мон се', мусје, малие, пеје боку мусје мон се'. (Не, господине, не могу ти дати своју сестру јер је удата и много за њу било плаћено).

— Ки етр мари тон се'? (Ко је твој зет?)

— Мон се' мон мали, селуи вје ки азиз ала мезон (Моје сестре муж је онај старац што је седео пред кућом).

— Добро, Ме, ја ћу ти дати два пута више, па ти врати старцу што је дао за твоју сестру, а онда је венчај са мном.

— Но, мусје мали мон се' мулил вит, мон се' вандл анко' (Не, господине, мој ће зет брзо умрети, и ја ћу онда опет продати своју сестру!) Пу тоа отл се', пети се'. (За тебе имам другу, малу сестру.)

— Селуи пети, мегр, вилен. (Ону малу, мршаву, ружну.)

— Селуи пети, мегл, вилен, мусје, ме мон племие се' етл аван ен пети пе боку вилен, боку мегл. (Баш ту, али моја прва сестра је била кудикамо ружнија и мршавија.)

— Тоа ангресе тон се', Ме, моа пеје тон се' венир марие дан троа зан, Ме. (Ти угој сестру, а ја ћу је платити и доћи да се оженим њом кроз три године.)

— Палфе, мусје, тоа пландле „мус“ (жена) мон се', тоа девенил мон флел озулдуи мусје! (Изврсно, господине, ти ћеш се оженити мојом сестром, а од данас си мој брат (зет).)

Тако сам стекао вереницу. Између свих жена, девојака и девојчица, најружнија, најмршавија, најбеднија, постала је Мојом заручницом. Али сви познаваоци, и Н. и пратиоци, рекоше ми да ће кроз коју годину бити сигурно лепотица. Иако је све у

ствари шала, иако никад нећу отићи да је видим, било би ми жао да то бедно девојче не постане ипак онолико лепа колико је сад њена сестра.

Мала је с оцем била остала уз пут у Феркасандугу, тако да јој не могу лично изразити своје наде. Преко брата шаљем јој више од двадесет ниски најшаренијих стаклених перла. У свем селу она ће бити ако не најлепша оно бар најелегантнија. Другарице ће говорити о њој: „Она коју ће за три године узети један бели!“

После доста времена Меј ми рече са прага:

— Тоа па пансе селие, мусје, ме моа англесе боку мон пети се', мусје мон флел; е кан венил тоа мусје мон флел; тоа малие си вуле, у СИ нон вуле тоа лесте, мусје мон флел, мусје. (Ти то не узимаш озбиљно, господине, али ја ћу свакако добро гојити своју сестрицу, господине мој брате, па кад дођеш ти, господине мој брате, ожениће се ако хоћеш, а ако не, остаћеш, господине, ипак за мене мој господин брат — зет.)

— Те боку зантиј пу моа, Ме; моа боку тон флел!

Н. је сео на други део прага и давши Меју да му држи крај од појаса плео је ситне каишиће који су се на њему били расплели. Ја сам био бескрајно тужан. Цео дан био сам у друштву Н–а, што ме је замарало, а ипак нисам могао не признати у себи да је горчина, особеност и лудило тога човека, кога се сви толико боје, нешто изванредно. Ево, он би овде, где цео дан пржи ово сунце због којег се не може да дише, које сви мрзе, сви сматрају за непријатеља, где се успева угасити жеђ тек када падне ноћ, он би овде подигао себи кућу, засновао свој дом. Тај Каин, чији се дим није дигао небу и који сад лута мочварима.

Одједном један далеки звук, сасвим слаб, као удар прстом у руку, који одавна чујем не дајући себи рачуна, доби свој смисао. То је музика која нам се са ко зна колико даљине саванске приближује. Ништа простије и узбудљивије од тих звукова који се поступно почињу разликовати један од другог. То би једва чујно, те бејах срећан да ни Н. ни Меј још не примећују. Црни који су нам долазили испредали су једну дивну мрежу звукова над биљем и зверињем а под звездама. Како би ноћни поветарац дунуо, изгледало је као да се песма зачас удаљује од нас; затим је опет правилно јачала у правцу колибе. Ништа милозвучније и нежније. Нема тешког удара у бубањ, ни писка у рог. Свирка је долазила бескрајно моћна својом лепотом и слаба својом чујношћу. То не беху велики бубњи там–тама, ни црначки гитари и трубе.

Урођеници Уаватара тада уђоше у село и прођоше између заспалих колиба до нас. Ономе напред висио је велики балофон о рамену; нека врста клавијатуре од дрвених плочица, под којима резонирају калбаси, а у које се удара палицама. На његовим прстима исплетени су једва чујни ланчићи са прапорцима. Он је пролазио лагано кроз село окружен друговима који су нежно прапорцима зазвоњавали. Када су већ били сасвим близу, њихова песма била је још увек толико тиха и проста, да је изгледало као да допире из даљине.

Ја сам дотле са узбуђењем мерио колико је размак између свирача и нас све мањи. Кад нам сасвим приђоше, они ту испред колибе додирнуше челом по неколико пута земљу пред нама. Нисам могао разазнати њихова лица; видео сам само по стасу, огртачу и покретима да је краљ међ њима. Пебењани се држао једини прав, надувен и смешан; остали су, превијени до земље пред нашим ногама, настављали да свирају у знак добродошлице. Затим свираху тако и пред ногама свог крала. Тиме су га молили да их ослободи клањања јер ништа није заморније. Неки већ и јецаху, захваћени оним брзим екстазама које обузимају Африканце.

Пођосмо за њима у други крај села, где се црни сељани скупљали на игру. Жене су певале повезане између себе светлим мишицама; људи почеше играти све пијаније, да би их позвали на весеље. Било је младића, на пример добри И полусуманути Буту који су играли као да ногама бију пиринач, и других, који су под маскама постајали дивља саванска божанства. Било их је који су осећали црне демоне око себе, и који као да су рукама шибали по звездама; али у свима њима жеља, луда жеља, да буду у исти мах и на небу и на земљи, вукла их је овим дивним женама.

Већ неколико дана да се ја јутром више не осећам онако оран као првих дана у Африци. Тек пред подне престајем бити грозничав, горак и нерасположен. Тада настаје друго мучење: жеђ.

Рано ујутру у Ђавали пробудило ме је удаљено ударање у там–там који је долазио кампману. Велики синоћни балофони, тако прецизни и нежни у своме резонирању и звучности, праћени су сад и бубњима чије је дно округло а ивица окружена металним перјаницама и прапорцима.

Ево осећања природе и уметности код примитивца. У звездану ноћ он долази лагано тихим куцањем у дрвене дирке балофона; у сунчано победничко јутро он бије у бубањ од чије се дубоке песме размиче небо.

Главни свирач, ради поздрава и дара, савија се и свира код самих мојих ногу. Док се чекају играчице, цртам један брз кроки ових уметника што свирају са правом френезијом један луди ритам у коме уопште нема мелодије. По неколико заједно, водећи пригушени разговор између себе, сакупљају се постепено играчице; на нашу велику радост све јединствено младе, лепе и мускулозне. Замислити таква тела, рамена, бедра, ноге, у Европи, немогуће је. Груди овако хладне, чврсте, још увек у пупљењу, праве и крушкасте и тешке, а ипак вучене нечим увис, ниједно време и ниједно место Европе није познало.

Волим њихов јединствени дах тела и уља којим се мажу, амбре и трава, што све одише као неко дивље воће, чега сам се толико гадио после посете конакријским девојкама. Онда сам цело вече прао руке на лађи, — сада још чувам ствари које носе на себи тај дах. Сасвим су наге; око бедара носе само јаку тканину од белих и плавих пруга коју су саме ткале. Трепавице необично дуге; очи боје врло тамних шљива; беоњаче боје ћилибара.

Али оно што ме узбуђује највише то је влажна дивна ружичавост њиховог језика, десни, која се обзнани иза њиховог брбљања. Све је угасито и тамно на њима, све је од једне боље грађе но она од које смо сачињени; то није само пут, већ и оно од чега је дрво, чврсто и мрачно, и метал. Једино иза усана, и још одакле полази живот, свиће руменило зоре која је без престанка у њима. Кад црнкиња има склопљене усне, ма колико гола, она је већ одевена у велику свечаност природе; само кад расклопи усне, она је гола, она је гола сасвим. Носи једну ружу љубави у својим устима.

Младих играчица, међ којима има и краљевских кћери, има око тридесет. Игру су отпочеле ипак две старице, Сука и Јо, вештице и фетишерке. Једна је накићена перјем као црвенокошци; њој висе о врату дугачки низови семења и шкољки, а њене сасвим празне, спарушене груди заплићу се у овај накит. Она, је изврсна играчица, пуна гротески и шала. Час је сасвим на једном, час на другом крају; час високо над земљом, час полегла по њој. Њена другарица Јо, не мање стара и спарушена, носи на глави нешто што личи на калпак, и њена је улога у игри да одговори на сваки покрет прве играчице.

Игра представља рат у коме је погинуо Сумангуру а његове фетишисте Мелинке изгубиле своју слободу. Рат се водио пре наше Косовске битке, од ових крајева па све до Нигера, и легенде о том поразу још увек узбуђују тамне народе не само у Африци већ и по свим острвима, и америчким плантажама. Дух Сумангуруа влада над саванама, ракама, кајманима и ноћима. И никакво чудо што код црнаца тај рат играју и жене, док отмицу жена или порађања играју младићи; никакво чудо што се један трагичан догађај представља гротескама а један весео јадиковкама. Све је симбол и мађија, и црнац у њима види смисао који је за нас непојмљив.

Младе жене–ратници сабирају се у тесни полукруг око там–тама, и, превијене над њим, оне певају и играју, оним истим простим, брзим ритмом; руку опуштених, очију склопљених. Гледати сва та обла рамена, чврсте груди, трбухе и ноге, обасјане сунцем! Игра ће трајати врло дуго: само шта је то према агонији Сумангуруа, која је трајала вековима; и после, не умире ли тако црнчева раса још увек!

У „двору“ краљевом кажу ми да краљ још спава (осам је часова). Изгледа да је порука Н–ова дејствовала исувише јако на њега. Пењем се на једну од тераса црвених кула и утврђења око дворишта. Степенице су толико стрме а пролаз тако узан да се у једном маху као у сну питам: хоћу ли се пробити унапред, хоћу ле се извући уназад, или ћу тако остати? Црнци дворани, затим пуно шефова села, што су од зоре на подворењу, брадати и у грубим огртачима, церећу се испод мене.

Гледана са терасе, дворишта црвена од набоја, као сва земља у Африци, фантастично испресецана и изграђена. Неки се деран занимао да ставља коцкицу на коцкицу, да између њих меће котуре, да их покрива сламом и сунцобранима плетеним од сламе, да забада мотке које носе на себи лобање хипопотама, овнова, пантера; да између прућа растеже коже, а пусти олињале питоме мајмуне и људе тамне, лене и наге, покривене мушицама, да шетају! У главном дворишту, између масе округлих житница и тремова, налази се жртвеник, сграђен на форму неког уздигнутог престола од црвене земље. Са стране жртвеника су на земљи рељефно извајани од опеке велики племенски фетиши: Крокодили и Корњача. И по фетишима и по жртвенику полепило се упрљано бело перје од последње жртвоване кокоши, вуку се око њега празне лобање коза и антилопа, љуске од јаја.

Појављује се Пебењани, краљ, који је у ствари син Крокодила и сâм Крокодил, увијен у плави огртач. Сладуњаво и иронично насмешен, жмиркајући, гледа ме како сликам са његове терасе. Око њега врзмају се жене, деца и коњи. Силазим одмах да га поздравим. Он, гологлав, пристаје да га сликам пред двором, близу престола, који је у ствари сасвим ниска грађевина, као неки хладњак на кољићима, отворен са свију страна, и толико близу земље да се само пузећи може унутра ући. Под тим тремом и око њега, брадати црни старци, молиоци и поклоници, дремају чекајући да буду саслушани. У средини је камен са кога Пебењани влада и суди.

Сликам га поред вратница од тешког вајаног дрвета, којима се улази у двор. На вратима су изрезани фетиши: крокодил, корњача и змија. Више фетиша је представљен лов на хијену и испод фетиша лов на хипопотаме. Изнад свега су велике грабљивице са змијама у кљуновима.

У дворишту главна краљева жена, крупна четрдесетогодишња црнкиња, још лепа, седећи на прагу чисти неко семење. Жене љубимице су у нарочитом дворишту и краљ одлази да их доведе. То је шест сасвим младих, збуњених жена, истих као оне

које су јутрос играле. Да бих их фотографисао, ређам их иза жртвеника и не знајући да тиме скрнавим једно светилиште.

Н. ми даје знак да их водим на другу страну. Пебењани великодушно отклања неспоразум. Његов покрет руке је величанствен и класичан; значи: „Између нас, за тренутак, никаквих етикета, ни празноверја; ми знамо шта то вреди и да је то за масу само измишљено!“ Он је тог тренутка био господин, слободан од предрасуда као било који други велики Европејац. Толико је господство начињено свуда од истих елемената. И не ограђује се само на том покрету руке којим ме је задивио, већ када га још питам да ли би се противило њиховим обичајима ако би се и он сликао крај својих жена. на шта Н. узвикује: „Зар можете и помислити: краљ поред жена! Пре уз робове!“ — он, смешећи, се сасвим љубазно, долази да се постави.

Права краљица, тј. она чији ће син бити краљ, носи будућег владаоца притегнутог на плећима. Мали се игра сасвим олињалим мајушним мајмуном, и плаче гласно кад га помилујем; мали мајмун гледа брижно у моје прсте: нема ли можда за њега каквих инсеката на њима. Краљичина коса издељена је у много малих симетричних поља, чврсто по самој лобањи исплетених и истканих. Она, као многе црне жене овде, носи око грла право неизглачано драго камење: рубине, топазе и аметисте; њени зуби су добро зашиљени, што значи да их је од раног детињства још почела стругати прутићима; њене груди су тешке и пале, што значи да је роткиња. Она је уопште савршена дама.

Преда мном Пебењани наређује да ми се у кампман пошале један канари, ћуп од десетак литара пива од проса, и један исто тако велики пива од меда. Краљица ће начинити футу од пиринча и кокоши. Сам краљ доноси ми кокошија јаја и фетише резане у дрвету. Н. и ја ручамо тако ствари које су изванредно укусне; сос којим је преливен футу био би посластица и за најгурманскији сто; али је све, почевши од овог црначког пива, па до кокоши, пиринча, прелива, и оних кус–куса што ће јести наши црнци, тако страшно љуто да ме ниједан чај не може да поврати. Н. не показује ни знака збуњености; он просто прождире; његов је апетит нешто што је тешко замислити. Најзад се опраштамо од краља. Мој поклон од двадесет и пет франака изгледа да га необично радује. Његово краљевство дуго је сто километара, његови поданици зову се Уаватара. Чим пређемо његове границе, ући ћемо у краљевину која се зове Конг.

Ковачи Ђавале су познати у околини. Они сами налазе метал, топе га у земљи, кују од њега мачеве, фетише, огњишта и наките. Они су једна каста за себе, са својим тајним ритуалима, и сматрани су за велике фетишере и табуе, и као такви они једини могу кастрирати девојке кад стасају за удају. У ствари цела њихова радионица је под једним сасвим ниским хладњаком од тропског биља и сламе, укопаним једва у земљу. Над мало жара, дувајући у сасвим примитивне мехове, потпуно наги, насмејани, џиновски младићи, обасјани су од огња, усијаног гвожђа и сунца, што пробија кроз сламни кров, који скоро додирује тло. Они не могу да се исправе, кују мач седећи, издужујући се, замахујући, божански и голи, као онај Вулкан од Тинторета.

Мej је отишао својим путем. У правцу којим ми продужавамо, кроз густу савану, не могу се пробијати ниједна кола. Никакав пут ту није обележен, нити је икада иједан белац туда пролазио. Пресецајући апсолутно дивље и за европске појмове, непроходне крајеве, Н. ће уштедети неколико дана путовања утврђеним стазама, а ја ћу видети крајеве које без њега никада не бих видео. Крајеви где влада дивљина, и само дивљина

природе; где је и човек дивљина, и његова дела дивљина и његова мисао дивљина; где је дивљина једина и апсолутна племенитост. Не што пре овога и после овога ја нисам био у чистом додиру са природом, као никада раније, већ што је остајало у дну свега сазнање да је и туда прошао белац и да је пронео своје разочарење и горчину. Ма само један белац, макар кад прошао, и макар само прошао!

Требало је доста времена док се скупи четрнаест „портера“ за ствари и носиљке. То је четрнаест снажних људи који се скупљају око наше колибе. Полазимо. Испред нас ствари, канте, постеље, завежљаји, кујне, лампе против олује, апотека, које као да су добиле витке, црне, атлетске ноге да би се пробијале кроз густу жуту и цветну травуљину. Затим остале слуге и бојеви са својим завежљајима, кувари, тумачи. пазећи да се нико не одвоји, не нестане и не загуби, и онда Н. и ја у носиљкама.

Носиљка је најгрубља мрежа обешена о витко стабло чије крајеве црнци придржавају главама. Један напред и један позади, прави, померајући се целим телом али не и главама и вратовима, трудећи се да одрже равнотежу. Они се задувавају; дрво клизи са њихових темена, и њихов напор у први мах изгледа огроман. Помало осећам грижу савести што тежим на теменима тих бедника, иако ми кажу да се сâм не смем замарати ако не желим тропску грозницу, да су они добровољно ту и да то најзад и није за њих сувише велики напор.

Одмах почиње између њих брз разговор и смех, као у деце. Тумач ми преводи шта причају: „Бели цовек је тако бели велики, да не моци проци клоз малу клоз лупу!“ Реч је о мом мучењу да се провучем кроз пролаз краљеве терасе. Носачи се измењују с времена на време. Губимо се у високој трави саване, прелазимо висеће мостиће, наилазимо на стазице једва утабане од неких других црнаца или зверове. Само огромни црвени мравињаци прекину једноликост предела, а ја се занимам што посматрам час правилну игру мишића на плећима мојих носача, час губљење у трави оних што носе ствари, или слушајући весело довикивање и смех.. Покаткад наиђемо на ловце сасвим голе и унезверене, који се јуре напред, или на жене са калбасима на главама.

Око пет часова долазимо у село Небинге. На мојој карти Института, јединој прецизној, овога села ни нема, исто тако ни идућих кроз која ће ме провести Н. Небинге је чудно село које нема тип прашумских села, нити оних саванских што су ближе прашуми. У њему нису више округле ниске колибе са високим купастим крововима; колибе су у њему састављене од танке печене земље; доста високе, угласте, неједнаких зидова; врло црвене. Оне имају изглед чудноватих кртих кула које су повезане између себе зидовима, тако да свака породица живи за себе као у неком градићу.

Друго село је већ другог типа; али Небинге је једно полусуданско сеоце залутало у овај крај који је још толико далеко од Судана. До последњег тренутка оно се не види од високе саванске траве којом је опкољено. Погдегде незнатне тропске шумице, али тако честе, збијене, претрпане биљем, лијанама, маховинама, папратима, обојеним печуркама, цвећем и усамљеним џиновских лишћем, да дају кудикамо више илузију тропике но сама прашума.

Осећа се да је овде права раскош и слобода за звериње које сву ноћу мора да лута око села, те је Небинге градњу својих домова морао према томе подесити. Његови црвени зидови, крти као крчази, граде један лавиринт пролаза, приступа, кулица и житница. Између колиба су џиновски безлисни баобаби са гигантским плодовима на

гранамо, и палме „карите“ од чијег рода, који простире страховит задах, Европљани израђају сапуне и маргарин. Жути сламни кровови, шиљати, изгледају као од самога злата изнад црвене опеке. То су кровови које црнкиње прво исплету од дугих саванских влакана, па га после само као шешир ставе на дом. На понекоме је још и фетиш од печене земље.

Село изгледа доста просто; само мале афричке козице, што се саме шетају, поздрављају једна другу при сусрету и измењују две-три врло раздрагане речи. Шеф села имао је да нам нађе нових четрнаест носача, како би оне раније вратили кућама, Ми бисмо према погодби могли да идемо с њима све до идућег кампмана, тј. до села Кауре, али не бисмо желели да их сувише удаљујемо од домова. Међутим шеф Небинга, црнац за кога је долазак белаца догађај толико изненадан да он не зна више шта има да чини, није у стању да нам нађе толико заменика. Сви његови људи су било у лову, било у пољу на раду, или иначе. Он ипак одлази да их тражи. Ми се налазимо између два грдна канариса пуна воде, којом се користим да сваки час загњурим главу.

Наши црнци леже крај ствари које су носили, и по њима се види да немају никако воле да иду дале; не што би били уморни, но што им се већ досадило. Да бих их расположио а да би ми прошло време, делим свакоме по шачицу кориа и по парче шећера. Шећер не једу већ га уплићу у своју тврду гргураву косу. Кори их нарочито радује.

То су они бели пужићи за које су нам причали, кад смо били мали, да служе за новац међ црнцима. Свуда још црнац више воли кори, који је стваран и који је у традицији, но француски новац, који је чиста апстракција за њега. Чим се напусте стазе којима пролазе белци, кори је једини новац који нешто значи. У Ђавали ми смо набавили за дали пут читаву ђакуљицу кориа. Његова вредност је нешто мало мања од једног сантима (сто двадесет кориа за један франак; плата једнога „носача“ на дан је двеста четрдесет кориа; једна кокош сто педесет; једна жена млада и лепа око четири хиљаде кориа што није ни 350 франака). Цена кориа ипак није свуда једнака. Она се креће према крају и времену између сто и сто тридесет за један франак.

Пролази два сата у чекању да се шеф села врати са прикупљеним људима. Очигледно да је узалудно чекати га, утолико пре што не желимо заноћити усред саване. За један сат почеће ноћ. Да смо пошли после четврт сата одмора, црнци би ишли радо, али нада да ће се вратити кући убила им је и последње сећање на оно за шта су се погодили. Сада се договарају мумлајући између себе, и кад ми кажемо да ћемо поћи, они веле да треба још чекати.

— Реци им, — каже Н. тумачу, — да су спремни да кроз десет минута идемо даље.

Људи остају лежећи крај калбаса и канариса са водом; гледају нас ћутећи, а онда један нешто каже.

Тумач преводи:

— Он каже: „Не иде се!“

Н. само пребледи. Говори оним његовим најодлучнијим гласом, који је све спуштенији што је бешњи и претећији:

— А, дакле, не иде се! Црнци командују, не бели! Бели више не командују бели више немају власти: сад црнци командују... Знајте, нема ни десет минута више, ни један минут. Одмах, одмах на ноге!

Виче: „Напред! Овде су бели, не црни. Дижите се!“

То је први пут што сам видео у животу, и у стварности: двадесет црних, скоро све атлетских људи, у својој рођеној земљи, усред дивљине, где је тако лако збрисати један живот, боје се, страшно се боје једног јединог човека, свег изломљеног, чији је трбух, да се не би растурио, увезан марамом; који једва креће главом и који чак не носи ни оружја. Све што има тог тренутка то је његов беспримерни „тупе“ и тај глас шаржиран као какав револвер.

Послушао, без речи, чак насмешено, да би се извинили, они су одмах на ногама. Говоре углас тумачу а тумач објашњава шта су малочас хтели да кажу: не да се не иде, већ да би било боле да се још причека!

— Пли мејел лесте анкол, ме ну вулон палтил! (Боље је још чекати, али ми ћемо и да идемо.)

Н. тада греши. И, место да искористи одмах овај тренутак послушности па да пођемо, желећи да им покаже колико је добро бити послушан, даје им још пола сата одмора. За случај да се дотле појаве замене, ови се могу вратити кућама. Тако пред сутон, кад треба апсолутно поћи, видимо да су нас два носача напустила. То је читава једна замена при ношењу хамака (мреже). Остатак тек после великих убеђивања и претњи успавамо да кренемо.

Како је хладовина, пријатно пешачимо за својим носачима све до идућег села; око десет километара. Идемо кроз густо биље саване, каткад кроз изненадне тропске шумице, или потопотоом, у чијем се муљу, између шевара и ободрених стабала, огледају звезде. Крај је препун змија, а шеф је, само вече раније, срео близу један млади пар лавова. Све то изгледа нестварно и неопасно у овој прекрасној ноћи.

Идем сасвим последњи у реду, задржавајући за себе место које црнац никако не воли, не толико што пантер, ако напада (то је бескрајно ретко), напада с леђа и последњег, већ што њега вреба безброј фантазмагорија његовог сујеверја. На пола пута сустижу нас и придружују нам се неки црнци за које прво не знам ко су. То су они што су се, побегавши од нас, враћали кућама у сасвим другом правцу, али се одједном уплашили од казне и онда се у галопу вратили.

На даљи пут црнце смо ми натерали, али је било довољно да пођу, па да забораве своју невољу и да почну збијати шале. Ако треба да осветле какву јаругу, они узимају прамен савенског класја, пале га и машу њим кроз ваздух. Два дана већ ја нисам пио ништа што би било свежије од врелих сунчевих зракова; и, овако у ноћи, моја су уста била сасвим испуцала од жеђи. Нисам могао видети више жутило ове џиновске траве, нити црвенило огромних мравињака који су се као тврђаве испречивали испред нас.

За време дана загушни афрички ветар доносио ми је само мирис дима са простора које урођеници спаљују ради лова; сада, у ноћи, поља су мирисала на најнежнији мирис цикламе, толико силан да се и најотпорнији мирис звери губио у њему. Није било ниједног цвета око нас који би могао мирисати као циклама, али вече над саванама било је натопљено ипак њеним опојним мирисом. Јужни Крст, косо пободен, сијао је пред нама. Из даљине се чуо плач хијене, а звечарка је звонила сасвим близу. Пантери су пролазили сасвим мирно крај нас или нас гледали својим запаљеним очима из помрчине. Животиње су грдно љубопитљиве: оне су долазиле да посматрају наш полазак; с времена на време виделе би се само њихове очи.

То је био најлепши и најчуднији предео који се да замислити; то је био предео о коме сам сањао од детињства. Ипак, ја сам све тврдоглавије замишљао како би било

већ крајње време да смо у некој колиби, где би ми бој могао развити постељу и филтровати воду за пиће.

Црнци су продужавали да сваки сат одричу да иду даље, и мој им је пријатељ претио; грдио их, раздавао им новац од шкољкица; молио их и шамарао. Они су полазили цандрљиви, а одмах потом смејали се и певали. Мислио сам: треба два дана да би човек прешао од једног правог села до другог, са почетком грознице у телу, са жеђи коју ништа не може угасити!

Прелазили смо дубоке потоке, преко висећих мостова, исплетених од врежа, или преко састављеног и везаног грања. Црнци су светлели тад запаљеном травом. Јужни Крст ишао нам је као укошени, погрбљени путник.

Затим, пред поноћ стигосмо у једно село чије су колибе у одбрани од зверова повезане полукружним зидовима, тако да је тешко наћи улаз у село. Неки од носача стигли су били још пре нас, нашли шефа села и поседали, у његовоме дворишту, око ватре. Између колико се колиба, житница и зидова требало провући, преко колико дворишта је требало прећи, да би се дошло до дворишта шефа села, истога као и сва остала! Остали носачи, чим стигоше, спустише ствари и полегаше по дворишту. Ћутљиви као овнови! Ја се такође наслоних на колибу и чеках да шеф изиђе пред нас.

Колибе, са уласцима високим једва пола метра, осветљене су унутра огњевима. Жене, запослене, увлаче се унутра хитро и извлаче четвороношке; пасију која теже са њих као гроздови. Чим закорачају у ноћ, високе, витке и наге, обријаних лобања, оне се не разликују више од младића или сасвим младих девојака. Шеф донесе са собом две велике постеље од трске, кокош, два канариса запапренога пива и масу љубазних питања за здравље наше деце, паса, говеда итд. Постеље су биле насред дворишта, под самом куполом небеском. Лежећи као тад, никада ја нисам видео толико и таквих звезда. То беше сасвим друго сазвежђе него наше, и ниједној звезди ја нисам знао имена.

Кувар је на тек наложеној ватри спремао футу од кокоши и проса; важан, он је бесмислено отварао масу конзерви, које му требају и које му не требају. Ми смо хтели да и сваки од наших црних носача добро вечера. Они су великом већином већ сви спавали. Остали, лежећи, мирно гледају испред себе, тужни што морају и даље. Четрнаест младих домаћица у четрнаест колиба спремало је за сваког засебно по један кус–кус од проса.

Около, у даљим двориштима, сенке дивних облика непрестано промичу. Топло је и са саване долази мирис цикламе, која цвета у шумама у Европи, и мирис шипра који продају на париским булеварима. Свестан сам колико је ово јединствена ноћ у мом животу. Да није страховите жеђи које не могу да се ослободим већ данима, живот би личио на сан. Једемо изврстан футу од проса и пиринча, преливен љутим сосом и кокошијим месом. Провести овако целу ноћ, на овој ниској постељи, под ведрим небом!

Ускоро се појавише жене, једна за другом у реду, придржавајући на главама калбасе са вечером за наше црнце. Дигнутих руку, тако да су се њихове наге груди преливале под звездама, цела њихова нага тела не изгледаху да су од материје од које је обично људско тело. Оне су биле и страховите и дивне.

Црнци беху толико уморни да нису хтели да једу. Они су одбијали да се дигну, иако су иначе по природи похлепни. Н. мисли да не желе нашу вечеру, већ и што је примање ње унеколико прећутан пристанак на даље путовање. Зато он виче на њих.

Први пут ја желим да их његова вика уплаши: не можемо их пустити да не једу, макар нас овде и оставили! Они у ствари не могу да одоле својој похлепности и лагано се дижу, један по један, за свој оброк.

На завист разних тумача, кувара и бојева, који једу што остане за нама (и сувише), поклањам носачима оба канариса пива, толико љутог да га ни Н. не може окусити. Црнац, иначе страшно алав, не мисли много на своју храну; он нема редовног оброка. Његова породица ретко кад да једе окупљена. Већ шестогодишња деца, кад огладне, траже сама шта ће појести: у муљу пецају рибице, прождирући их живе; лове пољске пацове и пеку их над ватром, не очистивши их од коже и утробе (ја сам видео свог боја како налази мртвог пацова и узима да би га доцније појео); једу жабе, змије, мраве и разне врсте земље, ако је накисела и слана.

Чим су покусали што су добили, црнци су се опет извалили по земљи и заспали. Жене које су дошле да покупе калабсе пролазиле су тако близу нас, прескачући насумце спаваче, да смо ми, и не дижући се с постеље, рукама додиривали њихова тела. Та тела беху глатка и чврста, и мирисаху опоро на исушена тропска воћа. Оне су остајале за тренутак над нама, послушне, не пуштајући гласа од себе; заклањајући собом целу једну страну звезданог неба. Није било опасности да то ко види, јер никога не би ни за чудило ни наљутило. Било је чак сигурно да нас црни сељани, који нису мање љубопитљиви од зверова у пољима, посматрају из помрчине.

Најзад све беше ипак мирно, и нико више не беше будан, изузев мене и мога белог сапутника. Шеф села је отишао, да нам не смета, не казавши нам због, и ми смо остали насред дворишта лежећи: више под звездама но на земљи; лежећи, и не прекидајући разговор.

Око два сата Н. рече да треба ићи даље. Требало је прво с муком разбудити тумаче и куваре да спреме ствари, затим употребити све могуће да се дигну носачи. Н. је ишао од једног до другог, викао на њих и ударао благо својом батином. Био је скоро нежан са њима. Ја сам био за то да се остане и преноћи ту, али Н. је предвиђао да сутра више ни он не би имао снаге да крене даље исте носаче, а нове не можемо овде наћи. Тако бисмо остали усред пута, изгубивши свакако неколико дана у испетљавању из неприлика.

Носачи се дижу, дремљиви, неми, и не изашавши још сасвим из сна. Узимају ствари које су им прве под руком. товаре их на главе и одлазе у ноћ. Не буне се што ће још ићи; од тренутка кад су примили нашу вечеру, пристали су да наставе пут.

Ипак кад питамо за хамаке, јер би претерано пешачење за нас беле било опасно, дознајемо да су они који их носе одмакли одмах далеко испред свих, само да нас не би морали узети. Ова подвала упропашћује потпуно Н–ову добру вољу. Он сад виче бесан и на сав глас онима што су са нама: „Ко заповеда овде, ко заповеда овде! Ово је земља за беле, ово је земља за беле, разумете ли!“ — „Ово земља за беле“, потврђују уплашено црнци, бојећи се песнице или његовог уједа. Из њега силази бујица огњених речи од које се савана разлеже.

Ми силазимо низ један коси терен, саплићући се у траву, право у неке потоке који квасе тропске шумице. „Ово је земља за беле!“ трешти Н–ов глас, и више се не виде очи животиња, које, уплашене свакако, беже даље од нас.

За пет минута, црнци, измакли напред са хамацима, извештени о срџби белога, вратили су се к нама. Пењемо се у мреже (радије бих наставио још мало пешице, иако сам уморан, али ми је досадно што би Н. то примио као личну увреду), и продужавамо

под небом величанственим; тако блиским да осећам скоро звезде по свом лицу. Ми смо час на неким потоцима, толико нестабилно у мрежама, чија мотка клизи са темена носача док газе кроз воду, да ја са узбуђењем и радошћу чекам једно неочекивано купатило. Час пролазим кроз шумарке у којима се расциче мајмуни; час смо у дну неких јендека који се сасвим склапају над нама. Моји су црнци љубазни, весели, и насмејани. Ја им праштам бекство, а и иначе је право уживање слушати њихово неразумљиво брбљање.

Да би им олакшао, скидам се са мреже и идем по два–три километра уз њих, не могући ни иначе издржати у некретању, кад је све већ тако чудно и покретно око мене. Шта мари што ме ноге много боле, што се у моје тело може уселити грозница! Треба корачати, корачати уз ове јединствене људе; док пролази ова јединствена ноћ.

Затим бих опет, савладан умором, заспао у носиљци; будио се нагло, узбудљиво, када би носачи измењали своја темена, или, ступивши погрешно у помрчини, сваки час скоро испуштали носиљку. И тада бих закључио да се они још једнако шале и задиркују, да Н. свакако спава, и да су моје одеће савршено влажне од предјутарње росе. Звезде беху још на небу.

Али ми смо стигли у Кауру, када је на истоку већ почело да се трагично расветљава. Нисмо ушли сасвим у село, нити тражили шефа села, већ одмах остали у празним колибама кампмана које су на самом уласку. Нисам хтео да се носачима плати одмах, како не би из истих стопа пошли натраг и сасвим се изнурили. Ми смо у колиби, састављеној из два кружна простора, а све слуге и носачи у једној мало даље. Н. је заспао одмах, а ја остајем још неколико тренутака сâм у предњој просторији уређујући белешке.

Велика јутарња светлост, још модра, поче расветљавати свет. Чуо сам лаки шум око зидова, али не обраћах на њега пажњу. Тренутак доцније дигох поглед и видех животињу, сасвим шарену, налик на пантера, али много мању, како ме мирно посматра са прага. Осетих страховит страх, устадох од стола и брзим кораком прђох у просторију која је иза мене а у којој је спавао Н. На прагу је још стајала животиња; решавала се лагано да ли да пође.

— Шта је било? — упита Н., који се пробудио.

— Мислим да је нека животиња ушла за време док сам писао.

— Сигурно тигрова мачка, — рече он дремљиво; — само она долази до колибе! Не бојте се.

— Не, не бојим се, — одговорих му постиђен и пођох натраг по хартије. Звери више није било на вратима.

Сви смо се заслужено одмарали необично дуго. Онда исплатисмо носаче, којима на њихову огромну радост дадох још и по сто двадесет кориа бакшиша. Руковах се са свима, и они одоше весело кућама.

Остатак дана проведох цртајући Кауру, која је необично живописно село. Племе које у њој живи, иако наго и примитивно, помуслимањено је пре неколико векова, кад је Сан–диако победио фетишерског поглавицу Сумангуруа. Сада је њихово муслиманство један бизарнији фетишизам. Џамије су од набијене црвене земље, са терасама и купастим минаретима из којих бодљикаво избијају кочићи. Личе врло на сне у Манкону.

На стази ка Банфори сретамо дуге поворке жена са калбасима на главама. Зелени свежи букет лишћа напред и позади, једина је њихова одећа. Лишће

придржава једна мрежа од црних узица којом су опасане. Доња усна је пробушена; кроз њу је провучен дуги штапић од слоноваче. Док корачају, оне, забављајући се, успевају да језиком сасвим увуку овај штапић у уста и да га поново прометну кроз усну. Њихове су лубање сасвим избријане: оне су плашљиве, збуњене и дивље.

Али је све то најмање што их чини савршено различитим од досадашњих црних жена. Ово је потпуно једна друга раса. Високе, атлетске, широких рамена и ратничких руку, жене имају врат као тамни стуб, а цела лубања је необично купаста као у египатских статуа. Кажу да при порођајима жене нарочито подешавају деци овакав облик темена. Људи, најчешће сасвим голи, секса који једна петља од узице држи уздигнут уз трбух, развијени су херкуловски. Мирних су и необично тамних облика. То су прави египатски мрамори, који су се рашетали овом стазом.

По карти видим да смо прешли на земљиште једне друге колоније, која се, према рекама које кроз њу теку, зове Висока или Горња Волта. То су расе, а не предео, које означавају прелазак. Колико сам далеко од аполонски лепих црнаца са брзака Комое, од усплахирених и дивљих са Зегелеа, или хармоничних и љубазних Баула!

У једној бари пуној белога цвећа купање девојака. Мало даље видимо у дну предела једну краљевску поворку. На малом арапском коњу, огрнут у бело, са там–тамом напред и двадесетак ратника позади, пролази неки црначки вођ. Доцније наилазимо на још један там–там. Група жена и људи, необично веселих, иде некуд журно са музиком на челу. Сазнајемо да се прославља тетовирање груди једног девојчета што је са њима. Девојка је поносита на округле зеленкасте ранице што јој покривају чврсте груди. Да би била достојна њих морала је извршавати масу тајних ритуала, често болник и опасних, а сада је пуноправни члан свег женскога рода у племену. Један млад пар, необично леп, савршено го као тек изашао из раја. Они испуњују неки завет, јер она нема чак ни накита, чак ни лишћа напред; он ни оружја, нити му је секс привезан узицом уз трбух. Сликам се са целом групом.

Ми уопште не можемо замислити шта то значи једна црначка стаза. Људи и жене пролазе по цео дан и целу ноћ, и у једном и у другом правцу. Црнци су стално у кретању; они нису везани ни за какву личну својину а никакви их правилници ни пасоши не држе за одређено место. Црнац иде, да добави нешто што му треба, по неколико дана; он се или врати или не врати, налазећи свуда своју браћу и поздрављајући по другим путницима ону претходну. Отуда се црначко село не може замислити без колибе која је за пролазнике, и отуда се становништво једне колоније због најмањег разлога прелива у другу колонију.

Занимљиво је већ и само ићи Африком и гледати стасита створења како журе са свим својим покућством на глави. Они имају нешто што грдно личи на нашу колевку; у то стане сва одећа, све посуђе, сва живина, а равнотежу тога на глави не мора чак ни рука придржавати. Напред иде црнчева козица, позади жена са децом привезаном на леђа, и још даље мршави жути афрички пас. Ето једне породице која тражи погоднije место за живљење.

Пред неким селом на стази дочекује нас један витак деран, младић, намазан мирисима и уљем, обојеног лика плаветнилом, руку и ногу препуних гривни. Од свега на себи он има још само појас од црних врпци, кроз који је прометнут мач. Он је једном дигнутом руком наслоњен на колибу, и док прилазимо, љубазно нам се смеши, али, не мења свој став. Деран је главни љубимац шефа села, чија ниједна жена није толико намирисана и накићена.

Одмах потом прелазимо прозирну речицу. То је она иста Комое низ чије су ме брзаке спуштали пагајери пирогом када сам био у Алепе. Сад могу рећи да предели које сам видео на њеним брзацима, предели, небо и створови такође, били су можда најлепши што сам икада видео. Како се понекад храбрим да смем бити сентиметалан, тражио сам око себе цвет који бих водом послао тим крајевима.

Силазак са брегова ка Банфори необично је живописан. На седам километара пред њом, Самба застаје да види своју породицу и да је позове да му дође у Банфору. Пред нас излази цело село: чета сасвим нагих џиновских људи, груди и мишица невероватних.

Под нама се указује један врт сав у цвећу. То је Банфора. Мило ми је што знам да је њу засновао Вуије, подигавши ту прву колибу. Мило ми је нарочито што ћу му доцније моћи рећи да је створио нешто што је достојно најлепше песме. Пред Банфором су безлисни баобаби огромне дебљине, стари вековима. То су ти баобаби пуни тешких плодова и гигантских птица који су се толико допали моме седоме пријатељу да је он решио да баш крај њих заснује град.

Она даља шумица, због које изгледа Банфора као у цвету, у ствари је са лиснатим крунама чије је лишће чудно пожутело, с металним и свиленим преливима. Било је иза овог лишћа ново које се тек развија, бледозелене боје, а све то давало је утисак, и изблиза чак, великих букета цвећа. Данас је Банфора засађена свуда дебелим дрветима чије круне, пуне птица, мешају и преплићу своје гране; у чијој је сенци неколико кућица за беле; један диван врт пун хладовине и птичје ларме.

Велико спремање у празним колибама кампмана; прање, чишћење, бријање. Идемо да видимо беле. Н. треба да набави нову обућу, пошто се стара сасвим распала. Бели су невероватно љубазни, гостопримљиви, и пошто су ме натерали да примим њихову вечеру, идем најпре уз брегове да видим једно језеро познато са своје лепоте. У шест и четврт имамо јединствен залазак сунца, нагао и успламтео. Велики пламени језици пењу се уз небо, запаљујући га скоро до зенита, а онда се одједном све црвенило враћа оданде, сливајући се као крв.

Ноћ ће бити без месечине и звезде се још не пале, тако да кад стижемо на језеро помрчина је савршена. Да бих је видео, ја надносим лампу против олује над воду, коју осећам већ и иначе по свежини која са ње бије и по једва чујном удару таласића о обалу. Враћање је весело и утолико пријатније што ја већ знам шта треба рећи колонијалним белцима. Не: „Овде је дивно, ја вам завидим, и моја би сва жеља била да сам на вашем месту“, већ: „Заиста се дивим вашој издржљивости да живите у овом паклу.“ Јер у чему би иначе била интересантност њиховог положаја!

Док смо се враћали, сељаци једног села крај кога пролазимо, и које је на седам километара од Банфоре, кажу нам да ће око десет часова бити нека свадба. Видећи да би било узалудно молити моје пријатеље да ме оставе да сачекам свадбу, изнуђавам бар обећање да ми по вечери даду воће који би ме ту довеле. Они обећавају, сигурни да ћу се, кад се једном вратим и вечерам, предомислити.

Међутим ја одлучно устајем чим је готово са десером. Бели се вређају што им кварим забаву; они ме убеђују да се излажем правом самоубиству што идем. Нов пут од седам километара навући ће ми грозницу а на путу је ових дана примећено маса змија–пљувачица које се сад паре, због чега су страшно раздражене. Оне са неколико метара даљине пљују право у очи човеку а онда, када тренутно заслепи, уједају га. Срести пантера, сâм, са двојицом–тројицом пратилаца који ће се разбећи, непотребно

је итд. Иако ме Н. гледа скоро са мржњом, довољно је да се сетим да је он крив што сам изгубио један там–там играча на штулама, па да се сад од своје стране узјогуним и пођем. Иако ме ноге уистину боле а о змијама–пљувачницама, које су изуједале неколико црнаца, било речи цело то по подне!

Не узимам ниједног од наших слугу, који су до малочас прали рубље и који сад треба да се забаве негде у селу. Идем само са једним старцем и неким великим дераном, његовим сином, обојицом из Банфоре. Они су се због змија осмелили да пођу тек кад сам им добавио обућу. Носе две лампе против олује да би осветљавали пут.

Већ чим смо изашли у поље чуло се кроз ноћ далеко певање и ларма. Нисмо пешачили више од пола сата кад избисмо на велику гомилу распеване младежи. Ова, кад виде да је белац, распршта се, крештећи у смеху. Било је неколико колиба са стране, или можда и читаво село — од помрчине се није могло видети — и неколико људи остало је било крај њих. Остали су се сакрили у ноћ. Имао сам грдно муке да их наговорим да се весеље настави као да нисам ту.

То је било једно педесетак девојака и младих жена, које, играјући у савршеној помрчини, ишчекују да младожења дође по младу. Моје лампе само делимице осветљавају ову јединствену гомилу нагих тела. Изузев гривни, ниједна нема друге одеће до свеже лишће напред и позади. Њихови су ликови раздрагани; зуби који блеште и очи које сијају. Удови светли и чврсти. Постављене у тесан круг опкољен старцима, децом, старијим женама, оне тапшу и певају, и сваки час по једна улети у средину, распевана, луда, баца се полеђушке, час једној, час другој у наручје. Црна је девојка прими, полегне под њеном тежином, одупре се о гипке ноге и одбацује натраг у круг. Цео круг тако, као да је чврсто сливен и да је од затегнуте тетиве, прими, улегне се и одбацује младо тело на други свој лук. Ова у средини одлази одмах у занос, тако карактеристичан за црну расу. Она се не смеје више, она не пева више, не гледа више, има затворене очи, и само одбачена са једне стране баца се на другу. Потом је замењују.

Гасим лампе и гледам их овако, осветљене једва звездама, очима које се навикавају на мрак. Тако оне заборављају на мене и слободније су, луде, веселе и дивље. Тако се и слободније прислања на мене тело, чија чврстина, топлота и дах испуњују ме срећом.

Издалека долазе лагано светиљке. То је младожења са там–тамом и друговима. Чим стигне помеша се у гомилу. Тражим очима који би међ њима могао бити младожења. Представљају ми једног ружнога старца који је необично почаствован мојим учешћем на свадби. То младожења!

Напуштамо ширину и прелазимо сви у тазбинско двориште. Ово одједном препуно нагих тела, једва осветљених, у фантастичним покретима. Микеланђело или Лука Синьорели! Изводе младу. Она је омања, пуна, али стасита и симпатична девојка. Место лишћа има на себи кратку сукњицу од ниски кориа који звече. Там–там седа на земљу, крај младожењиног таста. Овај је на клупици са стране уласка у колибу. Малопређашње играчице су у полукругу пред њима, сасвим блиско, голе и светле од уља. Почиње игра сасвим тесно.

Појављују се сестре младине носећи на главама калбасе пуне кориа. Учесници су задивљени толиким поклонима: младожења, који је од оца већ откупио девојку за шест боца џина, ево и невести прави дар школкицама, за више од педесет франака. Имаће врло старога мужа али ће зато имати на себи више ђердана кориа но иједна

њена другарица. За даровима младожењиним ступају без ритма у круг и таст, и сам младожења. Они су исте старости, истога лика, те их једва разликујем. Ево се опет појављује млада из колибе. Сада је носе на раменима две прве жене младожењине. Све три су необично узбуђене.

Ове две жене су изузетно лепе и младе, још правих, чврстих груди, што значи да нису рађале, тј. да су такође сасвим скоро доведене, јер старост мужевљева не може бити никад доказ немању порода. Кад жена дуже времена не роди, муж оде код било ког сеоског младића и умоли га да ноћи са његовом женом. Одбити, било би неуљудно, а исто тако и сматрати да се тиме има неко право доцније над женом или породицом. Никоме неће пасти на памет да дете није правога мужа, чак ни томе младићу. По схватању примитивца, преноћавање са женом је исто тако један детаљ у извршавању многобројних ритула да жена буде оплођена: не осврнати се кад се корача, не јести нарочите ствари, не изговорити нарочите речи итд. Дете је директан продужетак онога који је све те ритуале извршио; мужа који је потражио младића, не младића који је послужио мужу. Оплођење је дело мађије, а физички сусрет је један од услова да се мађија збуде.

Код примитивца не постоје појмови о природним законима. Рађање није закон, умирање није закон. Кад не би било злих очију, повреда фетиша, и других чари, човек никада не би умро. Зато и ако умре, рецимо, човек од стреле или уједа змије, трага се увек који је тај сусед или пријатељ који га је, убио, извршивши пре тога чаролије и фетише противу којих се није могло одбранити.

Почиње право весеље. По једна или по две девојке, или младе жене, издвајају се из полукруга. Овај им снажно тапше. Играју пред самим там–тамом, једним вртоглавим ритмом. Њихова игра би личила на оно што се код нас зове „чарлстоном“ да оне и тренутка одвоје стопала од земље; али је цела игра баш у том грозничавом ритму целога тела, сасвим истурених бокова и сасвим уперених груди, у ритмичном трешењу и савијању, у размицању колена, у млитавој опуштености руку, и миру обријане главе. У том ритмичном трептању, у том трептању нарочито боковима, оне се и крећу уназад и не дижући стопале са земље, као они сатови чији механизам сувише снажно ради. И играчице личе такође, са оним надигнутим лишћем позади које се растреса, на птице које пред спавање растресају са перја све што се преко дана сакупило.

У дворишту је врло мрачно. Она једна или две светиљке што је там–там донео једва да осветљавају колико да се виде задивљена лица људи, жена и деце, збијених тесно око полукруга. Там–там диже паклену галаму. Иза оних што гледају, још на ономе остатку простора до житница и иза њих, до зида који брани од зверова, много људи који се у групама сами за себе, тесно, одушевљавају, врте у круг, галаме, и кидају грлене гласове у грлима. Има жена и девојака које ко зна из каквог разлога не улазе у круг; које играју у сенци саме, задихане, груди које личе на бића што живе засебно од целог тела; на животиње које би се хтеле отети у ноћ.

Могло се обгрлити такво задихано тело, привући са свим уз себе, а да се ово нити предаје, нити одбија, живећи и даље у неком продужетку вреле ритмичне трзавице. Било је величанствених, нагих девојачких тела која су остајала уз мене. нити свесна, нити зачуђена, нити љубопитљива што сам ту. Прилазе људи, граје, смеше се на мене, не љуте се. И то још није све. Ево таст, младожења и другарице, шаљу младу да игра преда мном, само за мене и сасвим уз мене. Јаје дарујем са пет франака, што

изазива френезију одушевљења. Затим ево там–там, лупа пред самим мојим ногама, музиканти ми додирују колена својим прашњавим главама и добијају нових пет франака. Ево мдаложење, доноси ми белу кокош, и таст, једно кокошије јаје. Трећих пет франака, које они неће да приме.

И веселе се наставља истом захукталошћу, истим лупањем там–тама, истим ритмичним трешењем свих сватова. Доста је погледати у луде па да се види чему води ова ритмика коју научњаци зову „там–там–коит Банфоре“. Требаће им још три-четири сата игре док младићи осете да су мужеви, да је фетиш овладао њима, њиховим девојкама и њиховим женама; а тада ће брзо жртвовати кокош, погасити и последње светиљке и измешати се по земљи овог кратког дворишта, између житница, колиба и зидова. Било који човек биће са било којом женом. Нема прељубе, нема љубоморе, ни срџбе; све што се буде догодило ове ноћи, биће у срцу фетиша. То је свадбена ноћ там–тама, и нико у њој не сме ни да дели, ни да бира, а тешко оном ко би о њој судио.

Око поноћи се враћам истим оним путем у кампман, праћен упаљеним лампама које носе обувени старац и његов син. Радостан сам да сам опет у ноћи, под звездама, далеко од мириса и врелине тела; дишем широким прсима, трудим се да у мирису саване разликујем мирис разних дивљих трава. Радостан сам што газим по мочвару; налазим да су сви људи браћа и изјављујем мојим пратиоцима да кокош и јаје које носе остављам њима. Слушам како је све даље иза мене потмули удар там–тама и ларма.

Н. већ спава. Он се за тренутак само пробуди кад уђем, и кад му кажем да сам видео целу свадбу, и да сам радостан што живим, он ми кратко одговара: „Утолико боље!“ и продужава да спава.

Ујутру налазим близу колибе један камион који се спрема да се врати у Бобо Ђуласо. Камион припада неком белцу у Бобоу, али је на њему сад само његов шофер црнац. На моју молбу да ме одведе у Бобо, он пристаје као на ствар о којој се не може ни дискутовати. Продужава да товари. Тада ја трчим у кампман да кажем црнцима да скупљају ствари; код белих, да нађем Н–а и да се опростим од њега.

Н. долази да ме допрати до камиона. Он ће продужити истога дана даље на североисток, да би дошао са друге стране Лобија. Биће опет сасвим сам са својим грбавим мармитоном. Измењујемо неколико љубазних фраза, скоро хладних, а онда му ја захваљујем на свему и молим га да се не мучи и не чека цео мој утовар. Н. се још једном рукује и одлази.

Одједном, кад је већ отишао, ја видим јасно колико је глуп о што нисам умео бити сада срдачнији.

То је један од најчуднијих људи које сам срео у животу. Да целог пута ничег другог нисам имао до само познанство са њиме, мој пут би вредео оволико труда. Ја сам имао пред собом једну велику и трагичну егзистенцију, тако исто велику и болну као ови баобаби, који су пуни птица и пуни плодова. а као да су сасушени, никада не листају. Он се није крио преда мном није лагао, није се претварао: пустио је да видим целу његову грдобу за коју није крив он, нити је изградио он, већ неразумљиве и неукротљиве непогоде живота и клима. Оне су ломиле његово тело и његов дух, а он је остајао и наказан и ужасан, али трајан.

Прогнан од породице, он носи једну непојмљиву жудњу: подићи кућу усред највеће дивљине! У ту своју жудњу увео ме је као у дом. Сада сам јасно увиђао да када ме је отпраћао даље, као са прага тих својих снова о домаћинству, који се свакако неће

никада испунити, ја нисам умео да му кажем ни достојно „Хвала!“ ни достојно „Због ом!“ Толико је тешко да човек пређе преко своје нетрпељивости. Сада је већ било доцкан, а ко зна да ли бих ипак могао. Гледао сам како Самба натоварује сандуке и канте и спремао сам се да седнем крај шофера.

ГЛАВА ШЕСТА

ФОСИЛИ И ЦРВЕНА СЕЛА ГУБАВАЦА ШТО СЕ ПОД КИШОМ РАСТВАРАЈУ. КОВАЧИ СИКАСОА И ЉУБАВ ЦРНИХ НАРОДА

Пут до Бобо Ђуласоа иде саваном која је прекриљена мајмунима. Села у којима станује племе Бобо сасвим су другога типа од оних кроз која сам до тада пролазио. Те су мали градићи начињени од црвене афричке земље, четвртастих, терасастих станишта, укошених зидова, без прозора и без кровова. Села су сачињавала савршено тип старих египатских станишта, исто као што и луди Бобо имају до последњега детаља верни изглед класичних Египћана. Њина џиновска тела, широка у раменима, уска у куковима, затим снажни, али мирних линија, удови и глава купастог темена, Дугих очију и равних истурених уста, изненаде све оне који су икада воле ли египатске уметности. И они буше доњу усну да би у њу углавили браду од слоноваче или камена, и они пуштају да им расте она кратка четвртаста брадица; и они бријy глатко лобању; а кад не иду савршено голи обавијају своја бедра укрштајући мараму као што су је укрштали и фараони. Ово црно племе, бескрајно старо, мора да се у току векова пробијало кроз Судан, заменивши огромни Нил, где је свакако робовало, речицом Бобо, у чијој је бескрајној дивљини само собом могло господарити.

У овој претпоследњој епоси путовања кроз Африку, од Банфоре до Нигера, ја сам био у непрестаном додиру са непојмљивом древношћу афричке земље и афричких народа. На Комои су били црни, међ којима бих волео живети да бих се вратио веселу и детињству; на Зазандри код Либерије црни који су скоро луди и абнормални од дивљине и усплахирености. Овде, у оном пределу исто тако обраслом дивљим саванским биљем, тропским шумицама, под исто тако жарким таласима сунца; све чега сам се дотицао било је древност, древност и древност.

Ако бих узабрао цвет, овај није имао облик осталог цвећа афричког, није имао ни корена под собом, ни зелених листова еко себе, већ је растао право из маховине. Поједино биле је само један огромни лист, као у времену када је мамут газио својом џиновском стопалом. Ако бих дигао камичак, овај би био или зуб какве препотопске животиње, или фосил, или метеороид; ако би закопали у земљу, тврду и испуцану од жеге, наишли би на рибе које су заспале унутра окружене последњом влагом мочвари.

Људи су из времена фараона; станишта из времена фараона. Њине најмлађе песме певају о Сумангуруу, који је био пре наше битке на Косову; они цртају исте цртеже које су цртали још пећински људи.

Све је фосил у тим крајевима. Фосил је тле по коме газимо, биље које ниче на њему; људи су фосили бившег човечанства; песме су фосили бившег певања. Једино су небо и светлост савршено свежи и нови; и утолико пре то оштро расветљење онога што је прошло изгледа још чудније и невероватније.

Доживљујем једну малу панику. Уморан још од јучерашњег дана и ноћашњег учешћа на свадби код Банфоре, подлежем трупкању камиона и топлоти ваздуха. Нисам спавао ни неколико минута кад се са ужасом пробудих. У сну сам се сетио да сам главу приклонио на груди и да су ми доњи део потиљка и врат тако изложени сунцу. Ја не знам уколико екваторски зраци уистину убијају; причали су ми да је било људи који су умирали од сунчанице добијене и несмотреним излагањем само руку, а причали су ми и да је било белаца који нису никада понели тропски калпак. У сваком случају, брига која се непрестано види код сваког белца да ни тренутак не буде изложен сунцу; затим сећање на малу сунчаницу коју сам имао на броду и на муку од које се умало нисам онесвестио у Боакеу, биле су ми довољне да се истински уплашим од онога што ме сад може снаћи. Изгрдио сам црнце што се нису сетили да ме пробуде а истог тренутка удвојио сам дневну дозу кинина, овоме додао још и аспирин.

С таквом бригом стигао сам у Бобо Ђуласо, једно од најважнијих центара афричке унутрашњости. Не увевши ме у град урођеника, црнац шофер довео ме је пред зграду у којој живи његов господар. Зграда припада представништву једне моћне трговачке компаније чије је средиште у Паризу и која носи скраћени назив Три Се И („Колонијална Компанија за Трговину и Индустрију“). Представништво води са својим црним слугама један једини белац. Отишао сам прво њему, да му захвалим на употреби кола и без његове дозволе.

Дочекан сам раширених руку и одведен одмах из просторије што служи за радионицу, кантину, магацин и трговину, на неку врсту покривене веранде. Иза веранде је белчев лични стан и онда двориште пуно рада и вике црнаца. Белац ме је угурао одмах у једну дубоку плетену наслоњачу. Довукао до мене сточић прекривен најразличитијим флашама са аперитивима. Његов бој донесе лед који он сâм прави. Лед!

Ја нисам лед био видео откако сам напустио обалу Океана, а кад бих могао представити шта значи у Африци лед за очи које су сагореле од сунца, за уста која једва говоре од жеђи и испуцалости, разумело би се зашто ми је живот одмах изгледао невероватан.

Рекох да захваљујем на дочеку али да ћу и поред уживања морати напустити ледену виски–соду, пошто желим да у кампману, или „бифеу“, ако га у Бобоу има, растоварим своје слуге и ствари. Белац ми одговори, сасвим озбиљно, да су ствари растоварене, да мој бој већ пегла у дворишту моје одело, да ћу ја с њиме ручати, да ће ми сам спремити кесу с ледом за теме, као предохрану од сунчанице, да ћу ту вечерати, спавати, писати и радити што год хоћу.

Ја очајно и одушевљено погледах ову веранду на којој је диван, пун кожних суданских јастука; стелаж са албумима фотографија, са романима Стивенсона, Конрада, Анри Мороа, и песмама тога драгог римског пријатеља који се зове Унгарети. Одједном осетих да сам бедан, слаб, да ћу, ако изиђем из овога, липсати у „бифеу“ или кампману; бедно нећкајући се и одбијајући, примих гостовање.

Белац се зове д' ла Фонтен, што је име једне од најлепших породица Француске. То је врло спортски леп, висок, и врло снажан и гибак младић. Он има велика танка уста, врло плаве очи, а обрве танке И скоро састављене. Његова одећа, рукави од кошуље заврнути изнад лактова, широке чакшире од некуване свиле, представља ону спортску нехатност која је у ствари кицоштво. Чим смо сели, ја му насмејавши се, рекох: „Протестант?“ „Протестант! Откуд знате?“ — „Ни по чему. Сасвим случајно,

тако, пало ми је на памет да можете бити само протестант. А затим један мој париски пријатељ који вам апсолутно личи по спољашњости, држању и покретима, од протестантске је породице.“ — „То је чудо, насмеја се младић, — ја никако не разликујем протестанте од католика.“ — „Ни ја, тј. никако не бих смео гарантовати за вас да сте протестант, али бих смео да нисте католик.“

Био сам заборавио да сам у Африци и разговарао сам са својим домаћином, најпријатније, што се да замислити, све до преласка за ручак. Јела и служење око стола као у Европи. Бој Фонтенов, деран елегантан као и његов господар, дресиран је за служење до савршенства. Никад се не би рекло да је то мали дивљак, који, чим је истеран из дресуре на чистину, одговара на пример овако: „Моа па буфе, мусје (ја још није жвакао, господ'н); или: „Ил а парти шие, мусје (отишао је да..., господ'н)!“ итд.

Шетња — да видимо Бобо и околину. Бобо Ђуласо је огроман црвени град станишта и тераса, изграђених од црвене афричке земље, које се роне и растварају на киши. Станишта приљубљена једна уз друга, једна над другим, са сијасет углова, укошених страна и зидова, трапезастих отвора уместо улаза. Нигде прозора, нигде крова, нигде дрвета; саме пусте терасе од црвеног блата. Кроз сред града, између она два брега на којима се простире Бобо, сасвим пред нашим ногама јасан и прецизан у своме пустињству, протиче речица Бобо.

Иако, као исцртане, имамо пред собом јасно све куће, све терасе, све уличице Бобоа до у недоглед, нигде не видимо живе душе. Рекло би се да је Бобо изумро. Једино је речица препуна нагих црних младића који се купају прскајући. доста је да се приближимо па да се сви ти влажни младићи разбегну. Сва утрина до града је златно–жута са црвеним флекама. Оно неколико тамно–зелених дрвета, пре града, пред свим широким жутим и црвеним пејзажом, завршавају ону хармонију страхоте, древности и пустоши, која је величанствена.

Бобо је нешто због чега вреди прећи ових хиљаду километара који га одвајају од Океана. Пошто сам видео Бобо, не морам ићи да видим Тамбукту који је, како видим по сликама, савршено исте изградње, у мање лепом пејзажу. Велика црвена купаста минара са кољем које стрчи на све стране, и које их придржава да се не растуре на сунцу и киши, чудно изгледају. Са врха блеште нојева јаја. Под њима, милион џиновских лешинара узлеће или дрема по овом граду–фосилу.

у пределу Горње Волте, и после у Судану, станишта људска су врло удаљена једна од других. Најближе село удаљено је од Бобоа читавих двадесет километара. Осећам велику радост да сам, поред свога новога пријатеља, у његовоме спортском Реноу који даје сву снагу што му допушта саванско биље. Врелина сунца, која нагриза гуме, Фонтену ништа не смета. Он је имун; на глави носи само филцани шешир, а мишице и прси су му сасвим обнажене. То је један од највештијих шофера које сам видео; ниједан други не би успео да тера машину по оваквом терену.

Долазимо у село Куми. И ту је све црвено; зидови коси, трапезасти; терасе које се круне од сунца и растварају од кише. Становници нас дочекују срдачно и достојанствено. Слоновача којом се они занимају извлачећи је и увлачећи је језиком кроз рупу под доњом усном сасвим је велика. Много жена са ранама венеричних болести, што свеже зелено лишће између ногу не може да скрије; много људи губавих.

На средини села нека врста трга окруженог црвеним кортинама ових зидова и зграда од земље. Гране неколико великих фромажеа и баобаба пуне су орлушина. Са стране трга један грдни фетиш од црвене земље, представља фалус и сплет нерава на

њему. Ово је главни фетиш племена Бобо уопште. Група људи, дерана и девојака, окупљена и наслоњена око фетиша, води разговор без много речи.

Други племенски фетиш је она риба „силкес“, тонгуавана, која се свуда у овим крајевима, где је већи део године савана покривена кишом и водом, налази жива и под сасвим сасушеним тлом. Чудни феномен живота ове рибе, која располаже са два система дисања, тако да се може користити кисеоником и најмање влаге у земљи, мора да је огромно дејствовао на машту Бобоа. Она је за њега симбол васкрснућа и загробно станиште духова свих помрлих предака. Та риба је родитељ племена и његова ударна снага. Убити тонгуавану је највећи грех који се да замислити. Ако се сазна да је било који члан, било ког суседног племена, и случајно, убио овакву рибу, племе Бобо му објављује рат као свом најкрвнијем непријатељу. Нарочито је фетишери побожно чувају у влажној земљи, и хране просом из руке као какву фантастичну птицу.

Све је тако чудно у овој архаичној земљи. У пото–потоима, мочварима обраслим густим биљем и дебелим дрветима, која имају облик наших врба и пуштају изнад блата и воде корење као пипке, живи риба која на месечини излази из воде. Она се помоћу пераја пуза уз корење, повијена стабла и грање, да би брсла зелено лишће. Као код многог биља и животиња у пото–потоу, њено тело фосфорише, тако да је њена еволуција кроз круне дрвета сасвим чудна. Извесна врста риба на Нигеру и Волти искаче усред дана на обалу, прелази одскакајући по више десетина метара, до пола зрелога проса или мањока, којим се онда храни. Ова се риба зове карнас. Да би заплашила друге животиње и инсекте који могу бити у околини, она, чим се нађе на обали, пушта, нарочитим органима који су између шкрга и уста, оштре, застрашујуће гласове.

Обичаји села Куми и околине, до дубоко у Судан, такође су бескрајно стари обичаји. Они се разликују потпуно од обичаја осталих афричких црнаца и одговарају потпуно обичајима првих Египћана. Тако је жена која остане удовица дужна да пође за сина кога је имала са покојником, јер Бобо наслеђује своју матер као и сва остала добра свога оца. Тако је брат дужан оженити се женама свога брата ако овога нестане из живота; а каптив је дужан, по цену казне смрћу, узети жене свога господара ма какве да су и ма колико да их је.

При повратку сретамо поворке правих, витких жена како корачају наге, дигнутих руку, чврстих или празних груди, са читавим кулама калбаса на главама, са високим котарицама пуним лишћа, што је зеље за стомак и одећа за тело. Многе једном руком пуном гривни придржавају котарицу на темену, а другом се поштапају на врло дуги штап. Њина мраморна брада и права рамена чине их сличним ономе архаичноме Аполону кога су Грци добили из Египта, и који је био, као небо и земља, и човек и жена, у исти мах.

После вечере, разговор на веранди до доцкан у ноћ, затим се пењем у своју одају с намером да побележим шта сам све видео тога дана. Моја одаја налази се са друге стране дворишта, у крилу које је било негдашња урођеничка зграда од пурпурне земље, па је Фонтен само осигурао од сунца и кише. Тако испред собе у којој је бој развио моју постељу, теб, сто и столицу, налази се велика тераса као на крову свих урођеничких станишта. Са те терасе види се цео Бобо Ђуласо, сасвим мрачан, пуст, а иза њега бреговита савана до у бескрај, осветљена полумесецом.

У одаји, увијен у „пањ“, који урођеници доле крај Океана дању носе око бедара, а ноћу се завијају њим до преко главе, спавао је неко на земљи крај моје постеље. Мислио сам да то бој чека, да би скувао чај, међутим једна жена, права и нага, најежена од зиме и сна, диже се одмах из шарене материје. Видео сам је тога дана неколико пута у дворишту; Фонтен је платио за њу родитељима, и чувао је за себе. Говорио јој са више нежности и срдачности но што белци обично говоре својим „мусама“. Мислио сам да је можда и воли.

Питао сам је да ли је сама ту дошла, или је ко послао: — Се мусје мон мали моа дил тоа! (То господ'н мој муж мени казати тебе) — Тон мари блан? (твој бели муж ти рекао). — Моа селуман мали блан (ја имам само белог мужа)! — Тоа Бобо? — Моа селуман Бауле, моа нон клеве бус, моа нон полте фелиас (ја сам једино из племена Бауле, не бушим уста, не носим лишћа). Фам Бобо нон бел, фам Бауле тре бел (жене Бобо су ружне, Бауле су врло лепе). — Моа тле бел (ја сам врло лепа)!

Ујутру, лаке измаглице које се дижу изнад Бобо Ђуласа. На мојој тераси као и на свим осталим буде се лешинари и лете шумним, тешким, масивним крилима пут неба. Небо је пуно црних птица. Оне улећу слободно у моју собу која је ваљда до јуче била њина, ударају крилима о зидове, и излећу опет пут плавила.

Овога дана имао бих прилику која би ме одвела Сикасу и Бамаку, али умор од доданашњег путовања мора да ме је сустигао. Наваљивању Фонтеновом да останем још један дан, па да ме он онда одведе у Сикасо, и не покушавам да се одупрем. Питање је да ли ћу после од Сикасоа имати прилике за Бамако. Ипак верујем у своју путничку срећу која ме је дотле служила а сувише сам и грозничав и лењ да бих одмах напустио ову дивну веранду, пуну аперитива, књига и јастука.

Мури, мали Фонтенов бој, доноси ми Бубуа који се одмах по стизању у Бобо био загубио. Бубу је мали водени прашумски мајмун кога ми је неколико дана раније поклонила једна млада црнкиња близу Феркасандугуа. Нема никакве вредности али како сам се навикао на њега, гледајући га на леђима Самбе док идемо, или хранећи га бананама и шећером, било ми је доста жао кад је нестао. Ја сам хтео због страшног његовог кукавичлука да га назовем именом Џара, што значи Лав; међутим безлично име бубу (мајмун) остало је као најзгодније. Мора да је све време био у фромажеу дворишта, Јер јутрос кад су црни радници доручковали кус–кус под фромажеом, он је изненада сишао међ њих да види шта једу.

Док Фонтен и ја разговарамо на веранди, долази у посету Батуре, син императора Самари, цара из племена Мелинке. Царство Саморија било је уистину огромна држава чији је пречник у овим крајевима износио преко лет стотина километара. На једној старој карти Африке, коју је дероко допунио шаљивим цртежима и послао ми као успомену, цео овај део Африке, до на неколико стотина километара од Океана и захватајући добар део Судана све до Нигера, остављен је бео и само са ознаком: Држава Саморија. То је један прост трговац луталица из Бисандугова који је, повевши свети рат против фетишиста, покорио државу краља Уасулуа. Од тридесет седам година славне владавине овога црнца, петнаест је испунило крваво ратовање са Француском. Био је немилосрдан: једнога сина је зазидао у кабину, и када га је после пет дана нашао још живог, удавио га својим рукама; закопао је живу кћер зато што је поздравила једног каптива. Има само две-три године како је, изгнан у Гамбон, изгубио живот на неки тајанствен начин. Његови синови растурили су очеву славу и богатство повикавши се у племена.

Један од њих, Батуре, муслиман и марабут, живи као што је почео његов отац и као што живе Ђула: одевен у плави огртач и тргујући слоновачом, гумом и коритеом. Потуца се, насмешен и ироничан, нимало горд на своје претке, између Конгоа и Нигера. Дугачак, са козјом брадицом испод дебелих усана, увек повијен и уморан, са вечним, од клањања, трагом прашине на челу. Фонтен га задиркује, зове га Орлићем, свршава брзо погодбе са њим, и тек на крају понуди му да седне. — Његов је отац био стварни геније, као политичар. организатор и ратник. За ове црне, нешто што је био Наполеон за нас. Његов син, „Орлић“, није мање генијалан у трговању.

— Мон пел повл' ом инфолтине; моа зениал селуман пул малсе е манзе! — насмеја се Батуре (Мој отац је био само несрећан човек а ја сам генијалан једино у корачању и јелу).

Он је носио око врата неколико ниских гри–гриа, што су фетиши црних муслимана.

По подне одлазимо истим реноом у село које носи живописан назив: „Један Фромаже на Ливади“. У ствари пред селом се налазе два џиновска фромажеа стара, свакако, неколико векова. Село је скоро идентично оном које смо видели дан раније, а које се зове Куми. Исте црвене терасе, испуцани зидови, фетиши, кокоши и козе. Једна црнкиња, витешког лика, као Мештровићев Обилић седи на тлу са троје близанаца који се апсолутно не разликује једно од другог. Док двоје деце нападају на њене груди, закорачени и размахнути као мали ратници, треће чека свој ред плачући на сав глас.

Преко пута ове мајке седи старица на троношцу, крај уласка у станиште. Поред ње наслоњена је једна гомила мотки од најскупоценијег угасито црвеног дрвета; зид од куће је од црвене земље потамнеле од сунца; тело ове старице, сасушено до немогућег, такође је врло тамноцрвено, — по њему су велике пруге таласасте мрачне татуаже, као пруге по тврдом афричком дрвету. Рекло би се да су и ове мотке, и зид и старица од исте дивне, отпорне, вековне грађе. Њена глава, само велика и мрачна лобања на танком врату, има израз на дивнијих египатских портрета. Један афрички пас крај њених ногу, треби се од инсеката; једно дете на њеним непомичним, укруђеним коленима, зацењује се од плача.

Ова жена, очито, налази се у последњем стадијуму спавајуће болести, це–це (тако распрострањене у Африци), када болесник, већ скелет и укочен, не може без помоћи ни да се дигне, ни да стоји. Ништа тужније но видети у овом селу мале девојчице или дечаке који, још на изглед пуни здравља, очајно се муче да савладају све јачу болест. Труде се узалуд да одагнају сан.

Мало даље трговац, на улици седећи у прашини, продаје неколико светих наркотичних плодова увек исте горке и одратне коле. Растерује метлицом мушице са своје рањаве руке. Он је изгубио већ једно уво, и сад му отпадају прсти са руке. Има губу која ће му ко зна кад згњечити срце. Тако је страшна беда и несрећа и у овоме селу, да нема скоро ниједне колибе од пурпурнога блата, а да се пред њом не виде, чак и мускулозне девојке, витке као ратници, чак и младићи снажни и светли, тек намазани палмовим уљем, са ожиљцима било губе, било сифилиса, или других тропских болести. Оне уништавају и унизују њину јединствену лепоту и младост, што су иначе толико у хармонији са природом.

При повратку, на уласку у Бобо, на једној широкој заравни као на неком тргу, там–там девојчица које се забављају саме између себе. Оне све заједно певају и ударају шаком о шаку, а по две и две наизменце весело скачу и врте се по ширини. Зато су

ставиле на себе широке плаве огртаче, који онда, вијући се око њих, изгледају као велики цветови, под сумраком који се нагло спушта.

Ноћ међ свим белима Бобоа. Људи весели, симпатични, гостољубиви, пуни интрига које се ипак помаљају из разговора. Много ледених аперитива. Остатак ноћи, дивне и звездане, али неке ноћи кристалне и стаклене, на тераси, са сном који прекида дерњава хијена, што се спуштају до саме оне речице усред вароши.

Од ране зоре буди ме улетање птица и онда дрхтећи још од сањивости искачем под слободно небо; чудно и смешно у јутра као какав лик у узбуђењу. Ићи ћемо, не камионом већ реноом Фонтеновим, који ће нас за неколико сати пребацити у Сикасо, на двеста педесет километара од Бобоа. Кола су тако мала да једва могу стати све моје ствари на њих, и пре но што пођем треба да се опростим са својим црним слугама.

Од њих ме неки, као Самба, прате све од обале Океана. Са њим сам, скрећући час десно, час лево, прешао преко две хиљаде километара. Не могу ипак да кажем да ми га је одвише жао када га исплаћујем. За време пута он се олењио и искварио, интригирао против осталих црнаца, тиранисао носаче које сам узимао успут, поткрадао сасвим ситне ствари. Када бих понова узимао сталне црне слуге, ја бих их пре свега бирао по раси. Све слуге, као Фонтенов Мури, који су били расе Бауле, Аполонијевци, или било које из прашуме крај океана, кудикамо су остављали за собом Бобое, Ђуле или Мелинке. И увек из раса у којима муслиманство није могло пустити корена: слуга фетишист је пун врлина, што је већ теже рећи за црног муслимана.

Ипак, у част Самбе, морам закључити да се она пажња, послушност, вештина и тачност у извршењу наредби, која је била и код Самбе, не би могла чак ни замислити код једнога белца. Само сам по једанпут упућивао шта треба и како треба учинити коју ствар, сутрадан већ Самба је сам то чинио. Иако никада није видео фотографски апарат, он је разумео цео механизам руковања њим; он је руковао бајама, апотеком, конзервама. Добио је од мене много већи поклон но што се смео надати, али осећајући да није стекао моје симпатије, остављао ме је без жалбе.

Други су ми хтели љубити руке и док су ми махали, очи су им биле пуне суза. Они су се надали да ћу их водити све до Нигера и по могућству и даље. Модерна механика је, међутим, тако немилосрдна у свом савршенству, да човека најпре осами, а онда му покаже да у тој самоћи нема ничега што ће је хранити. Рено може да прелази и кроз савану педесет километара на сат, али под условом да се одрекнем свих својих црних пријатеља. У Сикасоу већ, обновиће се зато цело питање како ћу и са киме ћу даље.

Само један сат како је свануло. Бубу, једини стари друг, везан за гвоздену кантину у којој је кујна, ларма, изненађен оволиком брзином. Он се боји нарочито мајмуна које види у савани а чија му је раса непозната. Око нас је најпре доста равно. Трава није сувише висока, доста спаљена од црних, и иначе спржена од сунца, али је пуна жбуња, букета дрва, цветова који ничу право из земље. доста памука, доста палми од чијег се плода може правити лажан седеф, свила, конопци, путер, опојна пића, и друго.

Прелазимо преко речице која се зове Црна Волта; њен извор је само на двадесет до тридесет километара одатле. Удружена тек у Голд Косту са Белом и Црвеном Волтом, она постаје једном од највећих прашумских река. Овде је већ пуна кајмана крокодила. Неколико сасвим нагих младића прелазе је претрчавајући преко повијеног и везаног грања изнад воде. Одмах иза реке земљиште је час врло узбрдно а час

стрмо. То је крај великога зверињa. Мало доцније, на самој скоро граници, између колонија Висока Волта и Судана, чије пусте просторе обрасле биљем ништа не дели, Фонтен тврди за две сиве животиње, које нестају у трави, да су лавови. Претпостављам да би тиме хтео да ми учини задовољство, а да су у ствари били они велики циноцефалски мајмуни којих је толико у овим крајевима. Доста даље нова животиња, боје прљавог сена, издужена и главата; пре но што би човек могао утврдити каква је, заклања је висока трава. У даљини се виде крда бивола, слонова или просто крупне дивљачи; толико су контуре замагљене од испарења а пропорције несигурне.

Оно неколико ретких села кроз која пролазимо опет је састављено од округлих колиба, са купастим крововима од сувог била; везане су зидовима који их бране од ноћног зверињa. У ствари ми видимо најпре само купасте кровиће изнад саванског била. Сами црни сељани воде овде свакако здравији живот но они око Бобоа, јер изгледају кудикамо свежије и веселије.

У Сикасо стижемо за ручак. Мој је први утисак да је ово велико село, прво суданско село у које сам дошао, и које је на свима картама обележено дебљим словима, савршено пусто. Нигде једног живог бића. У дворишту кућице од које Фонтен гради себи филијалу налазимо једнога црног младића, Фонтеновога повереника, који није родом из овога краја и чије су прве речи да не може више у овој пустари.

Фонтен улази у просторију, која већ садржи нешто робе; у просторију где треба да нам се спреми да нешто једемо и у просторију где треба ја да станујем док не нађем прилику која ће ме спровести до Нигера. У овој последњој он страшно виче на некога, а онда видим две-три наге жене како излећу оданде и беже преко дворишта; за њима видим Фонтенову ногу која се још баца за њима. То је црни повереник удесио себи харем у ком ће убити своју досаду.

Једемо брзо, ћутећи. Мој пријатељ треба да жури како би пре ноћи стигао у Бобо. Ја први пут остајем сасвим сâм, чак без и једног слуге, и утолико више сам што Сикасо није у некоме јединственоме пределу, где би шуме и реке биле драги пријатељи. Не, ја имам да останем у згради у којој се силом прави дућан за купце којих нема, у селу по коме су полегли само усијани ваздух и небо, у друштву црнца који се и сâм ту осећа туђ и очајан. Ко ће ми доносити воду, ко ће ми кувати чај, развијати постељу? питам бојажљиво. Фонтен увиђа шта се догодило и, исто тако, да једино што може то је да ме охрабри.

Пре но што ће сести у кола он хоће лично да види некога црнца, кога зову Коњушар и који треба да ме служи док сам у Сикасоу. Грди унапред свог повереника што можда неће бити довољно пажљив према мени. Опраштамо се. Жалим необично што губим тог тако скорашњег а тако великог пријатеља. Само да би био један дан дуже са мном он је предузео на себе да ме преведе у Сикасо, и због тога има да учини пет стотина километара, терајући једанаест сати по терену који има да, до крајности, изнури и његову пажњу и његову машину.

Гледам са ким остајем. Мој нови бој, Коњушар, личи на некога свеца са византских икона; то је први матори бој. Он је стар, аскетски мршав, висок необично, са дугом јарећом брадицом. Био је коњушар код не знам ког црначког краља; никад никога иначе није служио. Разуме највише десет речи француских и мисли да ће понешто умети да ми зготови ако се задовољим црначким јелима.

Фонтенов повереник, чим је Фонтен нестао, преобразио се. Ставио је неке тамне наочаре на нос и понова скупио оне отеране жене; не више у просторију која је мени

уступљена већ у ону у којој смо ручали. Пошто сам одмах увидео да његове љубазности, осмеси и намигивања имају да ме убеде да је он велики Европејац, оно што црнци зову: „сивилисе“ и „Клеол (Креол),“ а што је за мене најодвратнији представник црне расе, то сам своје срдачности према њему сасвим ограничио.

Остало је још да представим и треће лице на које дотле нико не беше обратио пажњу а које је као какав кошмар имало да испуни цело моје бављење у Сикасоу. У дворишту, само два-три метра од мог сточића на коме имам да једем, лежи на асурици губавац чије су ноге сасвим покривене ранама. Тада сам се ја већ сасвим био ослободио свога првога страха од губе, али не и одвратности коју човек осећа према свима болестима од којих се људско тело распада. Било је апсолутно искључено да тражим да губавца однесу на неку другу страну. По свему се видело: по свима оним ситним дроњцима, калбасу са водом и узицама што су око њега, да је он на том месту и на тој асурици староседелац. И ко зна још откад! После, ја сам био сувише уморан и тужан, сувише огуглао, да бих тражио и како да улепшам свој положај у Сикасоу. Доста што је требало тражити како да га напустим.

Коњушар–кувар био је велики пријатељ са мрзовољним болесником. Он не би прошао крај њега а да му нешто не добаци. Ја и сâм, кад сам се већ помирио са суседством, желео сам да га учиним сношљивијим: од поклоњеног ананаса, чију сам једну половину сам појео, другу половину дајем њему. Он сок од воћке меша са земљом и лепи на ране. Онда имам жељу да му и други ананас поклоним, а затим и све наредне, јер не видими како ћу их више окусити.

Испред кућице је нека широка пијаца, на којој је трг, као неки хладњак отворен са свих страна. Подигнут је на кољима и покривен великим дебелим кровом од трава. Тога дана је сасвим пуст. Ја истрчавам непрестано, не бих ли угледао штогод што би значило: моћи даље. У дну тога сеоског проширења пуног великих фромажеа и баобаба, сасвим далеко, налази се неки огроман стари камион натоварен коритеом. Црни који има да га терају чекају већ четири дана некога друга из Бобоа, и чекаће га тако ко зна још колико. Изузев онога камиона којим је требало да ја пођем из Бобоа није примећен већ дуго ниједан. Како је страховита врућина, то се сваки час враћам у своју кућицу и бацам на постељу. Али само лежим пола сата, па ми се или учини да чујем зврјање аутомобила, или помислим да су они црнци из Бобоа можда већ стигли, те опет истрчавам на трг.

Чим мало пређе жега, идем у село, уистину огромно; округлих, пламених, црвених колиба у вечери. Кровови од траве букте пред запаљеним небом. Колибе су тако повезане између себе, полукружним заштитама од зверова, и уличице су тако вијугаве, да се налазим у правом лавиринту, из кога се тешко искобељавам. Сваки час наилази се на брежуљкасте просторије окружене селом са свих страна; у средини само какав џиновски баобаб пун тамних птица. Прелази преко просторије само какав наги човек са копљем у руци; каква жена чија су бедра увијена у „пањ“. Жене и девојке које се, као у рају, одевају само у лишће, нестале су са мога пута.

Провлачећи се тако између колиба наилазим на читав скуп стараца поседалих по асурама у неком уском дворишту. Једва показују да ме примећују. Кад се прође кроз колибу испред које су старци (једини пут да се продужи даље овим лавиринтом) види се да су, у дворишту с друге стране, искупљени сами младићи. То су јединствено млада и атлетска, ратничка и скоро девојачка тела. Руке и ноге, дуге и витке, пуне колајни и прстења од шкољкица. Око бедара и прсију стегнути су танким тамним каишићима.

Њина кожа, много и чудно тетовирана, скоро је бакрене боје. Њин лик врло пљоснат, уских дугих и косих очију што као да су пуне суза; носа широког, усана које се смеше, дебеле и меке, изнад зуби врло белих. Лобање су им обријане изнад чела све до полатемена, а чеоне кости јако испупчене. Ови младићи дају слику највеселијег детињства, које се није још ослободило онога а већ је потопљено у најплеменитије витештво. И То из Банзане и Ђандуба из истог села, од расе Пел, усправни уз колибе док други седе пред њима, жагоре грленим гласовима.

Кроз наредну колибу улази се у треће двориште где се опет виде старци како седе по асурама. Ови су сви са кратким седим брадама и огрнути белим плаштевима. Тек кад дођем њих, примећујем да је са стране једна стреја, да је под том стрејом постеља од бамбуса и да на њој, увијен до браде и дрхтећи, лежи неки старац. Он има неку белу капу на глави, грозничаве очи, скелетски лик који се свршава у белу брадицу. То је осамдесетогодишњи Ђанколо Ђоло, краљ племена Туклор; сви старци што седе испред њега његови су државници и дворани. То је био већ трећи црни краљ пред кога сам дошао.

Ђанколо Ђоло се извињава што је толико болестан да не може устати да ме дочека, како је то обичај. Доносе ми троножац да седнем. Докле год краљ говори, остаци његових зуба ударају једни о друге. Он за време док разговара са мном издаје и друге заповести: управља својом краљевином. Младићи, у оном претходном дворишту, скупљени су за регрутацију и сад се држи савет како да се спроведу даље до француских војних власти. Ускоро, ови дечаци неће бити онако весели; многи се од њих више никада неће вратити у своје племе.

Иза краљеве постеље од бамбуса, под стрејом сасвим близу краља, жваће траву алатаст краљев коњ. Иако светлост није довољна, хтео бих да сликам. Један старац, дворанин, који зна неколико речи француских, преводи ми да је краљ изјавио да „није задовољан“ да њега сликам. Али он, усрдан до крајности, устаје ипак сâм, да лично уреди своје дворане, како бих бар њих сликао. Пошто му кажем да је од свих „најлепши ратник“, не може да одоли. У последњем моменту стаје пред објектив. Гледа ме затим са постеље, ситним, злим очима, непомичан цео, цвокоћући без престанка. Дајем му пет франака поклона.

За вечером, сâм, усамљенији но икад, са губавцем у мраку испред себе, са лампом — против олује на коју налећу це–це мушице. Тамни коњушар ми служи читав низ урођеничких јела: и кус–кус од мањоке, и футу од пиринча и кокоши, и ситне колачиће од хлебне палме са пивом од проса; све толико запапрено да се зацењујем од кашља. Пиво љуто, банане вруће, ананас који пржи језик. Онда прибегавам чају, који једини гаси жеђ. И већ се спремам да легнем кад ми Фонтенов црнац, још увек у плавим наочарима, саопштава да се у селу спрема там–там.

Идући са запаљеном лампом кроз потпуну помрчину, срећући људе и жене које не видим али који ме гласно поздрављају, једва наилазим на место где треба да се там–там одржи и где је крај неког баобаба запаљен мали огањ. Помрчина. Тачно од осам до десет чекање на играчице, грејање бубњева над жаром да би боље звучали, препирке на коме баш тачно месту има да се игра. Све као да је то први пут да се овако састају.

Наслоњен на нечију колибу, седећи на клупици, заспим. Буде ме први удари у бубањ. За играње остављен је велики простор опет осветљен само месечином која се појавила и мојом лампом. У игру улази ко било и врти се како зна, па ипак је то

најлепши там–там који сам икад видео. Једини где је кореографија чисто балетска и нимало мистична. Две мале играчице, свештенице–фетишерке, у одећама са широким атласним рукавима који прелазе шаке, са ногама чврстим, витким, тамним, као у дерана. Њине су обрве високе, а усне напуђене, Оне улазе сваки час; а када оне уђу у игру, тада се сви остали наги склањају. Девојке трче једна за другом, превијајући се, машући рукама као крилима; кораком који савршено држи ритам. Када се већ брже не може, нагло се повлаче међ гледаоце, као иза кулиса.

Ако је играч мушкарац он игра câm. Зато је обукао неку широку хаљину, која лети око њега кад скочи високо увис, машући рукама. Врти се у круг што год може брже, одскачући што год може више. Пажња је, и код играча и код играчица, обраћена нарочито на утисак који може учинити одећа лепршајући кроз ваздух. Овај свет, који је иначе го, облачи се да би играо. Примећују се нарочити покрети којима се помаже да одећа још продужи оно што тело није било у стању; скок или замах. Онда опет сви играју у исти мах, вртећи се свако за себе; чак и деца — падају у занос али не греше покрете. Жена коју додирујем за раме, чинећи се да је случајно, наслања се потпуно на мене. Волим њен мирис палмовог уља и амбре који ме је некада одбијао. Сада све што имам мирише на то и радује ме.

У један по поноћи напуштам там–там и враћам се за спавање. Тачно над губавчевом главом Јужни Крст. Извесне ствари које сам приметио док сам посматрао игру учиниле су да сам дуго још размишљао о чудном сентименталном животу црних. Ону љубав између два бића, која се међ белима види чак и на селу, ја још нисам видео код црних. Ја не само што нисам видео љубав између два бића, већ нисам видео ни привржености црнога било за шта. Осећање својине скоро и не постоји; она чежња за луксузом и елеганцијом, тако напрасита код црнаца, гаси се као и срџба. Црни данас купује обућу а сутра је већ уморан што мора да мисли на њу, и поклања је. Новац који заради или прокоцка или остави, при проласку кроз своје село, породици и пријатељима. Ови га, од своје стране, такође прокоцкају, попију, или у крајњем случају даду на контрибуције.

Што се тиче односа између човека и жене, природног односа, код црнаца је он већ на први поглед чудан. Ја га бележим једино зато што нисам ни код једнога писца нашао да се задржао на њему (као да то није једна од најважнијих манифестација људског живљења). Далеко сам од тога да смем да гарантујем за апсолутну тачност онога што наводим. То су појаве које би требало испитивати дуго и пажљиво. Сами белци што живе међ урођеницима причали су ми најпротивречније ствари. Наводим дакле само оно што један путник може закључити као путник: гледајући, што већ и само по себи може бити од интереса.

Кад човек живи са белима он више не примећује колико људи и жене живе удружено, као парови, као љубавници, као породица и као друштво. Међ црнима, они су потпуно одвојени једни од других. Постоји човечанство људи, и постоји човечанство жена. Та два човечанства, савршено различита једно од другог, живе нужно заједно, као на пример оне птице што живе са стадима, помажући се узајамно, сарађујући на одржању сила међусобних племена. Човек је одвојен од жене засебном мађијом, засебним фетишима, татуажама, тајном секса, начином живљења, чак засебним језиком. Све раздваја човека од жене а једино га сусрет сексова за њу везује. Човеку је ближи његов друг с ким је у истом тајном удружењу, с ким говори језиком који само

мушки разумеју, но жена, са којом рађа децу и коју он нити воли, нити презире, већ му је само туђа и страна.

Доказано је да црнац тешко замишља себе као јединицу. Он и себе и своје другове заједно види као једно једино духовно биће које служи истоме фетишу. Тај фетиш наређује да се иде жени да би се од ње имала деца која ће унети нове снаге у заједнички дух. Као идење жени, тај фетиш наређује и људождерство којим се апсорбује дух жртве и тиме јача општи дух. Један новорођени члан племена, или један појединци члан другог племена исто значе за јачање племенског духа. Али је и идење жени и људожерство оно чиме се људи само служе у име фетиша, док је однос између људи, мушких, прави племенски однос од кога и сам фетиш зависи. Слична ствар се догађа и у женскоме човечанству које води свој живот племена за себе.

Као што сам споменуо, изгледа да црнац нити мрзи нити воли жену. Он се жени да би имао деце. Деца, ако су мушка, представљају дух племена, и раде сама у полу од раног детињства; а ако су женска доносе богатство приликом продаје. Жена ради за човека а човек је тражи само кад треба да је понова начини тешком; она је тешка скоро без престанка, а за то време ни не сме да иде с њом. Човек се такође сједињује са женом и у фетишу, када је нарочити там–там, мистерија или обред. Тада је споредно која жена подлеже коме човеку, љубомора према жени код овога уопште ни не постоји.

Да би људи били на миру од жена, ове су кастриране чим ступају у доба девојаштва. Онда оне добијају прве татуаже. Отуда свештенице које још имају пуну сензуалност, бирају се међу девојчицама које се тек буде и које још нису примиле знак тетовирања. Жена носи, ради, туца просо, пере и рађа; она је у свету жена. Човек је у свету људи, из тога света полазе и томе свету одлазе његова задовољства. За црнца је његов друг једино нежно биће; за њега он има сву чежњу ако је удаљен и своју најбољу мисао када су заједно; но и ту је немогуће приметити ма сенку љубоморе или зависти.

Иначе чулни живот црнца остаје у многом скривен за пролазника и поред огромног броја сажваканих плодова коле, који су врло јак ексцитатив. Тропска клима је таква да и најјачим људима односи прекост и напраситост чулности. Понекад, тек после целе ноћи играња, чулна жеља црнчева долази до свог изражаја. Тада је он исто тако јак колико и бели човек јер је само ритам спајања код њега много спорији.

Сутрадан сам посетио поново краља. Ја мислим да Ђанколо Ђоло такође болује од спавајуће болести, иако га за то нисам питао. Ишао сам да видим ковачнице Сикасоа, на крају села, одмах поред испретураних брежуљака у чијим рупама ковачи топе метал на неки фантастично примитиван начин. Ниски кровови на малим кољима, покривени тешком сламом. Под њима дерани дувају меховима, развлачећи их као тесто, у оно мало жара на средини. Велики снажни младићи, детињских ликова и витких џиновских тела, сасвим наги, кују под отвореним небом.

Они кују клечећи, замахујући рукама, и целим телом, једним тешким гвожђем без дршке. Кују стојећи, раскорачени, уздижући се својим замахом у небо као црна вулканска генија. Њине лобање су савршено обријане. То су најлепша тела која сам икада видео у животу и која ћу икада више видети. Дају онај исти утисак огромности, супарништва огромности простора и предела, који даје давид Микеланђелов. Ја не волим како је Давид вајан, али не знам ниједан кип у коме би човек био представљен да је у толиком сродству са општом огромношћу; човек, који иначе увек изгледа толико сићушан у пејзажима. Деловање Давида зависи ваљда и од стварних димензија

кипа; међутим ови црни младићи, обичног човечанскога раста, излазили су из граница човечанских пропорција једино склопом и покретом својих младих тела.

Они кују игле, мачеве, копља, од гвожђа и бакра које сами ваде из руда ту у блиским рупама. Они, као што знамо, припадају засебном племенском реду и истовремено су и ковачи и свештеници и чувари фетиша, јер граде оружје, и рукују огњем. Они су једини који могу кастрирати девојке, који могу стављати татуаже, а ипак колико је скромности код тих тамних младића!

Цело пододне пролази, између губавца у кући, натовареног камиона, који неће да иде, и ковача с којима сам се врло спријатељио. Њих је свега осморица, иако припадају разним породицама, изгледају сви као браћа. Пошто су ме позвали да ручам с њима љути кус–кус, сок од кокоса и вино од палме, радосно сам примио њихов позив, већ на саму помисао да тако не морам гледати у губавца и коњушара. Понеки су знали коју реч француску, тако да смо водили весео и дуг разговор о стварима савршено безначајним.

Онда ми један од њих, Зана, иначе и ловац на хипопотаме, рече да има брата који је болестан и да би волео да га и ја видим. Нашли смо га на асури између неких колиба; то је био младић необично снажан али врло ослабео и сав у ватри. Груди и трбух су се дизали бурно од тешког дисања. Младић, скоро дечак, прво се уплашио од мене, а онда ми нагло стаде прислањати лице уз руку.

— Шта каже? — питао сам његовог брата.

Зана је био више болесника, миловао га лагано по рамену. Обрнуо је лик, и најпре гледао као да не чује; затим рече ми не кријући сузе:

— Луи или ди не па мулил, луи мон флел авал боку флус (фрус), мусје (Он каже да неће да умре; мој брат има грдан зорт, господине)!

Ишао сам да им донесем кинина и обећао да ће деран свакако оздравити. Ковач је сад био сигуран у добар исход (ко зна како се све свршило!) и збијао шале док смо се враћали:

Луи семпле флус, семпле флус, мусје!

Ја сам био горд што један ковач, који је свештеник и фетишер, има толику веру у белца и у његове лекове. Мислио сам: „Ево где бели могу бити велики; они су несмотрено опустошили ове крајеве, сада бар могу заштитити и спасти оно што је на њима још остало!“

Увече, повереник Фонтенов долази, сав накићен, да ме пита да ли бих му учинио једну велику услугу („ун гланд селвис, мусје!“), да ли бих му, наиме, позајмио моју лампу за то вече. „Иди до ђавола!“ мислим у себи и дајем му је. Истовремено се радујем да сам приморан да то вече лутам по савршеној помрчини кроз село. Нећу бити човек који светли и кога због тога сви виде и сви га поздрављају. Одлазим да вечерам код мојих пријатеља црнаца и опет остављам недирнуту коњушареву вечеру (нека је дели са пријатељем).

После вечере идем сам у шетњу, губим пут, налазим га, забављам се тако до миле воље. На неком проширењу седам под огроман фромаже и слушам живот села око себе. Све је радосно што је сунце најзад отишло. Групе људи и жена пролазе у разговору. Ја сам савршено срећан. Проналазе ме ипак неки старци, које у мраку не могу да познам; са њима је један стари грijон (бард), кажу сасвим слеп. Око нас се скупљају лагано сељани. Грijон не престаје да куцка у сићушну тамбурицу од калбаса. Пева слабачким гласићем који је као неки искидани кончић.

Сви га задивљено слушају а онда одједном пукоше у громогласан смех. Питам их шта је. Неки младићки глас објашњава да је гријон певао: „Ти си човек, ти си бео, ти си добар, ти си храбар; знаш шта треба, шта не треба, твоја је цела земља, твој је врховни фетиш. Ти си тако висок да си виши од свију нас!“ Ово последње је узрок да су се сви тако развеселили. Они знају да гријон не види и да је можда само случајно погодио један стих који одговара и спољној стварности. Гријон охрабрен сад само пева о томе: „Ти си велики, ти си већи од свију, Ти си већи од колибе итд.“ Дајем му поклон само да би ме оставио на миру, и он се губи у ноћ.

ГЛАВА СЕДМА

АФРИКА ХЕРОЈА, МИСТЕРИЈА И ЕПОВА. ЈАРЕБИЦЕ КОЈЕ УБИЈАЈУ НОЋ НА НИГЕРУ, ЛОВЦИ НА ХИПОПОТАМЕ И ПЛАВИ МАЈМУНИ НА ГРОБУ СУМАНГУРУА

Опет сам сâм. Док се враћам кроз помрчину придружујем се паровима младића или девојака, покушавајући да говорим са њима, не знајући ни каква су им лица. Одједном један белац са лампом. Кад уђем у његов осветљени простор он мс тужно и уљудно поздравља. Прилази ми:

— Добар вече!

Добар вече, када сте дошли?

— Не, ја сам одавде, живим овде, ја сам Либанац и тргујем. Живим повучено. Чуо сам да сте дошли са Фонтеном и чуди ме како ме није потражио. Мислио сам да не желите да ме видите.

Како? Ни ја не разумем! Ја већ два дана чекам неку прилику која би ме превела до Нигера. У страшном сам задоцњењу.

— Знам, зато сам и пошао да вас потражим. Ја имам неки товар саванске паприке које могу повести и сутра у Бамако.

— Ви бисте ме сутра повели до Бамака?

— Могу.

Гледао сам у ноћи јединог осветљеног, тог чудног, кратког, дебелог, скоро расплаканог човека, који је знао да сам овде, који је знао да сам у неприлици и који, кад је видео да може да ме из ње извуче, долази сам да ми се понуди. Он ће поћи неколико дана раније но што је планирао и прећи ће са мном пет стотина километара, колико је до Нигера, што је као од Београда До Ђевђелије; толико се закон гостопримства негује између белих у овим крајевима.

Мој нови познаник је Либанац; не Европејац већ Либанац, не Јеврејин већ Либанац; то је оно што белци сматрају полуцрнаштвом а црнци полубелством. Можда је због тога тај Левантинац тако очајно тужан. Он овде, овако безначајан, и расплакан толико да га се ни Фонтен није сетио, ни овдашњи црнци сетили кад сам говорио са њима, свакако ипак зграбе богатство, на онај тајанствен и невидљив начин на разне физичке слабости. Затим смо говорили о Либану, па како је од давнине навикнут на јужно сазвежђе, показивао ми је многе констелације за мене непознате, њино кретање и њин пут.

Кренули смо чим је почело свитати. Моји црни пријатељи, Зана, То, Ђандуба и други, дрхтећи од хладноће и сна, изишли су да ме испрате. Њина кожа, светла и глатка преко дана, била је од хладноће као испуцана и посута пепелом. Одједном видех да ме је уистину жао растати се. Зашто не бих заувек остао у једном крају света где је живот тако прост и тих као што је међ њима!

Камион Либанца први пут излази из своје гараже покривене палмовим грањем. Он је обојен светлом зеленом бојом. Шофер је црнац добављен из Боакеа, али ни најмање не улива поверења. Либанац посматра огроман товар џакова пуних ситних паприка које нас све натерују на кашаљ. Кад види колико има мојих ствари, он, иако предлажем да пола одбацим, скида бар трећину паприка, а онда седа крај мене и шофера, крсти се неколико пута и даје знак за полазак. Прелазимо бескрајну савану, увек исту иако често живописну. Црвени мравињаци су све ређи и све мањи, али зато све чешће у даљини, по мекој земљи мочвари којом не пролазе стазе, види се покрет животиња. Читава крда која треба да су или крда бивола или крда слонова.

Целога тога дана, на више од три стотине километара ми смо наишли свега на два села. Код првог застајемо да ручамо. Малено сиромашно село на речици Багое, која после има да тече кроз страховите мочвари око Сана. Становници овог села врло су лепе расе али прљави, уплашени и убоги. Они најпре као мајмуни беже на све стране од нас. Жене употребљавају канарисе необично велике и шарене. Шаљемо их по воду. Како је вода ту, покривена густим зеленилом, много птица лети над овим сеоцетом. Животиње саванске, антилопе и неке које не познајем, долазе дале слободно на појило. У дрвимо, крај колибе пред којом једемо, проналазим да има пуно нагих девојака и младића. Једу воће, и крију се од сунчеве врелине.

Тај дан је дан мога крснога имена. У Београду мора да је, као и увек тога дана, дебео снег, у Палилули, у мојој башти, на Староме гробљу. Мени су међутим уста и грло толико запаљени од врелине и жеђи да једва могу да говорим. Све је врућe. Овде је сунце непријатељ, вода непријатељ, воће непријатељ. Следујући пример Либанца, који тврди да вода, само ако тече, не може носити болест, ја замачем главу у сваки поток преко кога прелазимо, и пијем много и слободно. У хрватским Фужинама, где смо Дероко и ја провели једно лето, потоци су били студени; сада су свакако покривени ледом. Колико бих дао за један комад њиног леда! Прелазимо село Бугуњи; то је друго село на које наилазимо. Како нам кажу да је седамдесет километара дале изврстан уроћенички кампман, продужавамо да бисмо у њему ноћили. Ускоро ће ноћ.

Међутим, пред само вече, несрећа. Либанац, који, као и сви белци, комбинијући своје кретање кроз савану са ловом, држи непрестано пушку уза се, спреман је да пуца чим се на домак појави каква дивљач. Љут што не наиђе и на што веће, он пуца и на птице. Једно тридесет километара даље од Бугуњиа испред нас полета и скакуће јаребица. Она иде право правцем којим се креће камион а онда скреће у страну, несмотрено, све више на домак Либанчеве пушке. Овај нишани и чека кад ће му бити најближе. На жалост, шофер–црнац, не само што је такође прати љубопитљиво погледом, већ несвесно и воланом управља у њеном правцу. У последњем тренутку ја видим да камион иде право у неку дубоку јаму коју су црни ископали за зверове. Чујем пуцањ суседов, а тада се сви налазимо под брдом џакова са паприком, кантина, постеља итд.

Када се извучемо — срећом нико није повређен — Либанац још држи пушку у руци и дрхће од узбуђења. Обоје гледамо у скоро изврнути камион: он је у њега уложио педесет хиљада франака, ја наду да ћу њим прећи још сто педесет километара који ме раздвајају од Нигера. Питање је да ли ћемо га моћи извући, а, када га извучемо, да ли ће нас хтети даље носити. Ја грдим шофера, Либанац не сме, бојећи се да се овај не увреди, па нас још ту не остави. Шта као четврто ловиште света на велико звериње. Знам да зверови не нападају без разлога на човека; али овако у ноћи, кад сви

већ спавају, мислим: „ипак, кад им је тако згодна прилика!“ и радо бих се, да ме није срамота, попео на џакове са паприкама, иако се тамо кашље.

Вече моје славе! Тужно вече без пића; са сланим прженим месом још у грлу! Ипак дивно звездано вече саване! Да живим хиљаду година, волео бих те хиљаду година!

Сву ноћ је необично хладно и ја са тугом мислим на јаднога Бубуа који није навикао на велике суданске разлике у топлоти дана и ноћи. У једном тренутку се будим са јасним осећањем да некаква огромна звер чучи нада мном и надноси ми се над лице. Само отворим очи, видим да ми некаква дугачка глава додирује образ и уво. Осећам чак и топао дах, што је тренутак ужаса. У ствари, само се угао од покривача надвио на моје лице. Животиња је била замишљена али ужас стваран. Он се брисао одмах из сећања и ја присуствовах његовом нестајању као смиривању заталасане воде. Сан се спуштао над тим као велико вече.

Када сам се опет пробудио, јутро беше увелико. Оно је носило пријатно изненађење које човек има када се пробуди у новоме пределу или соби, чије појединости није довољно упознао вече раније. Предео је био бескрајан, а наша кола на њему: мала покварена играчка. Шофер је радио на расклопљеној машини а сви наши црнци били су око њега. Либанац, блед од хладноће и туге, држао је руке у џеповима и врат у ременима. Једини сам ја лежао смешно насред пута, на постељи, са сточићем крај ње, као да је нека олуја однела целу собу нада мном. Пошто се извучем из ћебади, изненађено гледам вунени костим за купање који ми је преко одела. Заборавио сам да сам ноћас, дрхтећи од зиме, ишао да отворим кантину и из ње насумце извукао прву топлу одећу на коју сам наишао.

Идем на поток који није далеко, перем се брижљиво. Уплашим масу црно–белих птица које продужавају да круже нада мном. Гледају љубопитљиво како се бријем. Кутија за брзине прорадила, шрафови пронађени; шофер изјављује: „Педли иси боку пети фетис; нон вуле сасе ну, вуле асасине!“ (Пошто је јаребица птица-фетиш у овим крајевима а ми је ловили, она нас је хтела убити.) Шофер изводи; он врло Добро зна да је кривица до њега, а да би комедија била што већа, он чак као заустави кола, чим се јаребица нађе пред њима. У сваком случају Либанца је сасвим прошла воља за ловом.

Прелазимо преко широке реке, обале пуне крештавих мајмуна. Наилазимо на тамне ловце на хипопотаме који спремају пироге за лов. Поклањају ми зубе који су лепи али, ваљда због рђавог лова, доста оштећени. Пролазимо поред густих тропских шумица пуних лијана. Њино врло тамно а ипак прозирно зеленило изгледа, у општем жутилу саване, као скупоцен драги камен. Покоје усамљено, у огромном пространству, нежно дрвце капоке покривено црвеним цветовима. Црни пролазе. И то је сва Африка!

Савана се више не мења све до брежуљака испред Нигера. Река, друга река Африке и само за трећину мања од највеће реке света, појављује се у даљини иза зеленила растиња. Видим широку и зелену воду, језерски мирну на изглед и видим плаве брежуљке обала обрасле зеленилом. Ту, на том месту света, река још није постигла све своје богатство воде, и њена ширина, чини ми се, не превазилази много ширину воде код Београда. Затим њена лепота је као и лепота свег афричког пејзажа: у светлости, тишини, пространству, у величанствености, без икаквих чудних детаља,

без иједне живописности. Снимак било које европске реке истакао би сву њену лепоту: снимак Нигера, иако је истинитији у својој лепоти, дао би врло мало.

Стигли смо на бак пред подне. Чекали смо да нам дође шалупа која ћа нас превести на другу обалу. С ове стране биле су још сасвим дивље обале, неколико колиба и пирога; са оне се, иза зеленила, виделе јасно контуре Бамака, „Великог купатила крокодила“. То је најважније средиште овога дела Африке. Око нас црнци који су допешачили из даљине и који такође чекају шалупу.

Чекајући, жене перу своје мараме, хладе и перу бокове, а око њих пливају, безбројне рибе и деца. Дивне девојке и младићи са алкама на носу. Узимам за руке један пар и одводим мало даље у жбуње ради сликања. Заплашено нама, неколико крокодила, сасвим бедних и ружних, лагано се спушта у воду; на води се виде погдегде крупне главе хипопотама, а ипак, само где нема зеленила, људи се купају, и нико на крокодиле и хиполотаме више не мисли.

Дуго времена и вике док нас шалупа превезе на другу обалу. Тамо је блештава и велелепна визија црнога света. Наги људи који трче у послу излажући тамнину својих снажних тела врелој афричкој светлости. Жене увијене у атласне мараме ватрено обојене, прекривене ђерданима и златом, задижући скерлетне материје изнад тамних ногу, све до трбуха, улазе у воду. Дивне девојачке ноге чији се одблес прелама и раскида у таласићима, чврсте груди које се надвијају над језерско зеленило реке, кичма и глатка леђа која се савијајући затежу; сва тела која се преливају од воде што се са њих слива. Има жена и људи који се перу и оних који захватају огромним канарисима воду. Безбројне пироге пуне атласних огртача и наге деце; затим деца која су тек проходала а већ пливају и прскају око себе, радујући се на воду, светлост и себе. Све је то Судан; чар луксуза, Истока који се чак од Бенареса, преко Персије и Нила вуче до Тамбуктуа и довде.

Мало даље, када се прође рибарско сеоце и шумица на реци, почиње Бамако, град који су пре два века основала, бежећи, два црна фетишера назвавши га: „Највеће купатило крокодила.“ Бамако: бифе, лед, берберин, велико тржиште пуно белих црначких тепиха, слоноваче, ћилибара, кожа и зелених афричких поморанџи; Бамако, град црних и белих, велики и важан колико и Дакар.

Могао сам и остати у њему, пити хладне аперитиве, јести неку врсту француске кујне и спавати у бифеу. Али иако уморан и изнурен, ја сам само узбуђено журио да пођем што пре у Куликоро. То је, даље на Нигеру, место о коме ми је Вуије толико причао. Провео је тридесет година у Африци, од којих у Куликору неколико најлепших. Све су се његове приче зато њиме завршавале.

Оставио сам ствари и мог Бубуа у Бамаку; почастио Либанца, захвалио му се на свему што је за мене учинио, па се само са једном торбицом опет вратио у рибарско сеоце. Рибари су ме примили необично љубазно и одмах ми нашли пирогу и пагајера, младиће, који ће ме спустити до Куликора. Могао сам прећи на други начин тих шездесет километара који су ме раздвајали од светог села, али ми је изгледало грех не провести цео тај пут на самом Нигеру, на реци о којој сам такође сањао од детињства. Моје скорашње јединствене успомене са силажења пирогом низ брзаке Комое, кроз прашуму, говориле су ми такође узбуђено: „Пирогом! Пирогом!“

Пирога на Нигеру била је дужа, али грубље урезана у стабло од оне на Комои, па зато стабилнија. Прво време, док није пала ноћ, ја сам могао лакше цртати но пре. Сада сам имао само два пагајера. Терао је најпре само онај испред мене; један снажни

младић који, у почетку, гони пирогу забадајући дугу мотку у воду, широким замасима. Развучен у простор, црн И размахнут пред ширином небеском, као какав фантастични св. Ђорђе на сасвим потамнелој икони. На средини воде он се дохвата весала и седа. Огромна маса великих вечерњих птица кружи над нама.

Над водом ускоро потпун мрак. Не виде се више крај обала крокодили, ни птице и мајмуни у грању; нити колибе заклоњене густим дрвећем. Једино иза брегова пожар саване изгледа као свитање. И то свитање пожара не оставља ме целу ноћ. Ја непомично гледам, окружен све више веловима магле, воду око себе, удар весала, веслаче, и тамно небо над собом.

Младићи ми показују рукама на свој стомак, да су гладни. Они не знају ни речи француске. Ја им дајем знак главом да пристајем на оно што желе, иако управо не знам како се мисле помоћи. Пирога затим прилази некој колиби пред којом је упаљен огањ. Добре наге жене спремају нам кус–кус од проса. Док спремају, гледам их како се крећу око ватре, и видим на једној неки чудан накит око врата. Питам је шта је то, али, пре но што ми њени укућани и одговоре, заспим.

Толико сам заморен од путовања, опијен скоро умором, да је довољно да седнем било где на миру па да задремам. Кад сам се пробудио силом, увиђам да је боље ту у колиби одспавати два-три сата, па онда тек продужити. Спавао сам на белим суданским теписима, буђен сваки час разговором мојих пагајера са црним сељанима. Зеленило и шумарак су почињали одмах иза колибе; испред ње чуо се шум воде. И уморан и успаван био сам задовољан да сам ту. Говорио сам себи у сну: „Лепо је да си ту!“

У поноћи смо продужили. Магла се разишла, небо светло и звездано, обасјано месецом, који се крњио. Река је била црна. Питао сам своје пагајере: зар не умеју певати. Они се насмејаше Младић који нам се од малочас придружио и који помало зна француски, рече да би пагајери певали, али да не знају, и да не могу да се сложе о чему ће. У Купатилу крокодла (Бамако) рекли су им да је белац (ја) гриот (песник). Ако им гриот да речи они ће их радо испевати.

Игра ми се допаде. И као што црнци прво замисле било какав догађај, па га онда објаве слушаоцима и отпевају, рекох им да ће моје речи бити о једној девојци. Зове се Ме. Њен заручник је био тако дуго на путу, да када је дошао да је види, затекао је на умору. Младић им је превео прву песму. Они су ударали веслима о воду и пажљиво га слушали; затим су певали.

I
У овој ноћи нашој
Дошао просио:
— Ме, хоћеш ли бити мојом?
— До ове године,
До овог дана, можда,
До овог часа.
— Ме, Ме, чујеш ли, ја те зовем?
Моја је реч: Ходи!
— До овог часа хтела сам у твоју колибу;
Сада ме пусти да мирно идем у своју;
Моја је колиба у земљи.

„Фабе, фаба, Ме, моа
Млади пагајери певаху:
Ме фефе,
Хити Метафа
Амфлембе гу, анем
батове, вуали
Нанага Ме, Никеренана
Ме!...“

То је била моја песма коју певаху ови црни младићи у ноћи; изгледала ми је чудна и страшна и туђа. Нисам никада имао такво осећање. Њима се допало, и хтели су да сазнаду шта је било даље:

II
Погледај, моје је тело скоро мртво
А још је увек црно!
— Могла си бити мојом радошћу!
О ја ћу отићи у кућу у којој никога нема;
Остави ме да умрем, да одведем свој бол у земљу,
У гроб! Мислићу увек на тебе, у земљи,
Својој кући.
„На фала ну ига бе а аха катасфи.
Јиха нима не па рију нои је
Са хајива мају лаила танаке леба
Бадира са хаји уаје мани нију си
Рејаје!...

Ја сам писао на колену, у ноћи, тамну сенку речи, песама које су једино желеле да се њима допадну, али које су одједном и самог мене одушевиле. Толико особеност тренутка победи човека.

III
Када је Ме умрла
И птице са ње одлетеле,
Када је сишла у свој дом,
Она га је сама водила;
Није могла ни да се миче,
Није имала са ким да говори.
Онај за ким је највише жалила,
Ишао је кораком несигурним.
„Моама Ме, моама бленфело моро ани Ме,
Нарана ану блима
Алума фара кама Ме, нсега Ме не харера харера.
Акарели тири мабади мани фарију н'сегамене
Харера!“

IV
Покривени својом мађијом као сенком,

Изгледају црни.
Иду један за другим кроз високу гору
Пробијају се кроз лијане.
То је једина веза са бескрајним гранама
Што жуборе до неба.
Њине стопе такође не знају за земљу већ за папрати.
Они и умиру тако руку замршених у лијане.
Затим они, истим тужним гласом певаху опет веслајући:
„Ауде са на Ме Ауиде, о'и Ауиде, о наребле,
иха блама, ма икел макуја Ме!“

Шта каже њина песма? упитао сам младића. У његовим речима није било нимало смеха, као ни у њиховој песми, када ми је објаснио: „Кажу да када је девојка Ме умрла, и заручник видео како је односе, кроз ноћ, довикнуо је плачући: Да, да, Ауиде, Ауиде (веренице!), одлазиш, а не видим више, као некада, стражњицу само твоју из даљине!“

Смејао сам се радосно, на овај пример како се једна иста песничка идеја обзнањује различито у беломе а различито у црноме; и жалио сам што ћу свакако тешко сазнати шта значе тачно речи које сам записао. Ко зна са колико и са каквим деформацијама изражаваху оно што сам им малочас предложио за певање.

„Ауде, са на Ме Ауиде, о'наребле, иха блама, ма...“

Пред зору сам осећао велику хладноћу и једва дисао од нове магле која се спустила.

У зору сам стигао на величанствену златну, пространу плажу под Кулинаром. Ништа романтичније и примитивније од овога сеоцета, које је између жутих плажа Нигера и планина. Ове су пурпурне наслаге базалта са зеленим шумицама на врховима. Остављам пагајере да чекају па идем Жуву, познатоме ловцу на хипопотаме. Њега већ сви знамо по чувењу, из документарних филмова и из илустрованих листова. Његов мали бенгало, пун аперитива, кожа и слоноваче, у ствари је четири километра од села.

Без Вуијеа ја не бих никада знао важност и значај Куликора. Обишао бих, као и сви остали, место које је за црнце оно што је за нас Косово. У њему је Вуије пронашао велики еп о Сумангуруу и записао га. Легенда тврди да се у овом селу, чије име значи „под планином“ водила одсудна борба између Сундијате, вође муслимана, шефа Малинка, и Сумангуруа, вође фетишиста, шефа Бамбаре. Ова битка треба да се догодила у дванаестом или тринаестоме веку. У Куликору је погинуо Сумангуру, по предању Малинка, побеђен, а по предању Бамбара, непобедив. Његов гроб је у Куликору, и на овоме нарочити фетишери приносе жртве поклоника који долазе са даљине год више хиљада километара.

Две огромне стене од крвавога базалта, обрасле жбуњем и шумицом, по веровању су сâм Сумангуру и његова жена. Оне су фетиши. Каите, племе из чије породице је био Сундијата, не усуђује се крочити међу њих. Робове чак, који умакну од Каита и побегну на ове планине, Каите више не хватају. Ти су висови пуни плавих мајмуна, и онај који представља Сумангуру зове се такође Планина Мајмуна. Верује се да мајмуни, иако су исте врсте, не прелазе са брда које се зове Сумангуру на брдо које се зове Њама, жена Самангуруа. И они су фетиши и нико их не гони.

Нарочити певачи, гриоти звани ђале, певају уз урођеничке виолине, ударајући у њих као у тамбуре, славу Сумангуруа, хероја фетишиста. Еп је дуг око десет хиљада стихова, на архаичном је језику, и преноси се са оца на сина у одређеним породицама гриота. И околна племена знају такође цео еп напамет; од речи до речи, иако ниједну реч не разумеју. Ово наводим да би се видело колико су црне расе духовно сједињене мистеријом фетиша. Куликоро је слава и трпљење фетиша, и све што представља црно човечанство представљено је у њему. Више но наше Косово, које је народно, Куликоро је црначко Јеванђеље и велики споменик фетишерства.

Село је, као и сва села урођеничка овде, сиромашно и растурено, под огромним фламбојеима, фромажеима и баобабима. Доживео сам праву емоцију када су ми рекли да је велики фетишер, још увек, Њамкоро Краоло; онај исти Њамкоро за кога ми је Вуије записао: „У моје време (има тридесет година) главни фетишер био је такозвани Њамкоро. Он је имао под собом три свештенице које су за неколико кола (света воћка, и екситат као сома у Индији) прорицале судбину.“

Налазимо Њамкора под једним огромним фламбојеом, како седи на дебеломе корењу. Врло стар, одевен у прљаву одећу од белога лана, сасушен, али још увек свежег бистрог погледа. Има уфитиљену шишку наврх главе. Жув му објашњава да ја верујем у његове фетише и моћ Сумангуруа, и да га зато молим да принесе жртву за мене. Као човек који то ради цео дан, равнодушан и предусретљив, изјављује да хоће. Шаљемо да нам се купи бела кокош. Говоримо о Вуијеу; Њамкоро, чувши да се спомиње ово име (не зна ни речи француски), почиње нешто да говори са свога корена. Жув ми преводи: Њамкоро се врло добро сећа команданта Вуијеа, који је носио браду и био пријатељ с њим. Он познаје и његову жену, која је још увек ту у селу. Реч је о црнкињи о којој ми је Вуије причао. Жув ми предлаже да је видим, али ја из чистих скрупула према ономе што ми је Вуије причао о тој младој девојци из племена Пела, која га никад није варала и која је јахала све његове коње, одбијам да је видим. Чак не питам ни да ли има деце са њом, пошто ми он то није никада рекао.

Гроб Сумангуруа налази се под истим џиновским гранама. Два камена хиљаду пута преливена крвљу, неколико полупаних калбаса у којима је било ваљда дола (светог пива), један округао камен или нојево јаје улепљено перјем. Њамкоро вади свој мач и, чучнувши пред такав жртвеник, лагано чупа перје са шије кокоши, удешавајући где ће је заклати. За то време говори пословно, гласно као наши свештеници. Одсеца главу и точи крв на камен. Безглава кокош одлета онда далеко између нас, трза се, баца по земљи. Њамкоро се смеје и нешто нам довикује; остали црнци дискутују. Жув опет објашњава: Њамкоро је питао кокош: „Ево дођоше бели са дугачкога путовања, питају како ће стићи тамо куда су пошли, хоће ли срећа бити са њима?“ Кокош је одлетевши пала на леђа и једнако се на леђима копрцала. Њамкоро тврди да је то знак да је уз нас велика срећа. За овако лепо пророчанство добија пет франака. Три врачаре из времена Вуијеа помрле су.

Жув доста давно већ живи овде ловећи, али није знао за Сумангуруа. Многе светковине около приметио је, али га није занимало шта значе. При том говори бамбара. Док силазимо на плажу, блештаву и златну под сунцем, ђале, гриоти, прате нас певањем о слави фетиша. Жао ми је да их прекидам ситничарским запиткивањем. Тек с времена на време дивни Жув преведе покоји стих: „Он је био лав, он је био велики лав“. Затим, како чекамо да се код воће рибара наручи пирога, Жув се изненада, да би ме обрадовао, решава да запише не оно што гриоти певају о

Сумангуруу, већ себи и нама у славу. На једној хартији која ми и сад мирише на црначку пут и уље, он записује, реч по реч, и преводи одмах.

Прва песма. Ја мару. О. Дјара. Бе Дјара лема Кириа мару Дјара Са го. Ја мару О. Дали мина дјатигу ла. Ен бе Дјара лема. Куриа мару.

Друга песма. је ве Дјоло Лу бе Тулона. Келетиге фамалетиге фама. Ило Дја ало лубе Толона је, дигтиге мада муса ден сема, Дјоло лубе Толона.

Трећа песма. Је ве мандали Дјана. Кубе ни моро лему, мане бе ни Тилнлему мандоли Дјана. Самболо Сандио Дјуго Самболо, Дјуга Дембо Самболо, Нијугутон Було Сакилибо. Садио Конолагаре мандали Дјана. Дјели Кеуле -а Кана Бе Тулона Корманди Кана ната. Фелефенг Ве Тулона.

Четврта песма. Амару Туломте Келе Са дијандио Ба Со Кади Кадоло уло Мандила. Ке не ме дјандор да. И бота манса Корнор манса Канда. Ун фака Дјадјор. Дјанто мунтани Дијандио О Дон.

Прва песма. О Мару, ти лаве. То лаву, који је у теби, говорим. Мару од Кирие. Ти који си лавље воље. о Мару лаве. Ти који издижеш гриоте из руку господара. Ја лаву говорим. Мару од Кирие.

Друга песма. О, гриоти се забављају. Шеф дистрикта, шеф кантона, краљу. Гриоти се за тебе забављају, господару мора, сине госпођин, ти који си слон. Твоји се гриоти забављају.

Трећа песма. О, ја нисам навикнут. Неко је у кући вође. Сваки краљ има своје време. Ја нисам навикнут овде. Самбола Садио? Дјуго Самбола? Дјуга Димбо Самбола? Њугулу Була Сакилибо? (мати Садие Самболе) Садио? мезимче — последње дете. Нисам одавде. На Кама, кћи Дјелиа Киуле. Забављам се. На Кама, ти која имаш среће стигла си. Ти која си дивна да те гледају; ја се забављам.

Четврта песма. О, Амару о! Забављање не пречи битку Дијандио. То је велико коло. Неки су јаки да се забављају у селу, али не остају кад треба носити оружје на далеко. Сви људи не игра ју Дјандио. Ти си ушао у игру краљу Куру, краљу Канда. Мој отац је играо Дјандио. Лав је зарикао. Играј Дјандио.

Шеф сомона, рибара на Нигеру, Бансумана Тофана, галопира нам у сусрет на белом коњу. Он је у пространоме плавом бубу који се разлепршао на све стране, главе обавијене у огромну плаву чалму, ногу обувених у златне чизме. Коњ је такође сав са златним карикама, накитима итд. Шеф сомона, нигерских рибара, необично је важна и моћна личност међ урођеницима; он води живот средњовековних витеза. Стар је, крезуб, са два једина зуба која прелазе доњу усну и само што нису испала. На коњу је ипак врло прав, достојанствен и разигран; зове се Бансумана Тофана. Шаље одмах да нам се припреми нарочита пирога за прелазак на другу обалу. Моја би била и сувише уска и нестабилна за све нас. Жув не види да ја цртам Бансуману и прилази да му нешто каже. Овај је у неприлици, и што би да се сагне са коња да саслуша, и што се боји да би слика тада пропала. Кришом као случајно, вади из недара гри-гри да би лепше изгледао. Дивне минђуше. Затим одлази у галопу жутим песком; нестаје у зеленилу.

Прелазимо пирогом на другу обалу Нигера. Пирога је не издубена у стаблу, већ склопљена од скупоценог црвеног дрвета. Рибар је као кован од Донатела. Фотографишем га тако да се налази у средини између планине Сумангуруа и његове жене. С друге стране пролазимо кроз једно сеоце где ми сви поклањају зубе од хипопотама; и потом се кроз жуту, блештаву савану упућујемо Светој Шуми, Комо-Ту;

једној малој шумици необично зеленој, необично збијеној. На пола пута нас сустижу четири свештеника, старца, у белим пастирским одећама. То су ковачи за сву околину. Са њима је њин шеф Њамакани, главни свештеник и главни ковач. Као што сам спомињао, код црнаца је ковачки занат уопште мистичан и ковачи су најчешће чувари главних фетиша. Ови сви имају ретке проседе брадице, не знају ни речи другог сем свога језика и доста су неповерљиви према нама. Не знају зашто хоћемо да видимо Комо-Ту.

Кад дођемо пред шумицу вођа нас уводи једним сасвим неприметним ходничићем кроз зеленило; остали не смеју туда и заобићи ће у круг да уђу с друге стране. Да сам сам ушао овде, не бих савршено ништа приметио. На мало рашчишћеној утриници, у апсолутној сенци од грања, не би ми ништа рекло неколико каменова испрљаних од долоа и крви, која се преко њих проливала, ни полупани калбаси у којима је чуван доло. Исто тако ни велики земљани ћупови. Све те ствари изгледају тако напуштене, бачене, да се никада не би помислило да су оне највеће светиште црнаца на простору од толико хиљада километара у круг.

У ћупу су безбројне свирале од гвожђа и дрвета, зарђале. прљаве, у распадању. Разног су облика и сваки припада другоме фетишеру. О гранама такође висе безбројне свирале, зарђале и невидљиве у први мах. У шушњарима су старе асуре, у које су увијене античке одеће и дрвене маске за игру. Све те ствари не могу изићи из шумице а да не нанесу велику несрећу племену. Један ред каменова у шумици показује границу преко које играч, док је са фетишима, не сме прекорачити. Да би се смело дирнути у свирале, потребно је да све жене из свих поља около, буду уклоњене. Доста је да чују и најслабији ехо Сумангуровљеве свирале па да на месту умру. Све то чини да чекамо дуго док се свештеници могу најзад обући у своје одеће од перја, у своје маске, у облику птичјих глава, црвених и белих.

Играју без ритма, клатећи се, пиште у свирале, седају, чуче, и нуде се долом. Жртвовање кокоши на камену. Нова игра и нова пијења. Немогуће цртати их, јер то, кажу, носи несрећу; немогуће фотографисати их, јер је помрчина. Немогуће добити свирале, јер било кад да изиђу из шуме, настао би помор у племену. Ипак успевам да изведем Њамаканија мало више на светлост и да га фотографишем.

Жув ми на повратку показује један смешан фетиш. Катанац, марке Јал, обавијен у крокодилску кожу. Доста је пожелети некоме зла, закључавајући катанац, пада онај истога часа мора да умре. О катанац је закачен чунчић за навијање конца. Човек мисли зло и навија конац. На пољанама, међ дрветом и у савани, стотинама мајмуна у невероватноме скакању. Фотографишем их. Расцветане црвене капоке права су поезија. Нигер између равних камених расцепаних обала од базалта, огромних И пустих, са крокодилима који се излежавају: не са кајманима, чија су и два доња зуба са стране скривена горњом вилицом, већ са правим крокодилима, чији се сви зуби јасно виде. Велико плаво небо покрива реку и нас.

Пут од Бамака до Бадумбеа је велике лепоте. Велика жута трава саване, златна као наша зрела жита, али толико виша и крупнија, њише се између џиновских грчевитих стабала фромажеа који ће се ускоро крваво распевати. Читави простори покривени су величанственим високим наслагама рујнога базалта, скоро планинама које као рубини блистају под небом. Велике мрље зелене маховине по њима, зарђале, узбуђују око.

Неки је путописац рекао да је „Африка очајање за сликара“. Само риђе црвено тло Африке, зеленило шуме, плавило испарења, топла угасита бакреност голога тела, морали би надмашити било какво очекивање сликарско. Свакако унутрашњост Африке нема оно шаренило објеката које имају архипелази и чија замршеност може само доводити до заблуда сликарску визију. Са колико више уживања ја сам правио своје пастелске белешке (без претензија, без амбиција, једино да бих сачувао своју визију), у селима и у савани, но пред острвима и плажама где су најневероватније боје укрштене!

Лепота и дивља обасјаност предела све до обала Сенегала, прекривених маварским баркама из Нара натовареним сољу, губи поступно ипак ону општу мистерију афричкога живота. Много сам мислио о томе! Ево предела, кроз који пролазим сада, и који не уступа лепотом ништа пределима око Мана, или Горње Волге, и Судана на Нигеру. Ипак са мање узбуђења гледам његова урођеничка села, његове чопоре мајмуна и антилопа, његове нежне капоке црвено расцветане. Предео који сад гледам, коме се дивим и у коме уживам, предео је испред мојих очију: он је обојен бојама којим су га елементи и осветљења обдарили. Али предели које сам до јуче гледао били су обојени још једном бојом више. „Психолошком бојом,“ сазнањем да се у тим пределима збива непрестано мистерија живота и раса, једва разумљивих за мој дух. Рекао бих чак да су они предели били обојени, с друге стране нашег погледа, по пламеној основи нашега узбуђења, љубопитства, и чежњи да видимо и да сазнамо. Сви су они били осветљени са једне стране сунцем и небом, а са друге нашом емоцијом. И сви су зато били прозрачно светли скроз, између нас и вечнога. Зато су Комое, Волта, Зазандра и Нигер текли провидни, као обасјана густа киша кроз азур; са свим својим рибама, кајманима, пирогама, чији се покрет видео као у стаклу. А зато је Сенегал био само једна дивна река која тече по дивноме и стварноме пејзажу, док је још у Судану, и по једноликим и сувим скоро пустињским саванама, кад пређе у предео који носи његово име.

Пре изласка из Судана наилази се на Кај. Ту су рушевине светога места Гундјуру, некадашњег средишта трговине златом, и седишта где су суђени црначки краљеви, а чувана света ватра фетиша. У једанаестом веку су ту долазили каравани, замењивали ствари и корал за злато, слоновачу, абонос, капок и бделиол (измирну). У осамнаестом веку Французи су правили уговоре са шефовима на основу којих су куповали робове. 1880. г. Гундјуру је срушен од Француза због разних побуна урођеника, који злато више нису хтели продавати. Место је сад само означено са неколико каменова н са црном плочом на којој се још увек чува огањ. Ако се огањ угаси дођи ће крај свата, и црнци су зато бежећи одатле оставили једну бедну породицу која се наследно стара о пламену. Гундјуру је место фаталности. Његово се име више не сме изговорити. По цену живота ниједан црнац неће рећи како се звао тај град. Зову га: она варош, онај огањ, она рушевина; зову га Дугуба, што значи велики град, али једино се још белац усуђује под широким небом и на обали Сенегала изговорити његово право име: Гундјуру!

Јужније, на обалама Сенегала, живе црне расе које, по својим духовним и физичким особинама, бескрајно су мање занимљиве од осталих црних раса. Несразмерних, неразвијених тела, танких кривих ногу и ружних глава. Расе Волов и Серер, затим дегенерисани остаци раса Туклор, Пел, Бамбара. Више од једног века као да су хришћани и муслимани и несвесно трошили огроман труд да их сасвим покваре

и упропасте. Данас црнац са Сенегала представља чудо размажености, неваспитања и самоуверења. Идући за неком заблудом, због које се сад вероватно кају, Французи су оваквим становницима Дакара и Св. Луја дали право француског грађанства. Треба видети како су црнци то право разумели и како је то право уништило у њима све што је расно. Они су обучени у широке плаве бубуе, који су ми се толико били допали при моме првом проласку кроз Дакар, а који, и уистини, добро пристају уз боје њиних тела. Иза њих остају друге црне расе, дивне црне расе, које на други начин, и што пре, треба чувати, штитити и лечити.

ГЛАВА ОСМА

ОСТРВО ГОРЕ; ЊЕГОВЕ ТАМНИЦЕ ЗА ЦРНО РОБЉЕ ОПУСТЕЛЕ. ОКОВАНИ ЛУДАЦИ КОД РАБАТА И ВЕСЕЛЕ ЖЕНЕ САЛЕА. ПОВРАТАК

Океан!

Спустио ме је понова у Дакар један фантастични воз који се два дана и две ноћи, претоварен најшаренијим црнцима, провлачи кроз голе пределе од Бафулабе на Тамбакунду, Кафрине и Тјес. Међ црнима има правих Мавара, уских тамних носева и усана, коса које падају на рамена и испосничких ликова окружених брадама. Они су огрнути у плаве огртаче, на начин како се представља да су се огртали апостоли; њина боса стопала су обувена у онакве сандале, а руке су онако исто уске и бескрвне. Свој врели и тамни поглед они не дижу никако са земље. Изгледа невероватно да ти људи, као овај Абдулаи из што долазе са пустара иза Тамбуктуа, нису браћа великих испосника Сирије и Палестине. У ствари, то су марабути; потомци оних истих Мавара чија су величанствена дела: Севиља и Гранада.

Воз силази Океану само једанпут недељно. Тада он вуче нешто што се храбро назива спаваћим колима, и нешто што се, још храбрије, назива колима за ручавање. Ова су кола декорисана, као сеоске механице, сликама које представљају Христифора Колумба и грофа од Монтекриста. Покретни столови, покривени коцкастим застирачима, суљавају се по поду, а оки који поручују кокош чују њену дреку док је кувар коље над прозором. Затим се на платформи види куваров деран сав у облаку од перја. Вечера траје сатима и врло је весела. Када се потом леже у постеље, одвојене само завесицом, ова се јасно затеже на чврстим облицима сусетке.

За ова два дана путовања, спријатељили су се сви вагони између себе, од мојих спаваћих кола, где су белци, до оног последњег, где је Бубу у друштву црних првосвештеника и њиних жена, које се на свакој станици запирају. Када застане воз, дочекују нас црне музике, афричко воће и дуге шетње поред вагона. Каже се у шали да на тим станицама воз толико стоји да, када се крене, он се једва извуче из трава што дотле никну око њега.

Видео сам опет ону пучину што, као какву зеленилом окићену лађицу, њише острво Горej на себи. Видео сам огромне црвене и шарене рибе, веће од жена које их носе на главама. И нарочито, видео сам (са коликом тугом!) свој хотел, којим се ни Охрид не би поносио, а у коме сам морао одсести. жалио сам за прошлим данима, када сам, где било, могао развити своју уску али чисту и угодну постељу, а јутром се пљускати стојећи у калбасу.

Гледао сам црнце што пролазе крај тога хотела. На свакоме је по неколико килограма фетиша обешених о црне кожне гајтане. Има их на стотине. То су разни камичци, записи, и рогови зашивену у кожу; купљени од марабута. Доста да један

црнац постане муслиман па да носи десет пута више фетиша од било кога фетишисте. Највећи број фетиша је против оштрога оружја, противу куршума, вештица, авети; против заразних баласти; нарочито венеричних. Њино веровање у фетише савршено је слепо. Десет пута понуди црнац неповерљивом белцу који не верује у моћ фетиша противу убода да покуша пробости његову руку. Треба знати да чак и да буде посечен, ништа то њега не би разуверило, јер би сматрао да, белац само има много јачи фетиш, или да се он о свој огрешио.

Треба видети колико неге тражи један фетиш. Има их које треба склањати од нечистих места, друге од воде, треће од погледа разних животиња. Пре него што ће поћи да нешто донесе, Сенегалац мора да сврати кући, да би једне оставио, које тад не сме имати на себи, и да би узео друге, који су баш за ту прилику. Одвојити га од фетиша, у чију снагу верује, немогуће је. Има их за које он плаћа и до сто франака, што представља дуге недеље рада. Ваздан их је који нису успели да уштеде још довољно за набавку таквог и таквог фетиша. Они живе у сталној паници.

Бој у мом хотелу у Дакару, Мамаду Бинта из Сора, од расе Туклор, видећи да сам купио једну колајну из које је извучен најпре гри–гри, нашао је да сам у грдној опасности. Ушао је у собу и молио за хартију и писаљку. Онда је шакама очистио лице и груди, ставио црне бројанице у зубе и клањао неколико пута. Потом је стао записивати сваки час понешто, одбројавајући зрна. Син је неког великог марабута, и чини све то тако изненадно, мистериозно и уплашено, да није ни приметио да ја целу сцену снимам. По хартији је понављао у ствари само два знака, али се све свршило тиме што је почео да дахће, да суво јеца, и што сам га ја, изгубивши стрпљење, избацио напоље.

То је био један обичан хистерик који се занимао црном мађијом. На сваку моју ствар у соби он је стављао нарочити знак, и жваку је полагао на нарочити начин. Морао сам тражити да ми даду другога боја. После пола сата већ видео сам да он чини исто што и његов претходник.

У своме животу нисам видео декоративнију жену, али истовремено ни несноснију и одвратнију од сенегалске жене Волов. Њену огромну главу увеличава још грдна пунђа од лажне црначке косе. Сасвим наврх главе је атласна повезача; ивицом целих ушних шкољки, које су избушене, носи ред минђуша од филиграна. Као у свих црнаца иначе, плавим су оивичене очи, превучене усне и осенчени образи. Без престанка глође штапић за чишћење зуба. Може чинити било шта, говорити било шта, штапић не престаје глодати. На њој је дугачка широка блуза која се за време мога детињства звала: матине. Трбух фатиран и увијен у свилу; атласне материје око ногу. По свему крупан златан накит што бљешти; ћилибарски ђердани и црни фетиши око појаса, мишица, руку и ногу. На чланцима су колајне од сребра тешке по килу и две. Џиновско прстење. На ногама „бабуше“ везене златом, а преко целе тоалете бубу од тила и чипке, од којих се код нас праве завесе. Треба знати да тако накићене жене Волов проводе у гомилама по цео дан.

Не треба их погледати, дирнути, чак ни покушати сликати их, јер одмах почиње бујица буњења, лапарања, исколачивања очију. Једини начин тада да их човек умири, јесте да позове првога црнца који зна две-три речи француске, па да га умоли да им каже да су дивље, ружне и глупе. Три ствари које их бацају у очајање. На пијаци сликам једну младу жену, врло лепу; остале је покривају марамом и траже педесет франака награде. Забадава их уверавам да је сликање већ готово и да неће ништа

имати; још пола сата оне не скидају мараму са жене која се под њом гуши. Одмах затим прилази ми неки старац и тражи десет франака. — Зашто? — Да ме сликаш! — Али зашто да ти дам десет франака, ако те сликам? — Да бих био задовољан! — Следује му такође да је глуп, ружан и ругобан. Једини начин да искажем свој бес против расе Волов. Обућар кога молим да ми зашије једну врпцу, једним убодом, тражи петнаест франака. Рибар, Гор, коме тражим да ме преведе на острвце поред кога пролази, тражи двеста франака и неће да чује за двадесет иако је за њега то иначе велики новац. Све то једино из распуштености. Кад помислим да сам четрнаест носача и носиљке платио са напојницом шест франака, за целу ноћ ношења, да сам по пет франака давао шефовима племена, и да је црнац на другом месту тих, уљудан, срећан, ако шта добије!

У Дакару, који је збориште свега што се вуче по мору, између Јужне Америке и Европе, свега такође што иде на Даљни исток а не пролази Суецом, постоји чак и један табарен са сасвим изузетним програмом, како ми кажу у мом хотелу. Дакле, одлазим зато код фризера, смешног, прљавог, размаженог, али ипак фризера. Ноћу на путу за табарен откривам неколико сасвим малих дућанчића у којима играју црнци: црни дакарски радници, затим црни војници и најзад црни морнари целога света. Они играју са црнкињама Волов, потом са црнкињама из португалске Гвинеје, којих је овде доста и које просто зову Португалкама. Као и у Марсељу, мушкарци већином играју са мушкарцима а жене са женама. Игра коју играју личи на ванстеп по ритму, а зове се гумбе, а игра се два корака са једне и два корака са друге стране. То је она иста игра што је играју сви црни кад се скупљају на „бал“. То је игра коју сам ја гледао већ у Боакеу а која је преко америчких црнаца дошла и у Европу. Гумбе се игра врло ишчашеним и дезартикулисаним рукама и ногама, растављених колена и истуреног тела позади; потпуно пијано. Врло је велико уживање гледати с коликом брзином игра тај свет, и са колико осећања ритма; колико улаже темперамента, инвенције и чулности у игру.

Само једна стара хармоника и једна дуга бучна звечка прате играње. Музиканти су два подофицира са Мартиника, неуморни и страсни у своме пожртвовању. Онај који тресе звечком приклања јој непрестано главу, полусклопљених очију слуша зајапурено њене звуке, као да из ње излази ишта друго сем заглушне ларме. Он долази, после, да говори са мном. Китњасти језик какав измисле само црнци када постану отмени. „Ми смо најдаља француска земља на западу а колико је само штета што је Француска тако далеко од нас, кад је ми волимо као прави синови. Кажем вам, драги господине, да је Мартиник не само леп, већ и стварно леп. Како ћете се ви осећати дивно тамо са оном младежју која је и стварно лепа и која стварно непрестано пева. О и плаче! Ја сам, замислите, пушио кад сам имао осамнаест година и сав сам мирисао на дуван, што моја сирота мати опази, а онда — о ви можете слободно веровати не само да ме је тукла. Ја сам онда плакао и моја вереница је заједно са мном плакала. Данас, пишу ми, цео свет пуши, дечаци од седам година пуше!“

Младић је пропагирао Мартинике, изражавао се поетски извињао се што се дружи са Дакарцима и што свирајући у звечку зарађује баш за дуван због кога је некада плакао. Почеше долазити пијани црни војници са Португалкама. Велике дискусије. Игре које трају по пола сата и у којима онај што води своју даму, девојку или младића, води је, држећи руку на месту које бисмо ми сматрали непристојним. То је у ствари једино стила ради а игра се наставља сасвим озбиљно. За два угла даље налази се други бар за црнце, скоро сасвим идентичан првом. Држи га неки обућар

који своју тезгу увече претвара у бар. Трећи бар је још за угао даље. Пијем вино од палме, врло алкохолно, и одједном већ на другој чаши осећам одвратност према том пићу које није за белце. Пошто је за табарен исувише доцкан враћам се кући.

Ујутру одлазак на острво Горе, напуштану насеобину на пучини, три километра удаљену ОД Дакара. Горе је острвце које је столећима било једино сигурно седиште француске посаде у западној Африци. Сви излети у унутрашњост копна, трговине, преговори са црним краљевима и освојења, свршавали се повлачењем на Горе, до кога куге, покољи, побуне и жуте грознице нису стизале. Горе, са својим палатама, тржиштима, тамницама за црнце, који су као робље куповани од црначких краљева освајача, па после продавани по свету, са својим скромни баловима за официре и гувернерске жене, био је за време од два века: Европа пред Африком. Европа, најезда пустолова који траже авантура, песника који иду за својим сновима, истраживача, трговаца који иду за богатством, војника за славом и промашених живота који би да се искупе. Најезда мисионара, официра, ловаца трговаца, јевреја, на земљу из чијих се шума дизао дим са огња антропофага и под чијим се првим слојем земље већ налазило злато, а у савани слоновача; где се клало хиљаде краљева, племена, фантастичних језика и обичаја.

Французи су затим храброшћу два-три човека, који су, без кинина, без каска на глави, славе ради само продирали кроз копно, храброшћу сићушних посада које су се данима браниле од хиљаде урођеника као од термита, генијалним интригама користећи се завађеношћу између краљева и раса, освојили најзад све оно што се имало освојити од Океана до Либерије, и засели на копно. Са острва Гореа, гувернаторат је прешао најпре у Св. Луј, а потом у Дакар. Горе је лагано умрло. Данас је на њему једна школа, једна болница, једно утврђење и неколико рибара. Напуштене куће, напуштене палате, патиниране од времена и расклиматане од сасушености. Подови спратова труле. Велики подруми у којима је чувано робље, и чији су прозори са решеткама гледали право на далеку пучину, пуни су прашине и паучине. Данас је Горе пусто, зарђало и дивно у азуру; једини споменик, ако човек не рачуна гробове белаца, који су са лудим сновима полагали животе овде, и црнаца, који су умирали оковани, од зараза и жеђи, овде, не знајући због какве зле судбине.

Данас Горе више не постоји. Негријери Гореа су празни иако, из других разлога, црнци умиру још увек под белом цивилизацијом. Горе не постоји!

„Ово је земља белих! Треба знати како горко то звони у устима белца који у свако подне мора узети кинин, који се не сме купати у мору нити у реци, слободан на сунцу, који не сме пити обичну воду, чији нерви пропадају, који не сме живети више од две године непрестано у колонији, који се не сме умарати, не сме пешачити: јер су грознице и лудило непрестано иза њега.

Толико је природа човека и раса чудна и тајанствена. И, ако ни за шта друго, треба поћи у Африку да би се разумело много шта у еволуцији људског духа. Обично се замишља да је крајња дивљина тамо где је крајња примитивност. Постоје крајеви где је човек апсолутно го, живећи у дрвима и познавајући само ватру. Природно је да су ту људи људождери, дивљи, неукротљиви; да су њихова веровања на најнижем ступњу. Требало би да се они, где год и дођу у додир са цивилизацијом, оплемене, Али каква заблуда! Ево, ја сам видео један предео, на преласку са Обала Слоноваче у Горњу Волту, где људи не познају одећу, где жене лишћем покривају своју голотињу. Годинама они виђају белога човека, један од важних путева води кроз њихову земљу.

Овим путем пролазе свакодневно црнци других племена, чија је одећа врло сведена, али је ипак од ткања. Па ипак никада није пало на памет црнцима око Банфоре да би и они могли ткати или куповати тканине.

Они су дакле на врло ниском ступњу, најнижем што се може замислити, и, пошто је познато да из овога дела Африке људождерство још није искорењено, ништа не би било природније до да су људождери баш црнци око Банфоре. Не! Црнци Банфоре нису људождери, и од незапамћених времени нису људождери. Бобо такође нису људождери иако иду голи. Они су мирни, тихи, музикални и сензуални. Њини суседи Лоби, који су голи такође, који такође нису људождери, дивљи су до крајности и њихов крај још није покорен. Са белима су у сталном рату и отровне стреле не напуштају.

Ниже на Океану, граничећи се са самом железничком пругом, живи племе Бауле. Човек Бауле је врло леп, благ, нежан у опхођењу. Његово тело је средњега раста, мускулозно, али толико исфињено да је скоро фражилно, рекло би се, вајано од Праксителеса. Кад спомињем вајарство, то је зато што су Бауле Творци чувених маски. Бауле воли угодан живот и укусан је при облачењу, финији је и пријатнији у опхођењу но иједан Европејац. Његове жене знају за уметност елеганције и флерта. Рекло би се: Бауле је најближе Европејцу. Не, Бауле је на сувише ниском ступњу; ниже је од оних из Бенфоре. Код њега постоји неки изненадан блесак сензибилности и уметничког стваралаштва. На томе се ограничи његов геније расе. Теже схвата од осталих, мање има инвенције, мање љубопитства и активности. То је скоро успавана, затупела раса, чак можда и у декаденцији. Одједном, племена између Бауле и Либерије, расе које су доста одевене, које су често на путевима, у додиру са белима, људождерске су. Људожерство код њих није начин исхране, нити постоје касапнице људскога меса, као некада и понегде, али је свакодневно скривено, фетишерско и обичајно, упркос огорчене борбе од стране француских власти.

Споменуо сам раније колико су црнци пажљиви и дискретни. Човек се никада не осећа да је праћен од њихових погледа. Тако, док се купам у мору на Гореу на сасвим златној плажи, али на самом пристаништу, без костима, са каском и чувајући се што могу више од сунца, сви урођеници који су ме пратили или носили мој апарат и аквареле, заједно са црним комесаром полиције, чекају ме, разговарајући и као не примећујући да се купам. Још растерују и црнчиће који би да се окупе. На Гореу има дивних залива за купање, усамљених али пуних полипа, ајкула и шиљатог камења. На пристаништу је напротив плажа, а под молом, подигнутом на колу, спасоносна сенка. Два црнца која су се купала, уплашена од мога апарата, беже прскајући. Случајно ми у руци Драинчева књига „Срце на Пазару“, пуна чаробних заблуда, о тропици, да бих обрадовао песника, заустављам црнца и дајем му расклопљену књигу, да је држи као да је чита. Сликам га усред воде, нагог, са целим Океаном у позадини. Први пут купање у мору у половини јануара.

Последњи ручак са црнима. Риба на пиринчу преливена папреним сосом. Никад нико не би рекао да ово урођеничко јело, рибарско, није јело каквога изврсног европског кувара. Кажем себи: Сутра ћу бити на броду! и мисао да је ово последњи пут да сам са црнима, последњи пут да делим с њима њину гозбу, жалости ме необично. Ево требало је прећи само из Дакара на острвце, па да човек опет сретне људе, срдачне, гостољубиве и нежне.

Сада, када сам видео острво Горе. могу свести да сам угледао у ствари пет ликова Африка. Африке, бескрајне прина Комои; Африке, чедне и чисте, наге, око Банфоре; Африке, дивље и луде око Мана; Африке мистерија у Куликору и Африке ропства на Гореу. Море бескрајно плаво, али тако плаво да је равно плавилу мора у Напуљу.

За време вечере рачунам са пријатељима из Мартиника колико сам прешао овим путем. Само по унутрашњости Африке начинио сам четири хиљаде километара, од којих хиљаду и седам стотина возом, а остало аутомобилом, у носиљци, пешице, пирогом и шалупом. Кад се зна какав је афрички терен, а да сам ишао кроз прашуму, савану и брзаке, под врелим сунцем, без доброг пића, и да сам спавао у пољу, — онда тих четири хиљаде километара представљају огромно више напора но да сам их учинио у Европи. Само лађом мој ће пут представљати више од десет хиљада километара, возом до Марсеља и натраг још две хиљаде. Дакле цео пут укупно преко шеснаест хиљада километара, што је скоро као пола пута око света.

Увече велико паковање и табарен.

Волим језик којим се црнци изражавају на француском. „Ле пене фути; лото не па фути! Зе луј е ди, кил доа фисе ле кан“ (хлеба више нема, аутомобил се није покварио: рекао сам му да оде). И без престанка: „О мон вие, ти ва воал ке не па песибл“. Фонтен пита свог боја, за време вечере, где је други бој. „Ил е палти сие“ (Отишао је да сврши нужду) одговара озбиљно овај. Иначе сваки час бој пита: „мусје, пе але писе“? Не кажу никад: „парле“ већ „козе“ (з коз авек ву, з коз банбара мусје!) Воле реч: парадоксал; „с смен е парадоксал“, место „парфе“. И опет? „мусје, ле Сиса манз ди мерд, ну не манзон к де ла клеве“ (Сиса једу..., ми једемо само цркле пацове). Не кажу никада: „лесе,“ већ: „позе“. „Нон з' не па при, мусје, зе виен селман де ле позе,“ каже бој кад узме нешто да би украо а ви му саопштите да сте то приметили. Он онда брзо оставља ствар на своје место И тврди да је уопште није ни имао у рукама. И опет: „Зе суи парти сие, мусје,“ најуљуднијим тоном.

Он не поима контрастне атрибуте за исту ствар. Ако су две чаше, онда једна није мала а друга велика, већ је једна велика а друга само почиње да буде велика. „Бој донеси ми чашу која није врло велика; која само почиње да буде велика; бој донеси ми чашу која је још пре почињала да буде велика!“ Бој одлази, и, како никад не слуша шта му се каже, стаје пред сандук за судове. Мисли: „Шта ли ми је то тражио?“ То га ипак не баца у бригу; узима прву ствар која му је при руци; рецимо каск за сунце иако је ноћ. Зна да ће, Добивши грдњу, сазнати шта је требало да донесе. Врло тешко разликује боје. Све је или бело или црно. „Мусје зе пли волт клават ки команс а етл ноал“ (Господине узео сам вашу машну која почиње да буде црна! У ствари је црвена). „Мусје, зе серсе во сосир, ки не сон па тутафе ноал“ (Оне су жуте)! И онда: „Мусје, ментнан, зе ве але буфе; зе ве те препаре, а буфе, мусје; Сет фам ди к си ти ве кусе авек ел, мусје!“ Нема израза који црнцу изгледа непристојан, и он га изговара увек са истим наивним и озбиљним лицем. Кад говоре између себе, француски, да би били фини: „Е мон вие, ти манбет времан! За ве тангеле палск ти е соваз, ти не па сивилизе!“ Сва та грдња изговорена мирним гласом, као од шале, дочекана је такође озбиљним лицем другога, који се онда брани. Они, „коз ан флансе“. „А Ти е влеман соваз. А, Мон вие“, кажу они сваки час белцу; „а, мон вие ти се, з суи фунти!“

Укрцавање и полазак. Имам ону исту кабину у којој сам дошао, велику и угодну, и опет сам сасвим сâм у њој. Сви ме морнари радосно поздрављају као старога

познаника. Бретонац Роберт докоси ми књиге које сам му прошли пут позајмио. На крову имамо, осим мога Бубуа, још неколико мајмуна, мајушних као песница, затим још сасвим дивље папагаје. Другога дана већ, Бубу је побегао из кавеза и сакрио се на кров фимоара. Приређен је велики лов који је увесељавао брод за време од пола сата. Мајмун, видећи да је опкољен, залета се право на мене, и труди се да ми се сакрије под мишку. У његовом се суседству налазе седам папагаја, што изазива чудан промискуитет између мајмуна с једне стране и птица са друге. Мајмуни су научили да имитирају покрете папагаја, којима ови чисте своје перје или долазе по храну; папагаји, да пуштају гласове као мајмуни. И сад је њихово друштво прави пакао угледања, исмејавања и пакости. Граја свађе и битке не престају. Бубу крешти поваздан.

Неколико дана доцније, кад сам после доручка изишао на кров, били смо већ у Казабланци. Од прошли пут ме је доста гризла савест да нисам отишао у Рабат, варош на осамдесет км. од Казе, иако сам за то имао цео дан времена. Овом приликом, чим сам се искрцао из моторног чамца на обалу, било ми је прво да нађем туристички аутобус који ће ме пренети у Рабат. У девет часова сам већ на путу. Аутобус је био цео резервисан, али како један путник није долазио, то сам до последњег тренутка са узбуђењем чекао да ли ћу добити његово место. Најзад полазим. Са стране Океан, светао и свилен, нежне резеда боје, иза јаке тамне боје мароканског земљишта и јасно жутих пешчаних плажа. Номадски шатори од тамног платна и тепиха, с једне и с друге стране пута по пољанама. На седмом километру, путник који је изнајмио своје место даје знаке да се зауставимо и да га узмемо. Остаје запањен кад пројуримо немилосрдно покрај њега.

Предео доста живописан; каткад, над речицама, кршевит, покривен гором, скоро величанствен. Сваки час на њивама орачи са по једним коњићем и једном камилом, упрегнутим заједно у плуг. Стада афричких јагањаца, крумова, праћена пастирима. Палме урми и кактуси. Друм јединствен, гудрониран. Кола иду брзином од преко педесет км, што је право уживање после аутомобилских вожњи у екваторској Африци. На двадесетом км испред Рабата пуца гума. Остајање на друму четврт сата за које време одлазим до последње воденице и фотографишем камилу која чека да буде натоварена житом.

Стара маварска капија на уласку у Рабат. Модеран Рабат је истога типа као и Каза. Кажу ми да је још много занимљивија од урођеничког Рабата варош Сале, која се налази са друге стране реке, отприлике као Земун према Београду. Треба ићи ипак аутомобилом до воде, прећи је чамцем и онда другим аутомобилом ући у Сале. На самој реци врло је живописно и шарено од чамаца, деце, и костима, као на каквој живој слици руских позоришта.

Са једне стране, обасјан јаким сунцем, испечен, риђ, обрастао зеленилом, са својим кулама, тврђавама и зидовима, Рабат улази право у реку светлоплаву, отворену небу као какво пролеће. Са друге стране реке, иза простране равне и зецаљене сунцем плаже, варош Сале је по брежуљцима. Бела, са својим терасастим домовима као од шећерног кристала. Она је без иједне мрле и сија на сунцу испред свилено плаве позадине неба. На једном крају реке бледа линија Океана, на другом висока риђа чувена кула покривена угаситим арабескама. Шарени чамци покривени арапским словима плове по овој реци која представља цео Оријент. Не знајући како да сачувам

себи ово истинско чудо од декора, ја га снимам лагано, обрћући се око себе, у чамцу који се љуља.

У Салеу ми се нуде два сасвим смешна дерана да ми буду вође кроз варош. Пошто ништа не помаже да их се отарасим, гледам да се бар користим њином промућурношћу. Тако сам приморан да гледам како велики и дечаци ткају шарене асуре, на грдним разбојима; како се у подрумима, на слами, као у шталама, меси хлеб, и како дечаци чак до насред улице држе конце, чије крајеве памуџије прошивај у кроз јелеке и антерије; или како се кују бабуше. Потом ево гроба неког а марабута, кажу још из седмога века, не знам које ере, са врло лепом старом фасадом и унутрашношћу покривеном арабескама. Огромна славна главна џамија, са седам улаза, и минаретом од угасито–црвене, печене цигле. Минаре шарено и старо као Хиралда у Севиљи. Не могући ући, ни у џамију, ни у марабуте, што скоро није ни нужно, јер се све види са уласка, идем улицама које се пењу и спуштају. Оне су беле до блештавости и обасјане; увек са белим степенастим архитектонским позадинама.

Становништво које пролази, без лепоте, без елеганције, дроњаво и прљаво, не може се ни поредити са оним што сам видео у Триполису. Излазимо на једну чистину њива и поља између квартова, одакле се види пруга Океана и велики бели Сидибенашер, манастир марабута испред пучине. Дечаци изјављују да је тај манастир за лудаке, али да га Европљанин не може посетити. Пред манастиром просјаци уваљани у прашину, затим старице тетовиране жуто и плаво. Све, жутих ликова као лимуни, смешне, накићене, одевене у стотину провидних одећа. Неки Арапин, који чучи у доколици на вратима, зграњава се да дечаци уопште и питају могу ли ја ући, те најенергичније објављује: да се то не може, не може и никако не може! Старица прилази да чује о чему је реч, говори брзо арапски дечацима, слатким преклињућим гласом. Пресамићена је, расплакана, шаље им прстима пољупце материнства и нежности, само да их убеди што пре да је грех ово што су помислили, и да ме треба одмах, одмах уклонити.

Правећи се да не схватам шта се збива, кажем дечацима да старици преведу како личи на једну моју стару рођаку коју сам волео а која је чинила све што сам хтео, па да је молим да узме нешто од мене чиме би учинила молбе за њену душу. Старица се очито разнежава, пресамићује још више у својим краповима. плаче, шаље пољупце, и одлази да нађе сина великог марабута. Овај шеснаестогодишњи деран сав је накићен и уображен. Морам да му обећам да ћу га сликати, да ће његова слика можда изићи и у биоскопу, јер би то, изгледа, највише желео. Дајем му одмах и десет франака за биоскоп.

Види се да отпора више уопште ни нема. Деран одлази да из собе свог оца узме кључеве, и ево ме сад, пошто сам прешао цео храм, у једном ниском мрачном ходнику, чија су сва друга врата под катанцима. Пролазимо кроз она десно и одмах смо у новом ходничићу, са чијег дна прозор пропушта кроз решетке опојно плавило неба и Океана. Са једне стране ходника је раван зид, са друге три ћелије отворених улаза. Саме ћелије су без прозора и толико ниске да се у њима не може ни исправити.

Оно што сам ту видео превазилази све што сам видео у биоскопима, на романтичарским сликама, што сам читао у романтичарским романима о крајњем истоку или о средњем веку. У првој ћелији на мало сламе седи, или више лежи но седи, једна млада жена у сасвим шареном арапском костиму, позоришном, пуном крепова, златних везова, шалвара, нанула и накита. Она је дугог лика, бледожутог, са

татуажама под усном, увијене косе у велове. Рекло би се слика Делакроа или Диаза, тек доведена робиња, Шехерезада... Да би слика била још много романтичнија, млада жена, уместо ђинђува или ђердана, има око грла огромно широку гвоздену огрлицу, црну, зарђалу, која је везује једним невероватним ланцем, дебелим као рука, за зид пред ким се налази.

Када ме види, жена оживљава и почиње неко бескрајно брбљање на арапском. Чује се само: „Мусје, мусје, аржан, моа контан, мусје, мусје!“ У другој ћелији окован је сам Прометеј. То је један џин, на крпама и слами, разбацаној по каменоме поду, страшине косе и браде, огромних ноктију, погледа који се не да описати, и блештавих насмејаних зуба. Прометеј. Диже се, савршено го, огроман, и у немогућности да се исправи. Опуштених руку, иде ми у сусрет два корака, таман колико му допушта ланац који га вуче за трло. И пре човек–горило но Прометеј. Он је толико лудачки љубазан, лудачки али ипак љубазан, да се ја скоро не бих страшио да му пријем кроз отвор, да ми остали не вичу: „Чувај се, чувај се, удариће те; чувај се удариће те!“ „Моа, фрапе жаме, моа фрапе жаме!“ говори он тресући главом, клатећи се, између још сто речи арапских; насмејан, удварајући се и, просећи; „Мусје, мусје, сигарет; мусје, ен франк мусје!“

Отварам апарат, он се чуди и гледа шта радим, у неизвесности је да ли да се наљути или не. Дечаци ме уплашено вуку. У тренутку кад свршавам подешавање, човек–горило срдито се осврће и седа на своје крпе, окрећући ми леђа. Настају брзи, узбуђени преговори. Могу да га сликам, могу да га сликам, али да најпре дам један франак. Ја му га добацујем у руке, а он га хвата, стеже и љуби. Апарат одапиње.

у трећу ћелију само провирујем. Онај у њој већ је дограбио неки тигањ, спреман да ме гађа, и виче сав гушећи се од беса, пљувачке и промуклости: „Ва т'ан, ва т'ан!“ Он је такође чупав, брадат, мањег раста, не баш сасвим наг, али двапут страшнији и блеђи. Ја се сад бојим и од претходних, јер ми више ни они не изгледају смирени, те се нагло повлачим из ходника. Дерани и старица учинили су то већ пре мене.

Идемо сад кроз она врата лево у нови ходник. Ја немам више ниједан филм у апарату. Желим да ставим нов пакет, али ми руке толико дрхте од узбуђења што ми се даје прилика да могу снимати овакве ствари, да ми поступно све испада из руку бележници, писаљке, гуме и да се хартија цепа.

Овде су три ћелије у једном реду а четврта је преко пута. Све четири су са решеткама на тешким гвозденим вратима. Пространије су, можда мало светлије и више, у њима се може и исправити. У дну је у углу слама, а заточеници нису оковани ланцима за зид, већ носе само окове на рукама. Види се, да су то били виђенији људи, те да се о њима више води рачуна. Иза прве решетке неки млади марабут, свештеник, дуге расплетене косе, мртвачки бледожутог лица и дивних огромних очију, у одећи која је некада била богата. Он не говори, већ ми, смешећи се, и као извињујући се, показује само на прсте руку које би да држе цигарету. Шаљем једног од дерана да их негде добави.

У суседној ћелији, го, покривен крпама, са лицем закопаним у сламу, растурених руку, скупљених ногу, као да је убијен, спава неки младић величанствено развијених удова, и не буди се на наш разговор. У трећој је, као и у претходној трећој, један сасвим бесан; он већ из угла почиње пљувати и јури у нашем правцу, тако да се склањамо у страну, и гледамо само луду старицу иза решетке оне четврте ћелије, како

ми говори неке нежности, смешка се, мига, пљуцка и звижди; све једно за другим, понављајући по истом реду. Сликам је, и она пљује у апарат.

Враћам се још једном у претходни ходник, решен да сликам онога трећег који је тако страшан. Спремам све унапред и на очајање свих пратилаца идем право пред отвор, готов да погнем главу ако тигањ полети. Али онај само бесни речима. Прети, затим скаче, тражећи шта ће да дохвати. Требало је да сам већ окинуо, али не успевам да га нађем на стаклу. Очевидно, ћелија је исувише мрачна. Не толико мрачна, колико ја у узбуђењу рђаво управљам. Најзад га налазим; у апарату видим његову руку како хвата за тигањ; окидам, и скачем у страну. Тигањ удара право у зид.

Кад изиђем из манастира, сви просјаци у прашини, сви дроњави Мароканци које сретам, изгледају ми онако исто лудаци као што су ови. Средњовековно и фељтонски, оковани мученици, у манастиру што је на домак величанственог плавог Океана, којим плове бродови на све стране, пут злата, среће и богатства.

Враћамо се у варош, између нових белих улица, дворишта са пацијима, лозама и шедрванима. Чесме, на којима сакаџије пуне своје јареће, неочишћене од длака, мешине. Џиновски, у кратким исцепаним и тамним туникама, голих мишица и снажних бутина. Ханови за планинце, пуни растоварених или натоварених камила, мазги, деце обријаних лобања која само још наврх главе имају растрешену дугу ћубу.

Воће–дерани показаше ми на једну одшкринуту капију и понудише ме да уђем: „Бурдељ!“

Најпре је ту једна велика просторија са тезгама пуним флаша и тамбура обложених кожом. То је нека врста кафане, са столовима уз које су сами Мароканци људи, као што је у свим кафанама. Тек иза ње настаје двориште оивичено ћелијама за жене. У средини дворишта су још неке зграде и чесме. Једна жена, старија, набељена, накићена, кува кус–кус од проса у црначким калбасима; друге жене точе воду, или кувају арапски чај у својим собицама, или се удешавају. Све су старе, ружне, тетовиране, накинђурене и набељене. Крепови, појаси, шалваре, минђуше, читаве колајне од тешког сребра, корали; златом везене бабуше на ногама, прстење до самих канисаних ноктију, помада која тешко мирише.

Има и људи међ њима. Младићи у вуненим плаштовима и капуљачама који се, види се, ту по дворишту мотају ко зна откуд и на које жене више и не обраћају пажњу. Заузете својим пословима, оне их гуркају у пролазу и одговарају сасвим другарски на њина задиркивања.

Велика узбуна, цика и смех кад виде да хоћу да их сликам; бежање у собице, скривање под мараме, панично напуштање тестија. Младићи се радују, улећу за њима и износе их расцикане, руку које машу кроз ваздух, појаса који се развијају: праве Сабињанке. Кад их сликам тако смешне и љупке, размлатане, снажно стегнуте од запламтелих младића, оне се много не љуте, дуре се само размажено и долазе да ме гуркају, па опет одлазе на посао. Треба знати да је обичај код свих жена у Африци, па чак кад се занимају и оваквим послом, не показати да их мушкарац занима, да су уопште и свесне да је он ту. Док једна пролази са калбасом на глави, неки младић јој смета и она га љутито гура да може да прође. Овај јој, ко зна шта каже, на шта га она поносито и са презрењем погледа преко рамена. Питам шта јој је рекао. „Да прави много ши–ши!“ одговара сам младић збацујући капуљачу са главе. Дивна, витешка, тамна глава, полу црнца а полу Арапина. Зову га Негром.

Сишао је са другом са планине, и дошао овамо само да види како то изгледа. Нема новаца да плати. Колико кошта? два и по франка. Нудим им за обојицу пет франака, на шта се они прво стиде а онда нагло осмеле: „Не овде, већ у суседству. Тамо је боље! Тамо је богато, тамо кошта четири франка, истина, али тамо је малочас баш видео једну која му се свиђа. Тамо је боље! Тамо има једна што је врло лепа! Ако већ хоћу да дам новаца онда би они волели тамо!“ Прелазимо.

Негро се стиди и иде поиздаље за нама. Гледа као животиња искоса. Његов снажни врат пламти на сунцу. Ја се уистину грдно забављам овим својим смешним предузећем: доћи са краја света, као, једино, да бих учинио радост и испунио жељу неких младића са мароканских планина. Замишљам на својим плећима огромна дуга анђелска крила.

Улазимо у уличицу а затим у неку кућу, с чије се капије пење одмах на други спрат. То је у ствари један дугачак балкон који је свуда у круг око дворишта. Читав ред собица за девојке и жене. Пошто се овде од љубави нико не стиди, то су сви уласци широм отворени на двориште. По собицама су асуре али их има чак и са постељама. На зидовима дописнице, фотографије зуава, маринаца, легионара. У једној од тих ћелијица седи Арапин, раме уз раме крај девојке, пребацио јој своју ногу преко крила. Држи је за руку и ћути. Он ће тако не мичући се остати можда и читав сат.

Жена која се Негру нарочито допала седи на својој асури док јој нека старица лепи по рукама и ногама, по ноктима чланцима од прстију, надланицама и табанима комадиће влажне иловаче. Под иловачом је још свежа кана. Ивицом запаљених мангала, између њих, пуно фијола од печене земље са бојицама и штапићима. Обе жене, у фантастичним, утрпаним одећама од велова и атласа, запослене су толико да их наш долазак једва прекида за тренутак. Млада жена није ни најмање ружна. Бледа, жута, дугуљасте лимунске главе, дугих влажних очију, али већ увела од белила, и зуба јако искварених.

Не, она не може сада; она је сада заузета и не може скидати иловачу са руку. Смешећи се одбија младића и не гледа у њега већ у своје руке на које још притискују све нове куглице. Ја сам је најпре посматрао као какву слику Делакроа. али одједном видех у њој Рембрантову Бетзабе, коју сам једно време у Паризу сваки дан поздрављао. То је био исти сетни осмех жене која доцветава, исти покрет старице која је канише за свадбу.

Младић говори са њом, наговара је тихо, без нагоњавања без нестрпљења. као да је све то само случајно а не као да га бескрајна чежња вуче к њој. Он није видео Бетзабе и волео је ову жену једино својим чулима, чиме је био далеко изнад мене. Изгледа ми толико тужан да се сасвим својски заузимам за њега. Његов друг, који би се задовољио потом било којом, красан, весео младић, посредује такође за пријатеља.

Жена благо али решено одбија, остављајући руке старици и не гледајући нас више уопште. Долази власник куће, Арапин, распитује се у чему је ствар и посредује такође. Ништа! Има још двадесет девојака горе у собицама на балкону и доле у собицама око дворишта, које гледају у нас навише, извијајући своје шије пуне корала и дуката. Ја потпуно примам срцу неуспех младићев и нудим му да изабере било коју другу. Он застиђен гледа сасвим лагано око себе као каква животињица, погнуте главе. Не, нема ниједне друге која би му се свидела, ниједне! Арапин, који је био у собици са женом, прилази и мислећи да је он био изабрао најлепшу, а да ће тако заслужити

бакшиш, нуди нам своју. Младић је гледа ћутећи, целу од главе до пете, бескрајно лагано, и одбија главом. Не, нема ниједне која би му се свидела.

Други планинац без речи жртвује своје задовољство пошто га његов друг не може имати. Обојица ће се исто вече вратити у планину не искусивши велику радост вароши о којој су толико сањали. Колико сам често и сâм у животу одрицао се одједном свих ствари за којима сам, без разлике и за сваком засебно, жудео, једино зато што ону за којом сам често случајно прво пошао нисам могао имати. Толико једна неиспуњена жудња огорчи, умори и испразни одједном сав дух, толико учини све друге жудње безвредносним.

Ево ме опет између два огромна монументална зида Салеа. Један је од џиновских стена што ограђују Океан, а други од огромних платана утврђења, бедема, четвртастих кула, печених од сунца и времена. Ноге газе по мекој, еластичној плажи. Стари рибари са мрежама одлазе тим путем.

Одједном видим да једва ако будем имао времена да стигнем за аутобус који треба да ме врати из Рабата у Казу. Скоро трчим бескрајном плажом до ушћа реке у море, и после плажом поред реке. Према мени профил Рабата, од најлепших профила градова које сам видео; у даљини славна кула. Најзад стижемо до бака, исплаћујем своје вође — деране, ускачем у чамац и прелазим на другу обалу. Још једном гледам Сале, бљештаво, сјајно и коцкасто. С друге стране никаквих кола, а свега десет минута до поласка аутобуса. Кажу ми да просецајући пут кроз чаршију, уз брег, између дућанчића и кроз „сугове“, имаћу, место два, само један километар пута, до трга одакле аутобус полази.

Јурим најпре кроз чаршију обућара, па памуџија, па асурџија, кујунџија, месара, кожара итд. Кроз чаршију покривену зеленим вењацима; уз брдо, кроз улице препуне света, магарића, бициклиста и деце. Никада краја. У голој води, задуван, погледам непрестано на сат, скоро расплакан што ћу задоцнити и што не знам како ћу после у Казу, и на брод који је осамдесет километара одавде. Изненада са стране видим један пролаз који води на пијацу трговаца европске робе под ведрим небом; знам да су даље хотели, банке, кафане; и тамо, видим, већ сасвим пун стоји мој аутобус. Стижем до њега, и седам у тренутку кад се креће. Жедан сам, задуван и врео, још и на двадесетом километру одатле. Чопори камила, шатори мароканских номада, узвишице, шумарци, брегови и кршеви који су чудније осенчени у вечери која се лагано спушта. Оних екваторских вечери које наилазе тачно у шест и сурвавају се за неколико минута, више нема. Овде су већ лагани, и чаробни, и рујни заласци.

у Кази у седам часова. Срећан сам да могу попити чашу хладнога пива; да могу купити последње новине из Француске, донете аеропланом; не као на југу, где су, све до мог одласка. најновије биле оне које сам сâм донео. Шетња по Кази, по арапскоме крају и по ноћи, кад и гужва Мароканаца изгледа бескрајно чаробна. Не види се безначајност кварта, дроњавост и прљавост пролазника као некада.

Ускопистио сам се да за једну моју урођеничку, црначку тамбуру пронађем кобилицу која би јој унеколико одговарала. Зато треба обићи све мароканске кафане где има музике. Ове су пуне Арапа, који свирају или слушају уз кафу. Поседали су по миндерлуцима и по подијумима покривеним асурама. Испред асура су стотине парова изувене обуће, апсолутно истоветне. Младићи и старији људи у тихом жагору, косо осветљени лампама. Лепи млади дерани, одвише лепи, испружени по слами, непомични, замишљени. Не, нема кобилице за моју тамбуру, али се зато пред једним

дућанчићем задржавам да чујем грамофон који понавља неку дивљу мароканску песму.

Кроз тесне уличице, кроз странпутице, избијам на пристаниште. Погађам хоће ли ме моторни чамац пренети до брода, пошто је ноћ већ одавно пала. На крову брода трговци Казе отворили читаве дућане кожних јастука, прибора за кафу, новчаника, догледа и сатова.

Ујутру на пучини балет марсоена, а предвече Тангер, чудна варош на кршу, у једном живописном планинском пејзажу високо над пучином. Прошли смо гигантску стену Гибралтара: Херкулов стуб, и његову џиновску косу цистерну; невероватне планинске комплексе с друге стране, са градом Сеутом, белим, последњим градом приљубљеним уз афричку плажу. То је последњи поздрав Африке нашем погледу.

Одсада ми пловимо Средоземним морем, крај шпанских обала, и на велико чудо свих, налазимо да је тихо, плаво, обасјано месечином. Последњи листови говоре о његовоме бесу, о недавном топљењу бродова и путника. На пола пута између Гибралтара и Марсеља, последњих дана јануара, ја сам још увек обучен као кад сам се укрцавао у Дакару. Чак се и ноћу шетам по крову неогрнут горњим капутом. Радио јавља да је у Паризу петнаест испод нуле. Посматрамо аероплане који лете над нама, и бродове, којих је све више на пучини; ратне бродове нарочито огромне, чији су кровови подешени за спуштање аероплана. Галеби се спуштају по таласима, и аероплани се спуштају таквим истим летом, и таквим истим углом.

Време се, међутим, нагло мења. Од јутра до вечери, и од вечери до јутра, почињу падати кише. Ветар дува. Немогуће је изићи на кров на коме је одједном грдно хладно. Сетивши се оне хладне ноћи проведене иза Бугуњиа, насред саване, када сам обукао вунени костим за купање, ја и сада, немајући ничег топлијег, носим костим испод одела. Брод скаче по таласима; његова елиса, која је врло често изнад воде, тутњи кроз празнину, и нас неколико који не патимо од морске болести остајемо у оном малом фимоару на крову. Ту су сви бледи, доста скочањени, сабијени у углове над књигом или отегнутом партијом шаха. Једина разонода, раштимовани грамофон, гледање кроз прозор на таласе и игра доле у кабини са Бубуом. Ручкови и вечере дочекују се са лармом.

Држимо се храбро, ишчекујући да за дан-два пристанемо у Марсељ. Али кад капетан брода објави да се неће улазити у пристаниште све док се бура не стиша, што може бити још неколико дана, и најотпорнији клону. Најзад увече угледамо град: пред њиме на пучини читав ред великих бродова који се, као и ми, не усуђују да уплове. Тако Марсељ изгледа као опседнут. Ујутру, сви само што не плачу. Многе тамо чекају породице, које их нису виделе годинама, а које су сада само на два–три километра од њих. Комесар брода објављује да ће оброци бити штедљиви, пошто се резерве испражњују, али то никога не занима. Напротив, ово смањивање хране, које подсећа на рат, уноси само извесно пустоловно расположење међ путнике. Остајемо тако четири дана пред копном, дизани и спуштани од таласа.

Последњег дана, први пут у своме животу, ваљда измучен од пута или назебао, придружујем се и сâм општој гомили оболелих од мора. Срећом за ручак сам већ сасвим добро. Мистрал не слаби но, према свима предвиђанима, за време идуће ноћи мора пасти.

Тако мој пут од Дакара до Марсеља, који је имао да траје само осам дана, трајао је дванаест. Ја сам имао утисак да ме оно што ме увек вуче на пут, што ме је вукло и у

Африку, сада нерадо пушта од себе. То је моја чежња, чежња целога мога поколења, толико европског, да се откинемо од свега оног што је Европа. Европа је уистину била ту, преда мном, а ја јој нисам пристајао.

Био сам уморан, модар, прозебао, можда болестан, али истовремено и срећан да ће се овај пут, који није био ни невероватан ни неприступачан, али који је за мене значио много, још продужити. Има музичких комада који се на крају свршавају снажним акордима; мој се пут тако завршио.

Када се ујутру сви бродови пожурише у пристаниште, море је већ било много мирније, али је хладноћа и дале била неописана. Видео сам сав Марсељ око себе, све магацине, носаче, гвоздене конструкције, униформисане и цивилне полицајце. Небо бескрајно сиво и пуно кише. Осећао сам да добијам кијавицу и био сам тужан.

Али већ гледајући из аутомобила у излоге, угледах једну велику обојену рекламу, на којој је представљено утоваривање бродова између ко зна каквих архипелага. Слика није одговарала никаквој стварности; па ипак, не питајући се због чега, испуних се новим животом. И то нису били прошли дани који су ме усрећавали, већ, као и одувек, вера у бескрајну лепоту онога што тек има да дође: да дође са много радости и са много трпљења.